

Др Љубомир Дурковић-Јакшић

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕНЕ ОПШТИНЕ У ТРСТУ

У Трсту постоји Српска црквена општина још од средине 18. века. Њу су тамо организовали Срби који су се доселили. Ови Срби били су најбољи тип Јужних Словена — Срби динарског типа, и они су са собом донели све оне позитивне заједничке особине нашег племена, које га чине делом словенског народа. Осим тога они су се одликовали издржљивошћу у борби за права нашег народа. Они су у Трст дошли са идејом о ослобођењу и уједињењу, њихово лице је увек било окренуто са периферије наше отаџбине ка њеном центру, а нарочито ка устаничкој Шумадији и државотворним Србијанцима, помажући и малену српску државу Црну Гору у њеним настојањима у борби за слободу српског народа. У Трсту они стичу, путем трговине и бродарства, огромна имања. Ово им омогућава да крстаре по свету, боре се за словенску службу и језик, раде на ослобођењу и уједињењу, и помажу материјално народну ствар.

Срби су пренели у Трст и православље. То православље је народно, словенско, светосавско-српско православље, које је са собом ширило богослужбени словенски језик, словенску књигу и словенско писмо. Они су у Трсту подигли своју цркву и школу, за које су тражили увек најбоље свештенике и најбоље учитеље. Њихови свештеници и учитељи су махом Срби из југославенских покрајина које су биле под влашћу ондашње Аустрије, нарочито из оних покрајина, у којима су се 1690. стекли најкултурнији Срби из свих наших крајева, и где су се традиционално изграђивали културни људи, који су водили дуго духовни живот свих Срба. Такве културне Србе видимо у Трсту, као свештенике, учитеље и јавне раднике. Они тамо долазе већином послани од стране карловачког митрополита. Ти Срби, као и они који су сами долазили тамо, проповедају и подгревају велику народну идеју на тршћанском тлу, која се извија из српског динарског типа људи и словенског светосавског православља.

Историја Српске православне општине у Трсту врло је значајна. Њу треба до танчина проучити ако се хоће правилно оценити и њен удео у ослободилачком покрету, нарочито при крају 18. и почетком 19. века. Јер, док су Срби у Шумадији, Црној Гори и другим

покрајинама водили борбу са оружјем, а у Аустрији са пером, докле су тришћански Срби материјално помагали ту борбу.

У Трсту постоји одавно Српска православна општина. Историју њену највише је проучавао Никофор Вукадиновић, наш познати калуђер-научник, који је живео и радио у Трсту мало мање од 40 година. У преписци са Васом Стајићем, која се чува у Архиви Матице српске у Новом Саду, он се жалио на тешкоће на које је наилазио у току научног рада у Трсту. Пошто тамо није могао да нађе потребне српске књиге тражио је помоћ од Васе Стајића, коме је саветовао 1922. да се ради на допуни **Библиографије Стојана Новаковића**. Он је тада писао: „Тешко ми је овде радити. Не могу да нађем старију српску књигу [...]” за „ова моја пипава и заморна истраживања”. Бавећи се прикупљањем грађе о улози Српске православне цркве у ослободилачком покрету у почетку 19. века и ја сам се интересовао за историју Српске православне општине у Трсту, и **то нарочито у време од 1748. до 1851. године**. Можда сам имао већу срећу него Вукадиновић у проналаску српских књига, које он није могао имати у Трсту, и моја грађа можда би допунила резултате његовог драгоценог истраживања када би се оно објавило, у ком има доста података нађених у Трсту, а које ја одавде нисам могао докучити. На основу скупиљене грађе написао сам рад у коме је изнета историја те општине до 1851, али га нисам могао у целини штампати. Због тога сам се решио да објављујем поједине његове делове, разуме се под одговарајућим насловима итд. Приликом објављивања делова рада нисам се могао држати оног реда којим је материја изложена у раду, већ сам према извесним условима одабирао на прескок поједине проблеме, и њих давао у штампу, или сам на основу материје узете из рада обрађивао поново поједина питања. Тако су изашли ови чланци: *Ретка издања са подацима о Његошу*, Библиотекар 1949, 456—458; *Његош и српска православна општина у Трсту* (Зборник Богословског факултета, 2, 1951, 323—366); *Тришћански Срби и словенска стремљења у Трсту 1848—1850* (Историски гласник 1—4, 1952, 87—119); *Објављивање имена „Југославија” пре сто година у Трсту* (Стварање 12, 1953, 721—734); *Објављивање српских буквара у Трсту* (Библиотекар 1953, 21—26); *Казивање Црногораца о помоћи тришћанских Срба Карађорђу за подизање устанка* (Стварање 1954, 194—196); *О помоћи тришћанских Срба Карађорђу и устаницима*, Гласник, службени лист Српске прав. цркве 1954, 142—147; *Објављивање првог српског календара у Трсту*, (Библиотекар 1954, 224—229); *О првим српским штампаним књигама у Трсту* (Библиотекар 1955, 147—153); *На Његошевој књизи „Југославија”* (Библиотекар 1963, 253—265). Нажалост велики број илустрација није било могуће објавити, и тиме је учињена велика грешка, разуме се која се не може приписати писцу. Од преосталог дела рукописа сада дајем два прилога, жалећи за судбином поглавља: *Улога православне цркве у Трсту у нашем националном ослобођењу*, и *Улога тришћанских Срба као трговаца у нашем националном ослобођењу и Тришћански Срби као претплатници на српске књиге*.

* *
*

ИДЕЈЕ СРПСКИХ ЈАВНИХ РАДНИКА И КЊИЖЕВНИКА У ТРСТУ

Рационалистичке и револуционарне идеје 18. века, које су струјале Европом, допрле су и до Срба, а романтизам 19. века формирао њихова стремљења. Велике националне и просветне идеје српских јавних радника и књижевника зачедиле су се крајем 18, а оваплотиле у првој половини 19. века. У том временском периоду потичу, развијају се и сазревају главне идеје: народног буђења, словенске узајамности, ослобођења и уједињења, као и тежње за увођење у књижевност народног језика и грађанске азбуке.¹

Живот, дела, мисли и тежње оних српских јавних радника и књижевника који су живели, или долазили у Трст и одржавали везе са тршћанским Србима, предњаче са новим идејама. И имена највећих српских књижевника овога времена везане су за Трст. Кратким прегледом идеја и рада српских јавних радника и књижевника осветлиће се горње констатације. Из овог прегледа изузети су неколика јавна радника и књижевника, на пр. Његош, и о њима ће се говорити у другим поглављима, пошто је њихов рад нарочито везан за одређене проблеме ослобођења и уједињења.

1. *Захарије Стефановић Орфелин*, иако самоук, успео је да буде крупна књижевна личност у српској књижевности 18. века. Он се истакао са својом разноструком способношћу и неуморним радом на разним пољима народне просвете и књижевности. Орфелин је неколико послова први започео код Срба. „Живописац, бакрорезац, калиграф, картограф, писац богословски, школских, историских и пригодних књига, физичар, виноградар, песник, издавач, увек пуки сиромах, он је све то био неких тридесет година наше књижевности, коју је готово сам неко време претстављао и носио”.² Он је био вредан на књижевном пољу, али је у карактеру имао нечега несталнога те је мењао место бављења. Вероватно због тога знају се само неки моменти који приказују његов живот од Сремских Карловаца до Беча, и од Млетака до Петрограда.³ Између осталог зна се да је од 1757. до 1762. био секретар карловачког митрополита, око 1763. благајник темишварског владике, а у Млетцима се бавио од 1764. до 1767.⁴ Орфелин је био секретар код митрополита Павла Ненадовића у време кад је овај водио жестоку борбу да заштити тршћанске Србе од Грка. Бављењен у срцу Карловачке митрополије, у административном центру,

¹ О томе види још и ово: Јован Радонић, *Прилози историје словенског препорођења прошлог и почетком овога века*, *Летопис МС* 201—202, 1900, 31—66, 158—209; Тих. Остојић, *Српска књижевност од велике сеобе до Доситеја Обрадовића*, Срем. Карловци 1905; Стојан Новаковић, *Доситеј Обрадовић и српска култура*, *Споменица Доситеја Обрадовића*, Београд 1911; Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд 1914, 1—276; Исти, *Омладина и њена књижевност (1848—1871)*, Београд 1925, 3—52.

² Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, 191; др Мита Костић, *Српски бакрорези осамнаестог века*, Н. Сад 1925. (Из „Летописа-МС, књ. 303, стр. 147—156).

³ Тихомир Остојић, *Захарије Орфелин, живот и рад му*, Београд 1923, 20—21.

⁴ Исти 25, 28, 45—60; *Гласник ИДНС* 6, 1933, 256.

кроз који је морало да прође све што се важно збивало код Срба на територији јурисдикције ове митрополије, кроз његове руке пролазило је све то и он је морао о свему да зна. Том приликом морао је да се упозна и са тежњама и жељама Срба у Трсту.⁵⁾

Док је био у Сремским Карловцима и Темишвару, Орфелин је имао везу у Млетцима са штампаријом Димитрија Теодосија.⁶⁾ Познато је да је млетачка власт створила штампарски центар у Млетцима још почетком 16. века, и дала дозволу да се тамо штампају књиге и ћирилицом⁷⁾. Ово штампање ћирилицом је трајало кроз цео 16. век па је настала пауза. После тога прва штампарија са ћириловским словима основана је опет у Млетцима око 1758, у којој је већ идуће године штампана прва књига.⁸⁾ Овога пута, поред трговачког циља Грка Теодосика, оснивање ове штампарије било је са циљем да се онемогући ширење код Срба богослужбених књига штампаних у Русији, које су нарочито долазиле преко Црне Горе и да папа може лакше да спроводи своју политику верског придобијања.⁹⁾ За ту штампарију набављена су слова из Москве. Али да би се књиге што боље распродале, многе од њих, носе на насловној страни примедбу да су штампане у Москви.¹⁰⁾ У тој штампарији Орфелин је службовао док се бавио у Млетцима, и њен је рад био у највећем погледу баш 1764. када он тамо долази. У то време штампани су неколика његова рада.¹¹⁾

Орфелин је почео књижевну каријеру са поезијом, после чега је прешао на школску књижевност и већа књижевна дела.¹²⁾ Скоро сва своја боља дела штампао је у Млетцима. Као прво његово дело које је штампано у том месту је *Плач Србији*.¹³⁾ Песма је испевана у Срем. Карловцима, вероватно под утиском сазнања тешког положаја Срба. Алузије у тој песми су јасне. Србија је кукавна због своје тешке судбине, због преваре од стране непријатеља Германа, који се радују што је Србија унижена, и што је приморана да служи као слушкиња, а њени синови се прогањају.¹⁴⁾ То је прва наша штампана ствар, која је антиаустријски инспирисана и у којој се изражава тежња Срба за пуном националном слободом.¹⁵⁾ Песма је издана на руском и на срп-

⁵⁾ Остојић, 58.

⁶⁾ Исти, 25.

⁷⁾ Глас СКА 133, 1926, 44—45; Срп. књ. гласник 7, 1902, 282—289.

⁸⁾ Глас СКА 133, 1926, 33—44; Гласник СУД 46, 1878, 233. Где и када су основане наше штампарије у 18 веку види „Браник” 1893, бр. 82—83.

⁹⁾ Глас СКА 133, 1926, 47—83.

¹⁰⁾ Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку, 90—91*. Непотпун списак штампаних књига у овој штампарији објавио је Соларић у свом делу: „*Поминокъ книжеской о Славено-Сербскомъ въ Млеткахъ печатанію [..], Въ Млеткахъ 1810*”, 69—84.

¹¹⁾ Остојић, 25—28.

¹²⁾ Исти, 58, 79—93.

¹³⁾ *Плачь Србији, еяже сыни въ различныя государства разъялися объявленный отъ С.С.С.* Ово је изашло у Млеткама 1763. Ово је утврдио Др Г. Михайлович што ми је усмено саопштио, зашто му хвала. Потпис Орфелинов: „С.С.С.”, тумачи се: „Сопствени син Србије”.

¹⁴⁾ Остојић, 58.

¹⁵⁾ Скерлић, *Историја новије књижевности*, 62.

ском, наравно рђаво руски и слабо српски.¹⁶⁾ Утицај *Плача* у књижевности код нас је био јак и дуготрајан. По идеји и облику *Плач* је утицао на песму *О Србије некад славна*, штампану, такође, у Млетцима, коју је 1848. Бура Даничић издао у Срем. Карловцима под насловом *Стара пјесма за ново вријеме*. Ова песма штампана је латиницом у Трсту 1790, очевидно у сврху пропаганде у корист Црне Горе, пошто су се тада црногорски депутати бавили у овом граду. Године 1840. њу је објавила *Српска пчела*. Изгледа да су донекле облик и идеја слични код песме Ј. Кундека, *Реч народнога* (1832), као и код песме *Србије плачевно накиноробошчение љета 1813*. Вероватно да су те песме под утицајем много читаног и много знаног *Плача*.¹⁷⁾ Због очајног положаја Срби су преписивали *Плач* у Војводини и Босни.¹⁸⁾ Ово су чинили зато што је у тој песми погођен дух и жеља српског народа. У Млетцима се појавила 1763. *Пјесн историческаја како су Срби с Турци на Косовом Пољу побили се* [. . .].¹⁹⁾ Та је песма имала слабог одјека, а неки верују да је испевао Орфелин у Срем. Карловцима.²⁰⁾ Орфелин је објавио, за време свога бављења у Млетцима, три песме.²¹⁾ Он је објавио такође и једну жалопојку, у којој говори о болу и тузи:

„Јест ли на свјетје такој человјек,
 как ја нешчаслив, чрез вес ах!
 Мој вјек;
 куда ни појду,
 добра не знајду,
 бједу же всјуд“.²²⁾

Његови стихови претстављају најбоље песме код православних Срба 18. века.²³⁾ Тамо је издао и *Латински буквар 1766. и Первие начатхи латинскаго језика*.²⁴⁾ Овим је хтео да помогне школској омладини која је била без уџбеника. Она је имала словенске букваре рускога издања. Деца су губили много времена док су под тим издањима учила руски изговор. Орфелин је био против те методе па је ради тога издао буквар за српску децу.²⁵⁾ Овај буквар има и грабан-

¹⁶⁾ Остојић, 84—86, 96—100.

¹⁷⁾ Гласник ИДНС 6, 1933, 258; *Србије плачевно накиноробошчение љета 1813, зашто и како, у разговору поробошене матере съ роднымъ еднимъ сыномъ своимъ, коему оставя послѣднее свое завѣщание*, Вѣ Млеткахъ у Пане Феодосіева 1815.

¹⁸⁾ Прилози КЈИФ 6, 1926, 101—102.

¹⁹⁾ *Пѣснь историческая, како су Србли съ Турци на Косовомъ полю побили се, на коемъ полю сербска майка княза Лазара съ многими сынами сербскими изгубивши и державе сербске конечно лишивши се, горке сузе пролива* (издана у Млетцима 1763).

²⁰⁾ Остојић, *Захарије Орфелин*, 58. Проф. Никола Радојчић тврди да то није Орфелиново дело (Гласник ИДНС 6, 1933, 260).

²¹⁾ Скерлић, *Историја српске књижевности у XVIII веку*, 194.

²²⁾ [Орфелин], *Тренодія въ мѣрѣ человѣка вшедшаго а ѿ всѣхъ, и Свойственныхъ презрѣннаго 1762*. (Венеција), 13.

²³⁾ Остојић, 99.

²⁴⁾ Исти, 80.

²⁵⁾ *Первое оучено хотящимъ оучитя книгъ писмены славенскими, называемое букварь* [. . .], Вѣ Млетциѣ 1776, 3.

ску азбуку са текстовима. Азбуке су врло лепо изграђене. Две године касније он је издао у Срем. Карловцима *Славенскију и валахијскују калиграфију* у таблицама која је служила у настави учења писања.²⁶⁾

Орфелин, као противник затворених школа, пошто је дао српској деци све оно што је могао дати, приступио је просвећивању народних маса. Он је покренуо *Магазин*, први наш часопис са модерним идејама, кога је уредио по узору прве периодичне научне публикације на руском језику *Ежемјсячній Сочиненія*.²⁷⁾ У предговору Орфелин каже да су Срби порекла из „числа народова, који по природје најспособњејшиј к сваким наукама, тако духовним и грађанским, како и военим, и к свим принадежашчим до јеконومیје, купечества и проч.“ Зато „особљивују би и вечнују похвалу заслужили они који би испитивали прошлост Срба. Ради тога и он се решава да пише корисне ствари за Србе. Осим тога његова је намера била да пише и о проблемима који су интересантни за ширу читалачку публику, и то не само за Србе, већ за све Словене. Зато он и назива часопис *Славено-сербскиј магазин*.²⁸⁾ У том часопису навео је прегледно шта је све у прошлој години штампано „поље сербског јуношества”.²⁹⁾

Пошто је Орфелин увидео да му периодика тако лако не иде, латио се старе методе популаризоване науке. Он издаје *Вјечитиј календар* и *Искусниј подрумар*. Те књиге су писане у духу времена и према хоризонту знања публике којој су намењене.³⁰⁾ У предговору календара каже да га је написао, ради у Бечу, „Србии, в Босње, Херцеговиње и в Примории Сербљев пољзи”. Прва већа монографија на словенском језику о Петру Великом, руском цару, дело је Орфелиново,³¹⁾ која је издана 1772. у штампарији Димитрија Теодосија у Млетцима на 191 штампан табак. Ово дело чини феномен рада, када се узму у обзир средина у којој је писац живео и радио и оскудност у литератури.³²⁾ То је по опреми најлепша српска књига у 18. веку.³³⁾ Тај рад не уступа пред сличним радовима те врсте код западних на-

²⁶⁾ *Славенская и Валахійска калиграфія, или наставленіе къ правилному писаню во употребленіе учащыхся въ малыхъ школахъ Славено—Србскія и Валахійскія юности, сочинилъ, написалъ и рѣзалъ Захаріа Орфелинъ, Цесаро—кравлевскихъ Вѣнскихъ Академіи Художествъ членъ, Въ Карлоцѣ Сремскомъ 1778.*

²⁷⁾ *Славено—Сербскій Магазинъ. То естъ: Собраніе разныхъ сочиненіи и преводовъ къ пользю и увеселенію служащихъ. Томъ первіи. Часть I, Въ Венеціи 1768.*

²⁸⁾ *Славено—Сербскій Магазинъ, 1—16.*

²⁹⁾ Исто, 77 — 95.

³⁰⁾ *Вѣчный то естъ отъначала до конца міра трающій Календаръ и Искусный Подрумаръ. Оба ова дела су изашла у Бечу 1783.*

³¹⁾ *Жітіе и славныя дѣла государя императора Петра Великого самодержца всероссійскаго съ предложеніемъ краткой Географической и политической исторіи о Россійскомъ царствѣ, Нынѣ первѣе на Славенскомъ языкѣ списано и издано, Въ Венеціи 1772, I—II. После две године ово дело је прештампала Академија у Петрограду.*

³²⁾ Остојић, 137.

³³⁾ Скерлић, *Историја српске књижевности у XVIII веку*, 195.

рода. Писац је велики русофил. У то време владала је велика љубав према Русима. По њему Срби и Руси су један народ. Зато он и подвлачи да су њихов живот и обичаји истоветни.³⁴⁾ Када говори о пореклу Руса, узгред говори и о Србима и Србији.³⁵⁾ Он је изгледа први писац код нас који спомиње Словенце, са којима се упознао на путу за Венецију. Венетима су се звали сви који су словенскога рода. Венети — Веди у Штајерској и Крањској по њему говоре словенски, али „весма испорчено“.³⁶⁾ У другом делу, као нит, провлаче се описи односа Срба са Русима. Нарочито се истичу везе Срба из Црне Горе са Русима.³⁷⁾ Када се зна шта је Млечане побудило да даду дозволу за оснивање штампарије у Млетцима, онда се може тек оценити значај појаве овог Орфелиновог дела о великом препородитељу и реформатору Русије. Ово дело попунило је ону празнину која је настала ометањем доношења књига из Русије. Још виши је значај овог дела у томе што је световног карактера. Зато је оно имало много већи утицај у пропагандном смислу код свих Јужних Словена, јер није ишло у рачун њиховим непријатељима: Млечанима, Аустријанцима и Турцима.

У време Орфелина унија је била у јеку. Бојећи се да она не захвати и Србе он је иступао против папе и римокатоличке цркве.³⁸⁾ Издао је *Јеванђеље* за Србе и то у Млетцима.³⁹⁾ Као хришћански писац је врло либералан. Он је пре Доситеја, ударио, иако не тако оштро, на застареле појмове о нашој цркви. Орфелин је први наш писац 18. века који ради на реформи и напретку наше просвете.⁴⁰⁾ Он је први почео да пише народним језиком, пре Доситеја.⁴¹⁾ Доситеј, пошто је по свом „давном желанију“ дошао 1803. у Млетке у словенску штампарију, у којој је некад радио Орфелин писао је: „Захарија Орфелина име неће међу родом нашим заборавити се“.⁴²⁾ То је доказ колики је био утицај Орфелинов на Доситеја. Орфелинов патриотизам испољавао се и на бакреним резбаријама, где је, понекад уз своје потписе додавао „Серблин“.⁴³⁾

Да ли је Орфелин био у Трсту? Речено је већ да се о његовом животу мало зна. Није чак познато како је дошао 1764. у Млетке.⁴⁴⁾ Према томе, а немајући доказа, морамо се у сваком случају послужити претпоставкама и уверењима могућности. Мора се, дакле, прет-

³⁴ Жигије [...] Петра Великога I, 42, II, 95.

³⁵ Исто, I, 51—62.

³⁶ Исто, I, 56—57.

³⁷ Исто, II, 23—25, 78, 86—88, 304, 329—330 и др.

³⁸ Остојић, 100—112.

³⁹ *Евангелије ради православнихъ Славено-Сербскога народа* [...] отъ З. О. лета 1764. На крају књиге означено је да је печатана у Москви, премда ово није тачно, јер и то је књига која је штампана у Млетцима са напоменом да је штампана у Москви.

⁴⁰ Остојић, 175—180.

⁴¹ Споменик СКА 10, 1891, 75.

⁴² *Дела Доситеја Обрадовића*, Београд 1911, 372.

⁴³ Остојић, 80.

⁴⁴ Исто, 20—21, 80.

поставити, да се Орфелин добро упознао са питањем тршћанских Срба, док је био секретар у Митрополитији, а можда се са неким од виђенијих људи из Трста и упознао. Обзиром на то не може се никако веровати да он није свраћао и у Трст, код тамошњих Срба, када је путовао у Млетке. У осталом и пут га је морао тамо довести. Ако се ове претпоставке и могућности приме, онда је јасно да је Орфелин био код Срба у Трсту.

Без обзира да ли је Орфелин био у Трсту или не, његове идеје су продрле у тај град и на тамошње Србе оставиле свој печат. Једно је јасно: књиге штампане у словенској штампарији у Млецима, морале су доспети у суседни Трст. Ово тим пре када се зна да су још од 1795. српске књиге у Трсту продаване у комисиону. У корист овога тврђења треба навести као чињеницу и жудњу тршћанских Срба за српском књигом, која је неоспорна. Немогуће је сумњати да Орфелинови буквари и његово монументално дело о Петру Великом, нису доспели у Трст, тим пре што је у последњем делу реч о цару свемоћне Русије, за којом су тада чезнули сви Срби, па и они у Трсту. У прилог овога говори и чињеница што је песма *О Србије некад славна*, штампана у Млетцима, а која је после Орфелинова *Плача* традиционално чувана и 1790. штампана у Трсту. Према томе када су могле доспети у Трст Орфелинове идеје, које се налазе у овој песми, онда се тим пре може претпоставити да су и друге његове идеје имале утицаја у Трсту. Ради тога немогуће је било не споменути његов рад, који је свакако, директно или индиректно имао утицаја не само на оне Србе који су живели у Трсту већ и на оне који су долазили у Трст, и на тај начин, преко њих, утицао на стварање југословенске мисли у Трсту.

2. *Викентије Луштина* путовао је по Далмацији, Хрватској и Италији. У Трсту је био ђакон 8 година (1781—1789). Ту се упознао са многим виђенијим људима „рода нашег”, и уверио се у велике врлине нашег народа, који је, по његовом мишљењу предодређен за велика дела у будућности. Он је био нарочито склон јединству са Хрватима. То је истицао као услов за бољу народну будућност.⁴⁵⁾

Луштина је, за време свога бављења у Трсту, написао италијанску граматiku,⁴⁶⁾ коју је издао у Бечу 1794. године.⁴⁷⁾ У том раду он назива свој народ илирским родом,⁴⁸⁾ а речник илирско-италијанским.⁴⁹⁾

Луштина је из Трста водио 1790. преписку са Доситејем, док је овај био у Бечу.⁵⁰⁾ Он је водио преписку и са митрополитом Стратимировићем. Митрополит је познавао лепе особине Луштине и веро-

⁴⁵⁾ Гласник ИДНС 8, 1935, 397—399.

⁴⁶⁾ Прилози КЈИФ 15, 1935, 34.

⁴⁷⁾ Викентије Луштина, *Грамматика италијанска ради употребленија илирских јоности* [...], Вѣ Вѣнѣ 1794. Године 1806 појавио се у Трсту „*Razgovornik italiansky — ilirsky za decu*” рађен по неком Н. Б. Иза тога изашао је 1812 „*Mozip, Nova Riesdslovica iliriesko-francezka*” (Прилози КЈИФ 15 1935, 34).

⁴⁸⁾ Луштина, 7.

⁴⁹⁾ Исти, 289 и др.

⁵⁰⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 533.

ватно да је уз његово настојање дошао Љуштина за архимандрита у манастир Месиће у вршачкој епархији.⁵¹⁾

3. *Герасим Зелић*, архимандрит, један од најстаријих српских писаца нове књижевности, приликом свог путовања свраћао је у Трст. Он је сматрао да су: Руси, Пољаци, Чеси, Моравци, Бугари, Срби, Карниоли и Крајњци⁵²⁾ „све један једини народ, говорећи и словенским језиком”. Са оваквим националним схватањима Зелић је путовао 1782. и 1789. преко Трста. Године 1780. бавио се у овом граду неколико дана. Ту га је његов пријатељ Јован Куртовић задржавао да остане, али морао је да оде у манастир Крупу због нових догађаја у Далмацији.⁵³⁾

4. *Викентије Ракић*. Када су Французи ушли у Трст 1787. оба српска свештеника при цркви св. Спиридона, Томо Грбић и Пелеш, напустили су били град. Тршћански Срби, у потреби за свештеницима тражили су и довели неке, међу којима је био и Спиридон Рафаиловић из Млетака. Од свих који су се јавили једино се Србима допадне Рафаиловић, и зато само њега и задрже. Он је остао у Трсту две године, јер га видимо 1808. у Млетцима код власника штампарије, а 1824. умире у Пероју. Тршћански Срби нису се потпуно задовољили ни са Рафаиловићем па су молили митрополита Стратимировића, да им упути другог свештеника и ђакона.⁵⁴⁾ Викентије Ракић се бавио у Трсту раније, од 1770. до 1773, у радњи Јована Куртовића. Тада је стекао познанике и пријатеље међу тамошњим Србима. Митрополит Стратимировић, који је ценио и волео Ракића, на захтев тршћанских Срба послао га је у Трст у фебруару 1798. са ђаконом феничког манастира Самуилом Поповићем. У писму, од 1. фебруара и. г., митрополит истиче Ракићеве вредности и каже да ће он „цркви нашој чрез многое книг чтение и писане полезна сотворити”.⁵⁵⁾

Ракић је био самоук и научио италијански и руски у Трсту.⁵⁶⁾ „Човек вредан и истински побожан бавио се књигом израније.”⁵⁷⁾ Он је, као писац, један од првих наших писаца који су, пре Вука примили народни језик, списима зашли у најшире народне слојеве; први српски песник који је усвојио дикцију и облик народних песама.⁵⁸⁾ У трсту су га помогли Срби. О томе и он сам сведочи. У предговору свога рада *Кратког настављение о исповједи и молитве* (Венеција 1801, 3—4) наводи имена помагача. *Слово о почитании цркве* (Венеција 1807.) издао је трошком Томе Миловановића, трговца из

⁵¹⁾ Гласник ИДНС 8, 1935, 397, 399; Милош А. Поповић, *Архимандрит Викентије Љуштина*, Весник 1. XII 1955.

⁵²⁾ Карлиони-Словенци у Крањској, Корупшкој, Штајерској и Горици. Крајњци—Кајкавци у Хрватској и у Истри.

⁵³⁾ *Житиє сирѣч раждєнїє, воспитанїя, странствованїя и различна по свѣту и отечеству приключенїя и страдања Герасима Зелића* [...], Вѣ Будимѣ 1823, 177—278, 327—328, 343.

⁵⁴⁾ Прилози КЈИФ 16, 1936, 51—52.

⁵⁵⁾ Ист и, 15, 1935, 209—210.

⁵⁶⁾ Гласник ИДНС 9, 1936, 148—149. О Ракићу, његовом животу и књижевном раду види: „Магазинъ за хуџожештво, книжество и моду” 1839, 128—132.

⁵⁷⁾ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 114.

⁵⁸⁾ Гласник ИДНС 9, 1936, 154.

Трста.⁵⁹⁾ Ту он пише о ослобођењу Београда од Турака и велича српску победу. Он ту победу сматра делом посредништва св. Саве пред Свевишњим. Ево шта он тамо каже: „Приспе ден светлаго торжества, славни Белиград радује се и с њим всја Србија ликовствује в памјати твојеј, свјатитељу Саво и војвода Георгије торжествује над Агарјани, твојим предстателством”.⁶⁰⁾ На захтев тога трговца превео је са грчког *Чудеса Пресвјатија Богородици*. Његове нарочито тада цењене *Проповједи* (Венеција 1809), које је превео са италијанског, потписао их је као парох „Славено-сербскија храма” у Трсту и посветио их „Сербљем житељем Триестинским провославнаго восточнога исповеданија”, чијим трошком је издана та књига. Ракић је у Венецији објавио 1805. књижицу под насловом *Лѣствица*.⁶¹⁾ „Пособители ко изданију господа житељи триестински” потпомогли су ову књигу да се објави. Њихова имена су: Јован Куртовић, Стеван Ризнић, Дамјан Ризнић, Јован Николић, Георгије и Петар Теодоровић, Јован Рајевић, Георгије и Јован Вукасовић, Никола Николић, Јован Цветковић, Никола Мирковић, Јован Јововић от Стратимировић, Флориј Јовановић, Николај Бата, Захарије Вуковић, Илија Јанковић, Јеремија и Јован Магазиновић, Антоније Љубибратић, Илија Бурасовић, Стефан и Јован Борота и Јован Шолтан.⁶²⁾

Ракић је био у Трсту поверљива личност митрополита Стратимировића у народним пословима.⁶³⁾ Преко њега митрополит је одржавао везу са пивским архимандритом Арсенијем Гаговићем. Митрополит је упутио, у фебруару 1805, писмо архимандриту Гаговићу за које Ракић у марту пише; „Сада један брод полази у оне стране и капетан вјеран који ће у Боки изручити, отуда бесумњено отићи ће писмо у Пиву”. Ракић је обавештавао митрополита и о борбама Црногораца и Руса у Боки против Француза. „Надежда је да ће бити истерани и из Далмације и из Истре” непријатељи, писао је Ракић када је сазнао да су Црногорци и Руси заузели Боку. Глас о заузећу Боке у Трсту „све Сербље јест весма извесели, како граждане тако и Бокезе. Но они Бокези који су римског исповједанија цркавајут од жалости, будући да је наш закон весма презрен у оним странама, и от њих нападаеми свагда бивали, а сада се бое да им се не враћа, но Руси нису злобни”, јављао је Ракић.⁶⁴⁾ Имамо доказа да је Ракић

⁵⁹⁾ Слово о почитаній Цркве, сочиненое и говореное Викентиємъ Ракичемъ [...] усердствована на типъ издати своимъ трошкомъ г. Тома Милиновићъ, родомъ изъ Южной Далмаціи (Butfe di Cattaro) Новогъ Града житель и купецъ триестинскій 1807 [...], Въ Венеціи.

⁶⁰⁾ И с т и, 21.

⁶¹⁾ Ракић је скоро сва дела написао у време од 1789. до 1810. То је могао да уради само благодарећи повољним условима у Трсту које је имао (Гласник ИДНС 8, 1936, 16).

⁶²⁾ Лѣствица [...] о молитвы, посту и милостини списаная Викентиємъ Ракичемъ Фенечкимъ ефимеріємъ церкви славено-сербскія, храма св. Спиридона, въ Триестѣ Сущья, у Венеціи 1805, 3—4.

⁶³⁾ Срби из Трста чинили су разне услуге митрополиту, а нарочито Стеван Ризнић, који га је као и Ракић често писмено извештавао нарочито о политичким догађајима (Прилози КЈИФ 16, 1936, 52).

⁶⁴⁾ Јавор 1877, 763.

идуће године извештавао о догађајима у Боки, као и о покретима Црногораца. У једном извештају описао је долазак руског брода у Трст. „Народ целиј дан ходили су покрај морја с неким восхищенијем радосног”, наглашава Ракић.⁶⁵⁾ Ракићеви извештаји били су писани према његовим личним осећајима. То налазимо у митрополитовој кореспонденцији. Митрополит 10. октобра 1806. у одговору на Ракићево писмо од 21. септембра исте године пише: „Ви о чем и како усердствујете како и пишете. Тако исто и ми в нашем предјеле, о добру Сербљев успјеху радуемсја, толико и вјерујем”.⁶⁶⁾ Ракић је вест и добијао од својих људи са којима је био у преписци или су стизали послом у Трст. Зна се да је имао везу и са Хиландаром, јер је превео са грчког и објавио *Филактирион* (Венеција 1810), посветивши дело своме пријатељу, проигуману хиландарском Митру Богдановићу. Он је такође знао и о догађајима који су се одигравали на граници Црне Горе па их је саопштавао митрополиту.⁶⁷⁾ Са друге стране њега је обавештавао митрополит о догађајима у Шумадији и успјеху тамошњих Срба. „Надежда је, дакле безсумњена да скорим временом Бјелград и Србија освојитсја и от турских трајавших нападени и осводобитсја будет”, јављао му је митрополит у већ споменутом писму.⁶⁸⁾

Ракић прича у додатку своје књиге *Житије с[вја]таго великомученика Јевстатија Плакиди* (Будим 1803, 38—39), о чуду које се десило 1770. у српском храму св. Спиридону у Трсту, и са тим жели да подвуче дух нашег народа у том граду и значаја његове цркве. Он се на књигама: *Чудеса Пресвјатија Богородици, Проповједи, Краткаја бесједа о злоупотребленији дувана* и др. потписивао као парох „славено-сербсија” цркве св. Спиридона у Трсту. Последње године свога боравка у Трсту (1810) потписао се на *Бесједовнику илирическо-италијанском* као парох „цркве илирическе с. Спиридона у Триесту сушче”.⁶⁹⁾ Тим уџбеником, како сам у предговору истиче, циљ му је био да учини „сугубу услугу”, тј. да наши науче језик свога суседа и они да се науче „нашему језику”, који Ракић назива „илирским”.⁷⁰⁾ Осим тога циљ му је био и тај да историјски и природно разјасни „откуда равнозначност наименованија Илири и Сербљи” и колико греше они „славенски народи, кои по причини ино-вјерија служе се иними писменима, хвалећи се уисто врјеме својим славенским језиком и пр.”⁷¹⁾

⁶⁵⁾ Беседа 1869, 14—15.

⁶⁶⁾ Летопис МС 202—203, 1900, 208.

⁶⁷⁾ Он је издао у Будиму песму о победи Црногораца над скадарским папном Бушталијом. Како је дошло до тога да је изда ја ћу рећи у једној специјалној расправи по том питању, за коју имам скупиљену грађу, која ће такође бити прилог историји Срп. прав. општине у Трсту.

⁶⁸⁾ Летопис 202—203, 1900, 209.

⁶⁹⁾ *Бесједовникъ илирическо-италијанскій съ италијанскога преведенъ и принаравленъ къ употребленю двухъ народовъ [...]*, В Млеткахъ 1810.

⁷⁰⁾ Исто, стр. V. Ракић је преводио и на словенски језик (*Хранилище души. Преведеное изъ Греческога на Славянскій языкъ*, Венеція 1800).

⁷¹⁾ Исто, стр. VI. О том преводу види: Прилози КИФ 19, 1940, 65—68.

Код Ракића се види да су појмови „славено-србски“, „илирски“, „Славено-Срби“ и „Илири“ истоветни и имају само једно значење, и то управо оно што у себи сада садржи појам „југословенски“ и „Југословени“. Ово његово схватање бива јасније када се упореди са писањем Павла Соларића о словенској азбуци,⁷²⁾ о чему ће бити говора доцније када буде реч о самом Соларићу. Ракић је радио у Трсту на развоју националне мисли и „издавао књижице за просвету рода свога“ све до 1810.⁷³⁾ Те године позвао га је Доситеј Обрадовић, са којим се упознао у Трсту, да дође у Београд за првог управитеља и наставника новоосноване Богословије.⁷⁴⁾ Вићентије Ракић, најистакнутији српски писац у почетку 19. века,⁷⁵⁾ одазвао се овом позиву и дошао је у Београд да предаје у Богословији, која је отпочела рад 1810. и да проповеда у Београдској саборној цркви.⁷⁶⁾

⁷²⁾ Исто, стр. XX-XXVI.

⁷³⁾ Ракићева дела махом су штампана до 1803. у Будиму, а доцније до 1810. у Млетцима. У овом последњем месту штампао је нека дела и пре 1803.

⁷⁴⁾ Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја првог српског устанка*, Београд 1898, 406—407.

⁷⁵⁾ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 115.

⁷⁶⁾ Арсенијевић-Баталака, 407. Као најугледнији богословски писац код Срба у оно време, Ракић желео је да књижевним радом поучи свој народ. То нарочито ради док је живео у Трсту. У више случајева, поред националне сврхе, његови радови су пуни побожно-моралистичке поуке. Тај му је био циљ и када је издао песмицу „Собесједованије грјешника с диаволом при разлучениш души от тјела. Дјелано Викентијем Ракичем Фенечким у стаго Спиридона в Тријестје. 1801, априла 20“, коју нису познавали наши заслужни испитивачи Ракићевог књижевног рада. Примерак те песме поседује у својој библиотеци Д-р Михаиловић, наш заслужни скупљач и чувар српских старих књига, који сада живи у Инђији. Она је величине 14,7 × 11,7 см. Због повеза маргине су доста опсечене. Има два листа, односно четири стране, које немају пагинације. На првој страни је наслов, а на 2—4 текст саме песме. Нема корица. Песма мора да је поникла у Трсту, а по словима види се да је штампана у Венецији. Она је у виду разговора грешника (Г.) и анђела (Д.). Да би текст ове песме био приступачан нашој науци он се овде објављује:

„Собесједованије

- Г. — Ах! остав'ме о проклете,
Куд ме тако вучеш клете?
Д. — Всемерзостне што говориш,
Еда грехе твоје незнаш?
Г. — Горе мени о сродници,
Помоз'те ми свиколици.
Д. — Касно молиш окајање,
Све залуду премерзостне.
Г. — Еј! смилуј се, о диаволе,
Ах, љуто ме сердце моле.
Д. — Зло си живот проводио,
На гњев Бога приводио.
Г. — Читао сам и слушао,
Али нисам вјеровао.
Д. — Богоборни о демони,
Вуц'те душу ви беспони.
Г. — Ох! није ми већ надежде,
О жалости, пак и бједе.
Д. — Како јошт омеш говорити,
Пак и уста отворити?

5. *Јаоким Вујић*, „славено-српски списатељ”, како је себе називао, имао је велику жељу да научи француски, италијански и енглески. Повод за то дао му је Доситеј Обрадовић и Викентије Љуштина са својом италијанском граматиком. После дугог размишљања где би могао да научи те стране језике нашао је да је најбоље ако отпутује у Трст. Зато крене 1796. и стигне до Загреба и Копривнице. У путу од пешачења је нажуљно ногу и због тога је морао нешто више да се задржи на путу. Нешто због тешкоћа на путу, нешто због прилика код своје куће он, на крају, одлучи да се врати са овога пута. По повратку, примио се у свом родном крају учитељске службе.⁷⁷⁾ Док је учитељевао стално је мислио како би предузео путовање „јоште један пут у Тријест”. На нови пут кренуо је 24. октобра 1801. године. Путовао је преко Хрватске. На Ријечи се упознао са неким Стојловићем, који му је дао препоруку⁷⁸⁾ на Тому Пантазића, учитеља код трговца Ризнића и Николића у Трсту. Кад је стигао у град, прво је отишао у тамошњу цркву где је посетио свештеника Ракића и Саву Поповића. Српски свештеници су Вујића лепо примили и одмах су га упутили на становање код Томе Пантазића, а на храни је остао код Саве Поповића, који га је после неколико дана одвео код велетрговца Антонија Квекића, и препоручио му га за учитеља српског и немачког језика за сина Јована. Убрзо је и Квекићева жена Ана, коју су сви звали „лепа српкиња”, научила добро српски. Осим тога Вујић је и друге учио српски. Његов рад је значајан јер

- Г. — Остави ме да с' опростим,
Жену дјецу благословим.
Д. — Мач ја носим обоусти,
Кои ником не попусти.
Г. — Надат'ћу ти све што имам,
Само душу да ти не дам.
Д. — Залуд тражиш искушења,
Прође време избављења.
Г. — Мјесто куд ме водиш тамо,
Гди је оно скажи само?
Д. — Вседец то ад зове се,
И под земљом находи се.
Г. — Биј и тужи и мучи ме,
Само тамо не води ме.
Д. — То не може тебе проћи,
Морамо те у ад вући.
Г. — Кои у аду находе се,
Како тамо подносе се?
Д. — У огњу се навјек пеку,
Јошт и от нас терпе мучу.
Г. — О Господи, заступи ме,
От демонов избави ме?
Д. — Залуду се трудиш сада,
Мораш ити ти до ада.
Г. — Руго сам се учитељем,
И церковним правитељем.
Кад се слово Божје чита,
Дявол мене слушат не да.
Ах! сад би га тужан слушо,
Ал' је веће термин прошо.”

⁷⁷⁾ В у и ч њ, *Животописаніе*, 31—102, 152.

⁷⁸⁾ И с т и, 139—159.

је он почео да истискује из српског говора у Трсту италијанизме, како у речима, тако и у конструкцији говора. Квекић је ценио Вујићев рад па му одредио и добру награду, а осим тога плаћао му је учитеља за италијански, француски и енглески. Вујић је нагло напредовао у учењу ових језика. О успеху из италијанског сведочи уверење издато му 18. октобра 1802. Интересантно је подвући да се у тексту тога уверења на италијанском напомиње да је он народности „илирске”, а на српском „Сербљин”.⁷⁹⁾ Ово вероватно због тога што се тада на италијанском радије писало „Илир” него ли „Сербљин”.

У априлу 1803. Капитол Триестинског опшчества предложио је Вујића за учитеља италијанског језика у тамошњој школи која је била под надзором овога друштва. Идуће године предложен је за учитеља италијанског и немачког, истичући његово знање из српског језика. Све ове предлоге гувернер је одбио изговарајући се да за то треба царска одлука.⁸⁰⁾

Кад је избио устанак у Шумадији 1804. Вујић је у Трсту, бележи вести о развоју догађаја, и те вести објављује у својој *Француској граматици* (§ 54). Ово је прва ствар на нашем језику која је објављена о устанку.⁸¹⁾

Вујић је остао у Трсту све до 1. априла 1805. када је отишао у Пешту ради штампања својих радова. Ту је штампана и његова *Француска грамика* 1805. године.⁸²⁾ Ову граматику он је сматрао као резултат свог учења француског језика у Трсту,⁸³⁾ а писао је исту из љубави према своме роду и годило му је што је он први писац код нас француске граматике, како он јавља у „Објављенију” за ову граматику штампаном у Млецима.⁸⁴⁾

Пошто је Вујић написао граматику хтео је да у Трсту оснује „нашу србску типографију”, па је ту своју идеју саопштио Ракићу, који му је похвалио намеру и сложио се са предлогом да о томе пише митрополиту Стратимировићу, и замоле га да он поради код двора у Бечу за дозволу оснивања штампарије у Трсту. После тога Вујић, лети 1803. пише митрополиту и моли га да му помогне у његовим намерама.⁸⁵⁾ Ова намера Вујићева је значајна не само за његов рад него и за потребе доцнијих наших тамошњих културних радника, јер ће се од тада све више осећати потреба за оснивањем једне штампарије у Трсту.

Кад је Вујић штампао своју граматику желео је да се поново врати у Трст, али није могао због Француза који су тамо били.⁸⁶⁾

⁷⁹⁾ И с т и, 59—170, 184—187.

⁸⁰⁾ И с т и, 187, 258—329.

⁸¹⁾ Прилози КИФ 15, 1935, 35—37.

⁸²⁾ *Руководство къ французстѣй граматицѣ во употребленіе славено-сербскія юности. Сочинено Јоакимомъ Вучемъ французскаго и италианскаго языка учителямъ въ Триестѣ, Въ Будимѣ Градѣ 1805.* (О тој граматици види чланак Вукадиновића у „Прилозима” ЈКИФ 15, 1935, 33—40.

⁸³⁾ В у и ч њ, *Животописаніе*, 170—171.

⁸⁴⁾ И с т и, 174.

⁸⁵⁾ И с т и, 171—180.

⁸⁶⁾ И с т и, 344—345.

Тада се он реши да иде ближе граници Шумадије где је беснио устанак. Ускоро га видимо у Земуну где бива ухапшен због политике.⁸⁷⁾ И пошто је изашао из затвора он не напушта мисао да иде у Трст, али то није могао одмах да учини. У Трсту га видимо тек 1832.⁸⁸⁾ Али ово не значи да он није одржавао везе са тршћанским Србима који су га помагали у његовом књижевном раду. Поред појединаца, у списку лица који су га помагали из Трста, од 1805. до 1831. налазимо и „Обшчество триестинско“.⁸⁹⁾ Ово друштво претплатило се на 30 примерака „Земљеница за обучение ниове јаности“.⁹⁰⁾

По Вујићу „Илирија сачињава Каринтију, Крајинску, Фриаул, Хистрајх, приморска мјеста и јоште друге неке части“. У области „Приморја“ град је Трст у коме је било до 10.000 Срба, Грка, Армена и Јевреја.⁹¹⁾

6. *Атанасије Стојковић*, пошто је довршио своје школовање, постављен је у Русији у Харкову за универзитетског професора физике.⁹²⁾ Стојковић, иако је живео и радио у Русији, није се одрдио него је одржавао везе са Србима и радио је на српској књижевности.⁹³⁾ Он је сматрао да сваки човек мора радити за добро ближњег према својим могућностима.⁹⁴⁾ Сам за свој род, за који ради, каже: „Ја пишем повјест истинно подобну за чисте и чувствителне душе рода мога“.⁹⁵⁾ Стојковић је долазио и у Трст. Године 1803. био је присутан у Падови када су се састали Доситеј и Соларић.⁹⁶⁾ Без сумње да дође у Падову морао је бити и у Трсту. У овоме граду Стојковић је посредовао за Доситеја да добије помоћ од стране богатијих Срба.⁹⁷⁾ Ово је он могао чинити само ако је био са њима у добром познанству и односима. По свој прилици да је најбоље стајао са Драгом Теодоровићем, којег је највише и помагао, као што је помагао и Доситеја и Соларића.⁹⁸⁾ У знак благодарности Стојковић је посветио своје дело *Аристид и Наталија* „купцу и обиватељу триестанском господару Драгутину Феодоровићу, искреному пријатељу и шцедрому благодјетељу својему“.⁹⁹⁾

⁸⁷⁾ Прилози ЈКИФ 17, 1937, 237—244. (О Вујићу види рад Павла Поповића (Летопис МС 246, 1907, 247 и 248, 1908) и рад Д. Руварца, *Учитељовање и страдање Јоакима Вујића у Земуну*. Књиге Матице српске, бр. 46, стр. 202—224).

⁸⁸⁾ В у и ч њ, *Животописаніе*, 157; Прилози ЈКИФ 15, 206—207.

⁸⁹⁾ В у и ч њ, *Животописаніе*, 430—431.

⁹⁰⁾ Новѣйше землѣописаніе цѣлаго свѣта во употреблене и ползу славено-сербскаго народа [...], Вѣ Будимѣ Градѣ 1825, 449.

⁹¹⁾ И с т и, 79—81.

⁹²⁾ М. Б. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српском народу*, Београд 1888, 690.

⁹³⁾ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 109.

⁹⁴⁾ *Кандоръ* [...] отъ Атанасіа Стойковича [...], Вѣ Будимѣ 1800 (види преговор).

⁹⁵⁾ *Аристидъ и Наталиа* отъ А. Стойковича. *Перва частица*, Вѣ Будимѣ 1801, 1.

⁹⁶⁾ Андра Гаврилович, *Историја српске и хрватске књижевности*, Београд 1927, 219.

⁹⁷⁾ *Годишњица НЧ* 23, 1904, 237.

⁹⁸⁾ *Летопис МС* 1, 1824, 40.

⁹⁹⁾ Види Стојковића споменуто дело.

Доситеј је водио преписку са Стојковићем. У писму 1802. признаје Доситеј да је његовој величини допринео сам Стојковић. „А и ви сте не мало криви што се ја поносим”, пише Доситеј.¹⁰⁰⁾ Овако је осећао Доситеј када је био на врхунцу своје славе. Стојковић је одржавао везу са Трстом и када је био у Русији. Преко Драга Теодоровића добио је Доситеј Стојковићеву *Физику*.¹⁰¹⁾ За то дело Доситеј вели: „Стојковић нас просвештава с Физиком, и украшава нарави наше прекрасними писмама”.¹⁰²⁾ Осим тога Доситеј га назива просветитељ свога рода, непоколебљивим у своме раду, а резултат његова рада биће користан по Србију и Босну.¹⁰³⁾ Стојковић је написао неколико ствари на српском и објавио, у времену од 1800. до 1802, у Будиму. *Ту је и Ода о будушћем заведенији наук филозофических в Карловцјех*, објављена 1800.¹⁰⁴⁾ У то доба је намеравао да напише и неколика епска дела: *Милошијаду, Лазаријаду или Стефанијаду*. У тој намери огледа се његов патриотизам.¹⁰⁵⁾

Први систематски и велики рад код Срба из природних наука била је Стојковићева *Физика*.¹⁰⁶⁾ Сам Стојковић у предговору прве књиге каже да је Доситеј изјавио жељу да би требао неки Србин да напише физику. Он се прихватио овога посла. Тај његов подухват Доситеј је и похвалио.¹⁰⁷⁾ Писац је књигу посветио тројици Срба из Војводине, а на њу су се претплатили и Срби из Трста, међу којима су били: Ризнић, Бирковић, Теодоровић, и др. Другу књигу посветио је Паликући и Драгу Теодоровићу, грађанима тршћанским. Писац је то учинио јер је сматрао да има велики дуг према њима. И на ову књигу претплатило се 43 тршћанска Србина. У предговору треће књиге, Стојковић истиче српску културу и посвећује је свима претплатницима, међу којима су многи из Трста.¹⁰⁸⁾

Стојковић је са својим делом из физике постао познат како код Срба тако и код Руса. Он је писао своја дела славено-српским или руским језиком.

7. *Доситеј Обрадовић*, који је пропутавао многе земље и градове, навраћао је у Трст три пута. Први пут је био у Трсту пред крај 1771, када је путовао из Задра у Беч. Тада се у Трсту задржао врло кратко.¹⁰⁹⁾ Други пут видимо га у том граду јесени 1779. Он нам о том боравку прича: „Прећем у Тријесте. Овде господа конти Војновићи и прочи господари трговци запитају ме би ли хтео ту за коју годину децу учити. Радо и весело за пет стотина форинти на годину. Више ако оћеду, могу ми дати, колико им драго, узећу, али не мање за главу!

¹⁰⁰⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 543.

¹⁰¹⁾ Исто, 542. Ова „Физика” је писана простим језиком за род славено-српски.

¹⁰²⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 372.

¹⁰³⁾ Исто, 543.

¹⁰⁴⁾ Милићевић, *Поменик*, 690.

¹⁰⁵⁾ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 109.

¹⁰⁶⁾ Афанасија Стојковича, *Физика*. Простимъ языкомъ списана за родъ славено-сербскій [...], въ Будимѣ 1801—1803.

¹⁰⁷⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 111.

¹⁰⁸⁾ Види предговор књ. I-III.

¹⁰⁹⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 69.

Обнадежде ме да толико могу имати. Междутим, за неки политически узок, реку ми да се пођем про'одати по Венецији и у 15 дана да се вратим и да ће све бити готово. Одем, а кад се вратим, нађем посао горе, него кад сам пошао. Каже ми мој Харалампие, будући да се није могао успех у неком надјејеном претпријатију имати, више ми се не може дати од 300 форинти. То значи: 500 мање 200. Зафалим и откажем". Тада је у Трст наишао руски архимандрит Варлаам те се он са њима удружи и крену преко Италије. Доситеј је архимандрита поучавао италијански, а овај је њега финансирао у путу.¹¹⁰⁾

По трећи пут Доситеј је дошао у Трст на позив тршћанских Срба. Овога пута дошао је са великим идејама и жудњама да србује. У многоме су га помагали тамошњи угледни Срби, код којих га је препоручио Атанасије Стојковић.¹¹¹⁾ Ово треће Доситејево бављење у Трсту трајало је од 1802. године¹¹²⁾ до 13. јуна 1806. године.¹¹³⁾ За време боравка у Трсту био је „на врхунцу славе и у највећем обиљу похвала којима га са свих страна обасипаху".¹¹⁴⁾ Његову славу је разносио Стојковић. Године 1803. јавља своме синовцу у Нови Сад да су његове *Басне* на цени.¹¹⁵⁾ Крајем те године Доситеј је отишао у Млетке и у Падову и тамо се боље упознао са Павлом Соларићем. Половином 1804. он је писао Соларићу из Трста: „Мислим о различним материјама вторе почете части *Собранија вешти*". Доситеј је био убеђен у успех у свом раду, али, као у шали, задиркујући Соларића, каже ако не успе да ће казати свакоме да га је „Соларић на то навукао". Овај зборник завршио је тек у пролеће 1806, а оштампан је 1818. Многи Доситејеви поштоваоци читали су његова дела у рукопису у Трсту, и по његовом одобрењу преписивали по коју главу.¹¹⁶⁾ Доситеј је био у Млетцима и 1804, па се вратио у Трст. Док је био 1803. у Млетцима штампана је *Етику*. Сам предговор за ово дело написао је у Млетцима, у коме каже: „По мојему давном желанију ја сам сад при словенској штампарији у Венецији, гди ћу јоште добро и полезно на српском дијалекту издавати. Ову моју охоту наши једнородни Србљи у мојему једногодишњем при њима у Триесту пребиванију са својом великодушном љубавију и всеопштега добра желанијем толико су више возбудили или, управ да речем, воспалили". Даље тамо каже да су први културни народ у Европи били Грци, који су имали своје пролеће, лето и јесен, па су иза њих дошли Римљани-Латини, од којих су се уздигли и други народи. Али „кад се већ и славенским народом ова благодјетељна почне показивати зора, онда ти бедна Србија, Босна, Херцеговина и Болгарија под тешки турски подпадну јарам". Напомињући рад на подизању српског народа: Жефаровића, Орфелина, Рајића, Текелију, Трлајића, Стојковића, и др., налази да је тај рад уродио плодом. Враћајући се назад у историју спомиње име Божида-

¹¹⁰⁾ Исто, 75.

¹¹¹⁾ Годишњица НЧ 23, 1904, 237.

¹¹²⁾ Дела Доситеја Обрадовића, 542—543.

¹¹³⁾ Годишњица НЧ 23, 1904, 263—264.

¹¹⁴⁾ Исто, 239.

¹¹⁵⁾ Дела Доситеја Обрадовића, 543.

¹¹⁶⁾ Мезимацъ г. Досифеа Обрадовића [...], у Бүдимү 1818, 2.

ра Вуковића-Подгоричанина, који је штампао књиге у Млетцима, да би сачувао „име рода свога“, а који није умро, јер „има и сад Божи-даревића који по стопам“ његовим „ступити желе“. На крају Доситеј додаје: „Да, шта су све ове вешти и сва више напоменута имена него зраке нашега просвешченија и прослављенија приближујући се зоре, и пожељајемаго нашего пролећа предзнаменованија и предвозвештенија”.¹¹⁷⁾ У том заносу Доситеј помаже млађе књижевнике да и они објаве своје радове. Такав је случај са Јуришићем, из Кримаје, који је био превео са руског лепу морално-историску књигу, и за коју је био обећао Дамјан Ризнић дати новац да се штампа.¹¹⁸⁾

Иако је Доситеја често у Трсту обузимала књижевничка инспирација ипак се он више истиче, у то време, као патриота, него као књижевник. За време његова бављења у Трсту избио је устанак у Србији. Карађорђево дело дало му је повода да испољи своје родољубље. Најлепшу своју песму *Пјесна на инсурекцију Србијанов* посветио је устанку и штампао је у Млетцима 1804. Између осталог он тамо каже:

„Востани Србије! Востани, царице!
и дај чадом твојим видет, твоје лице!
Обрати сердца их и очеса на се,
и дај њима чути слатке твоје гласе.
Востани, Србије!
Давно си заспала,
у мраку лежала,
сада се пробуди,
и Србе возбуди! . . .
Покажи Европи своје красно лице . . .
Сви ближи теби добра желе . . .
Сербска теби вапију искрена чеда . . .
Босна, сестра твоја, на теби гледа . . .
Херцеговина земља и Чернаја Гора,
далеке државе и острови мора:
сви теби помоћ небесну желе,
све добре душе теби се веселе,
и согласно веле
Востани, Србије!.¹¹⁹⁾

Овде је Доситеј револуционар и одјек његове песме допро је чак до Трлајића у Петрограду.¹²⁰⁾ Али наш Доситеј није само певао песму Србији. Он је водио акцију за сабирање материјалне помоћи за устанике. Ради тога писао је 5. јуна 1804. у Млетке Павлу Соларићу: „Реците од моје стране г. Миколину да употреби сву своју реторику и (да наговори) госп. Мату Липовца да пошаљу коју хиљаду форинти у зајам Србљем, који сада за род и отечество благополучно војују. Пи-

¹¹⁷⁾ Дела Доситеја Обрадовића, 371—372.

¹¹⁸⁾ Исто, 372.

¹¹⁹⁾ Исто, 364.

¹²⁰⁾ Годишњица НЧ 23, 1904, 261.

сали су и овде и ишту помоћ, с колико ко може новаца у зајам, и овде се о томе настоји. И ја сам дао полако од свега што имам: четири стотине форинти. Мој драги г. Макелин добро зна да ја никога не нудим да даје, али овакове прилике никада нисмо имали (благодареније Богу, који нам је и живот и све што имамо даровао!), к целом роду и имену српскоме праву љубав показати, на властито чујући да и Земунци и Сремци слободно дају, који што хоће. Милостиву госпожу Датy за то исто просим, да употреби к томе своју доброту и милостиво срце. Г. Крсти Јовичићу и капетану Пјери Обилићу и свакоме ко може помоћи, нека усрдно и топло о томе говори".¹²¹⁾

„Ја сам знао и знам да су Србљи красне и миле душе и лепа срца: за то желим, колико могу, њима на пољзу живети”, писао је Доситеј, одмах иза тога својим пријатељима у Срем. Карловцима.¹²²⁾ Јављајући се 15. маја 1805, руском пуковнику Симоновићу, каже: „Не могу ти исказати у каквом смо великом благонадеждију о на бољем љубиме Србије премјењенију”, и правећи алузију на помоћ руског цара предвиђа по Србе велики успех. Желећи да живи у слободи, која је завладала у Србији Доситеј је писао 9. маја 1805. црногорском митрополиту Петру I: „И мени би било као да први пред Божијим благодетињим воздухом дишем, кад би слатким, слободним, миле матере наше Србије воздухом гдинибуд дисати почео. То би за мене на земљи блаженство било”.¹²³⁾ Зато већ 18. јуна изражава жељу да иде у Србију. „Ако Бог да какво добро измењеније ствари у Србији (као што нас новине обнављавају), радо би у земљу прародитеља прешао”. Писао је Доситеј свом синовцу Глигорију Обрадовићу.¹²⁴⁾ Што није још одраније у Србију, већ тако „далеко од прсију матере наше”, узрок је био тај, што се задржао ради штампања Соларићеве *Географије*. Али зато у октобру дефинитивно се решава да на пролеће 1806. крене у Србију. Коликва га је жеља вукла у Србију види се из његова писма, од 21. октобра 1805. Трлајићу, у Петроград. „Кад чујеш камо ћу на пролеће пре тебе, Бог да ти поможе, бојим се да ти буде зло”, наглашавао је Доситеј.¹²⁵⁾

Доситеј се опростио са Трстом 13. јуна 1806. О том опроштају Соларић је оставио забелешку у предговору у Доситејевом *Мезимцу*. Соларић прича: „У навечрје онога јутра, по изопростивши се Сократ наш са свима пријатељи, окружен буде от неколико, пређе к тому отбрани, млади љубамаца своји, и возљуби с њима-бригом г. г. Т. Захарића и А. Балсе, двојице от дружине, у предградском едном вертићу на самом, у летњег вечера тихости благовоној зелени, вечерати. По вечери у граду, у србској кафани под „Звезде Поларне”, буде нас више; где јагмећи нам још који кратки час у дружевском колу с наставником, дојђе ондашњи господар неки, и сазнавши о бившем: То је господин, рече, права нека тајна вечера била! и . . . ето ји око вас баш дванаесторице, што згледавши се, најђемо, да то тако и бјеше.

¹²¹⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 544—545.

¹²²⁾ *Исто*, 545.

¹²³⁾ *Исто*, 548.

¹²⁴⁾ *Исто*.

¹²⁵⁾ *Исто*, 552.

Међу преускипевшим чувствованијама свакога умиленија, приспе доба растанку, благодеја, друга моего облобизанију у полноћи и час".¹²⁶⁾ Овом приликом постала је песма *На одлазак г-на Доситеја Обрадовића из Тријесте*. Ко је писац ове песме не зна се, али је могао испевати Соларић, Дошеновић, Ракић или Тома Милиновић.¹²⁷⁾

Одласком из Трста Доситеј није прекинуо своје везе са Србима у овом граду. Он је писао Драгу Тодоровићу, одмах са пута из Љубљане, а његовој жени Софији из Сиска.¹²⁸⁾ Да би одржавао везе између Београда и Трста, које су већ постојале, он је писао Софији 19. марта 1807, и предлагао јој да један од браће Теодоровића купе кућу у Београду.¹²⁹⁾ Када се, пак, настанио у Београду писао је Софији, док је Драгу слао паклоне.¹³⁰⁾

Доситеј је одавно желео да оснује српску школу. Са Соларићем „намеравао је гдигод установити школу”, писао је још 29. јануара 1805. Спиридону Алексијевићу, Ђакону шибеничком,¹³¹⁾ а у писму црногорском владици Петру I исте године каже: „Желим бегоћ међу моје сродне, миле људе, поћи гди би се једно лепо училиште воздигнути могло и, ако и малена, штампарија за потребу школе и целе нације установила. Мислио сам овде причекати, да се види шта ће се из српске инсурекције родити.¹³²⁾ Неко време мислио је да успостави штампарију уз помоћ Григорија Трлаића из Петрограда. Ову штампарију намеравао је да подигне у Београду и да у њој штампа, као прву књигу, други део свог *Собранија*.¹³³⁾ Потребу ове штампарије он је схватио тим пре, што се из Трста нису могле, зобг држања Аустрије, слати књиге у друге крајеве где су живели Срби. У јуну 1805. он је писао своме синовцу, Глигорију Обрадовићу: „Чујем да је и забрањење из ових страна тамо наше шиљати књиге”.¹³⁴⁾

Где је Доситеј живео у Београду сад нам је добро познато.¹³⁵⁾ Он је боравио у Србији од 1807. до 1811, када је и умро.¹³⁶⁾ Године 1808. основао је у Београду Велику школу, чиме се испунила његова давнашња жеља, будући да је „био природни заштитник свега просветног покрета у Србији тога времена”.¹³⁷⁾ Доситеј се изображавао путујући кроз многе земље. Нешто и под утицајем стране литературе налазио је самог себе.¹³⁸⁾ Он уноси нове идеје, које су се косиле са дотадаш-

¹²⁶⁾ Мезимацъ [...], у Будиму 1818, 2—3.

¹²⁷⁾ Годишњица НЧ 23, 1904, 264.

¹²⁸⁾ Дела Доситеја Обрадовића, 553—554.

¹²⁹⁾ Исто, 556—557.

¹³⁰⁾ Исто, 565—566.

¹³¹⁾ Исто, 547.

¹³²⁾ Исто, 548.

¹³³⁾ Годишњица НЧ 23, 1904, 262.

¹³⁴⁾ Дела Доситеја Обрадовића, 549.

¹³⁵⁾ Радослав Перовић, *Око боравка Доситеја Обрадовића у Београду (1807—1811)*, Ковчежић 1966, 57—104.

¹³⁶⁾ Андра Гавриловић, *Доситеј у Србији 107—1811*, Београд 1902.

¹³⁷⁾ Исти, *Београдска велика школа 1808—1815*, Београд 1902, 9.

¹³⁸⁾ Срп. књ. гласник 29, 1912, 522—527.

њим.¹³⁹⁾ Служио се примерима људи из народа, а познавао је добро страни и домаћи фолклор.¹⁴⁰⁾ По доласку у Трст сав се посветио својем народу.¹⁴¹⁾ Он је већ тада био добро упознат са историјом.¹⁴²⁾ Био је „главна и средишна личност српске књижевности свога времена,¹⁴³⁾ и у првој половини 19. века није било писца који је више од њега утицао на духовно и морално формирање Срба. Овај српски писац пише¹⁴⁴⁾ „на наш прости српски језик“, којим говоре „најпростији сељани Србљи од Баната до Албаније“,¹⁴⁵⁾ за „Србље од Адриатичекога Мора до реке Дунава“, становницима „Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Далмације, Хорватске, Срема, Баната и Бачке [...] за браћу Србље, којег су закона и вере“.¹⁴⁶⁾ За њега „Србљи се по различним краљевствима и провинцијама различно и називају: по Србији Србијанци (не Сервијани, нити Сервијанци: ово страни народи од Греков узев, зашто Греци не имају б), по Босни Бошњаци, по Далмацији Далматинци, по Херцеговини Херцеговци, и по Црној Гори Црногорци. Свуда једнако говоре“.¹⁴⁷⁾ Доситејеве српске нације се „карактер ни мало не различествује од енглескога и саксонскога, нека се само набу у подобним опстојатељствама и нека добро воспитаније получе“. Он је високо ценио и дух слободе код Срба. „Но може ми ко рећи: камо међ Србље и енглески дух слободе? Негдер оде такови у Црну Гору, Куче, Паштровиће, Рисан и Кривошије, пак ће видети ни длака мање него енглески слободе дух“, писао је још 1784.¹⁴⁸⁾

Треба напоменути да је Доситејев књижевни рад имао утицај изван граница Словенце,¹⁴⁹⁾ Хрвате¹⁵⁰⁾ и Бугаре.¹⁵¹⁾ Тако је снажна књижевна и родољубива фигура Доситејева, својим боравком у Трсту и радом у том времену упутила тамошње Србе ка великом народном јединству, а остале Јужне Словене надахњавала слогом и братском љубављу.

¹³⁹⁾ *Споменица Доситеја Обрадовића*, Београд 1911, 5—38. Због његових напредних идеја забрањиване су му књиге (Срп. књ. гласник 30, 1913, 37—42).

¹⁴⁰⁾ Исто, 38—52.

¹⁴¹⁾ Анд. Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности*, 211.

¹⁴²⁾ Срп. књ. гласник 26, 1911, 483—484.

¹⁴³⁾ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 72.

¹⁴⁴⁾ Срп. књ. гласник 26, 1911, 420; Први Доситејев рад је његово писмо Харалампкију (из 1783), пријатељу у Трсту Србину из Хрватске.

¹⁴⁵⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 44 и 414. Овај језик непријатељи Доситејеви називали су „језик говедарски“ (Мезимац [..], 30).

¹⁴⁶⁾ Исто, 4—5, 15.

¹⁴⁷⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 414. Јоаким Вујић, док бијаше 1806 у Земуну, називаше Србијанце „Сервијанцима“ (Књ. Мат. српске, бр. 46, стр. 207), а исте године Николај Шимић у Будиму пева: „Господ Спаситељ нам Србијаном“ (*У Туреској Србијаном угвшење* [...], вѢ БудинѢ градѢ 1806, 3; Упоредити: *Сочиненія Ломоносова*, I, ода 3).

¹⁴⁸⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 529—530.

¹⁴⁹⁾ Доситеј је имао додира са Словенцима нарочито за време путовања кроз њихову земљу (Исто, 554), али док је био у Трсту Словенци нису били у могућности да се још ближе организују са Србима, те тако ни Доситеј није могао имати нарочите везе са њима (Бранково коло 1911, 201—202).

¹⁵⁰⁾ Срп. књ. гласник 26, 1911, 430—437.

¹⁵¹⁾ Исто, 438—452; Глас СКА 133, 1926, 27—73.

8. *Павле Соларић* је живео подуже времена у Млетцима, где је био запослен као коректор у тамошњој „Греко-славенској типографији”. Али, он је долазио и бавио се у Трсту, код Драга Теодоровића.¹⁵²⁾ Обзиром на значај ове штампарије, за ову нашу ствар, као идеје и рад Соларића, и његово повремено бављење у Трсту и одржавање веза са виђенијим људима у овом граду, потребно је да се истакне улога коју је он као најмилији ученик Доситеја Обрадовића одиграо у народној ствари у Трсту.

Соларић по доласку у Млетке почео је да се бави књижевним радом.¹⁵³⁾ Ја сам рад служити „српским музама и књижевности”, рекао је одлучно у Падови 1803, када се састао са Доситејем и Атанасијем Стојковићем. У књижевном раду хтео је да подржава ову двојицу.¹⁵⁴⁾ Он је 1804. издао у Венецији прву географију на српском језику.¹⁵⁵⁾ Она му је дала признање научника.¹⁵⁶⁾ Књига је посвећена истинитој „ползи” српског народа, а изадата је уз помоћ браће Теодоровића тршћанских грађана и Доситејевих пријатеља. У овом делу под именом „Илирик” Соларић назива земљу која обухвата: Словенију, Хрватску и Далмацију,¹⁵⁷⁾ а у Крањској су Трст и Љубљана.¹⁵⁸⁾ Уз ово дело иде атлас са 37 мапа,¹⁵⁹⁾ *Кључић* у ком је изложио идеју књижице и своје идеје о српској књижевности.¹⁶⁰⁾ У предговору, *Кључића* истиче како су негда сви народи били робови и сељак није почео да чита. За Србе тврди да су били „Славени” и да су постали „Славно-Срби”. Словенски језик био му је „угодан”, али као Србин није знао зашто има потребу да се враћа к њему. Зато је сматрао да је потребно писати онако као што се и говори.¹⁶¹⁾

После 4 године Соларић је писао у Млетцима да су Словени цветали и опет да „расцвјетавају се”, и да треба чинити оно „к чему дух опшчи све Сербље од некога времена очевидно управља”. Одбацивање старих предрасуда, истицање народних заслуга и васпитање омладине, дужност је сваког честитог српског грађанина. „Честитост, трудељубије, јединство, ово трое нека отличитије српскога карактера чертине буду”. Са „љубимо се — овде је све речено”, завршава Соларић своје схватање.¹⁶²⁾ Он је добро познавао српски народ, његове особине и

¹⁵²⁾ Беседа 1869, 14.

¹⁵³⁾ Скерлић, *Историја нове српски књижевности*, 112.

¹⁵⁴⁾ Годишњица НЧ 23, 1904, 254—255.

¹⁵⁵⁾ Павао Соларић, *Ново грађданско землеописаніе перво на эзику Сербскомъ* [...], у Венецији 1804. Соларић је издао и диплому краља Дабише (Нов. серб. 27. VII 1815).

¹⁵⁶⁾ Rad JA 150, 1902, 121.

¹⁵⁷⁾ Соларић, *Ново грађданское землеописаніе* [...], I, 442.

¹⁵⁸⁾ Исто, 105.

¹⁵⁹⁾ Павао Соларић, *Пѣшић земленисникъ* [...], у Венецији 1804.

¹⁶⁰⁾ Исти, *Кључић у мое землеописаніе* ..., у Венецији 1804.

¹⁶¹⁾ Исти, 5—12.

¹⁶²⁾ Павао Соларић, *Улога ума челоѡѡческога* [...], у Венецији 1804, стр. V—VI.

жеље. „Род наш, колико га ја познајем, има талент и охоту к полезним знањем”, говорио је он 1809. године.¹⁶³⁾

Соларић се целог века бавио проблемом српским и словенским. Он је настојавао да реши питање о словенском роду и његовом језику. Своја истраживања делимично, по том питању, објавио је 1810. у Ракићеву *Бесједовнику*.¹⁶⁴⁾ Пошто је изложио кратку историју словенске азбуке извео је поделу по наречјима: Славено-Руси, Славено-Срби, Славено-Илири, Славено-Пољаци, Славено-Бугари итл. Даље он каже, да су се под Илириком у разна времена подразумевале разне области.¹⁶⁵⁾ Према њему становници Илирика су Илири, које он сматра да представљају наша племена.¹⁶⁶⁾ Ону област коју насељавају Срби назива „Сербскиј Илирик”.¹⁶⁷⁾ Његов „славено-српскиј” народ има наречје које се зове српско или илирско. У илирско наречје спада и хрватско. По имену наречја он назива и азбуку српском или илирском.¹⁶⁸⁾ Соларић подвлачи да латинском азбуком пишу: Пољаци, Словаци, Хрвати, Крањци и Далматинци.¹⁶⁹⁾ Две године доцније издао је *Буквар словенскиј триазбучниј*,¹⁷⁰⁾ са циљем „открити славено-српском народу, начинајући од витке младости јего [...] происхожде није имена и језика, писма и слова или безсловја јего”.¹⁷¹⁾ Предговор овог рада Соларић почиње са позивом: „Воскресни славенски свјете, писмено наставниче наш свети Кириле!” Даље истиче заслуге словенских апостола св. Ђирила и Методија, и наводи три азбуке: славено-илирску, славено-руску и славено-српску. Славено-илирска није ништа друго до глагољица чије порекло изводи од бл. Јеронима из 4 века.¹⁷²⁾ Још две године доцније тврдио је, да се словенска азбука назива зато што се њом служе Словени свију наречја, који живе од Јадранског и Црног Мора до Балтичког, Северног и Азовског, тј. Руси, Бугари и Срби, а други се служе римском азбуком. Тако сваки „на свој начин” има азбуку те један другом не могу читати књиге, „и затиру сами немило свој славни језик и славенски род”.¹⁷³⁾ Соларић се бави упоређивањем трију азбука: словенском, грађанском руском и крањском, и ко хоће да се упозна са овим азбукама упућује га на свој *Буквар*,

¹⁶³⁾ Исти, *Мудролюбацъ Индикскій либо искусство щастливо живети у друштву* [...], у Венецији 1809, стр XIX.

¹⁶⁴⁾ *Летопис МС 2*, 1831, 136.

¹⁶⁵⁾ Ракичъ, *Бесѣдовникъ*, стр. XX—XXXII.

¹⁶⁶⁾ Исти, стр. XXXII; Соларичъ, *Поминакъ книжескій*, 7—8.

¹⁶⁷⁾ Соларичъ, *Поминакъ, книжескій*, 56.

¹⁶⁸⁾ Ракичъ, *Бесѣдовникъ*, стр. XXXVI, L.

¹⁶⁹⁾ Исти, стр. XXX—XXXII.

¹⁷⁰⁾ Павао Соларичъ, *Букваръ славенскій триазбучниј, или первое руководство къ познанію книгъ и писаній употребленіе Славено-Србовъ* [...], въ Млеткахъ 1812.

¹⁷¹⁾ Исти 5—6.

¹⁷²⁾ Исти 101—128.

¹⁷³⁾ Павао Соларичъ, *Азбука Славенска изяснена римскомъ по правописаню Далматинскому, Хорватскому, Славенскому и Кранскому, любителемъ своего зыка и писма*, въ Млѣтакхъ 1814 (наслов је и латиницом), 3—14.

предговор у Ракићевом *Бесједовнику*¹⁷⁴⁾ и своје дело *Римљани славенствовавшиј*.¹⁷⁵⁾

Соларић је био за грађански ћирилицу, али није био за то да се избаци црквена ћирилица, коју треба оставити цркви.¹⁷⁶⁾ У решавању овог проблема, чији је резултат хтео да објави у својој *јероглифији*,¹⁷⁷⁾ помагао га је и пољски научник Јосиф Сјераковски, са којим се упознао у Млетцима.¹⁷⁸⁾ Он је многе ствари научио од овог истакнутог Пољака. Осим тога Сјераковски је обавестио и друге истакнуте слависте о Соларићевом раду.¹⁷⁹⁾ Овај пољски научник у многоме је допринео да се зближе Соларић и Копитар.¹⁸⁰⁾ Соларића је Копитар још 1805. сматрао бољим филологом.¹⁸¹⁾ Са Вуком се Соларић није слагао у питању наше ортографије,¹⁸²⁾ иако је био за то да се пише онако како се говори, и да се говори онако како се пише,¹⁸³⁾ и ма да је са њим одржавао добре везе и помагао га у прикупљању претплатника, као што му је помагао и тршћански учитељ Радоњић.¹⁸⁴⁾ Мушицки је оплакивао Соларићеву судбину.¹⁸⁵⁾ Доситеј га је називао „Сократом Српским”,¹⁸⁶⁾ и каже да му је био ђак.¹⁸⁷⁾ Доситеј је помагао Соларића око издавања *Земљописа*,¹⁸⁸⁾ а овај је њему издао *Мезимаца* и написао је за тај рад предговор.¹⁸⁹⁾ Приликом поласка Доситеја из Трста испратио га је и Соларић.¹⁹⁰⁾ Доситеј је мислио да и Соларић дође у Србију и каже: „Има Србија Соларића и чрез њега имати ће многе!”¹⁹¹⁾ У вези са тим Доситеј је писао 1807. Софији Теодоровић у Трст: „Шта мој Соларић ради, те овамо не долази?”¹⁹²⁾ Доцније Соларић из Трста изражава жељу да ће „с лепшим временом [...] у објетовану земљу предузети пут”.¹⁹³⁾ Соларић је чак написао песму *Пјесма о путеше-*

¹⁷⁴⁾ И с т и, 178.

¹⁷⁵⁾ Ово дело објављено је у Бјудиму 1818.

¹⁷⁶⁾ О Соларићеву књижевном раду дао је леп прилог Никола Андрић (Rad JA 150, 1902).

¹⁷⁷⁾ Ова „Јероглифика” је нађена у Соларићевој заоставштини као необјављени рукопис (Летопис МС 3, 1825, 129). Види још Летопис МС, 1, 1825, 162—163; Бранково коло 1913, 143 и даље.

¹⁷⁸⁾ Летопис МС 3, 1827, 125—126.

¹⁷⁹⁾ Срп. књ. гласник 61, 1940, 435—438.

¹⁸⁰⁾ Rad JA 150, 1902, 152.

¹⁸¹⁾ И с т о, 118.

¹⁸²⁾ Летопис МС 2, 1826, 157.

¹⁸³⁾ Rad JA 150, 1902, 166—169.

¹⁸⁴⁾ Вукова преписка II, 394—413.

¹⁸⁵⁾ Андр. Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности*, 219.

¹⁸⁶⁾ *Мезимацъ г. Досифеа Обрадовића*, 8.

¹⁸⁷⁾ Павао Соларичъ, *Златная книжица*, въ Млѣткахъ 1813, 5—7.

¹⁸⁸⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 547—548, 552.

¹⁸⁹⁾ *Мезимацъ г. Досифеа Обрадовича*, 1—32.

¹⁹⁰⁾ Rad JA 150, 1902, 109.

¹⁹¹⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 547.

¹⁹²⁾ И с т и, 556.

¹⁹³⁾ Летопис МС 2, 1831, 139.

ствију из Тријеста у весни 1808. Из те песме видимо његове жеље, његове везе са Србима у Трсту, као и то са каквим је надама намеравао у Србију и како је ценио ову српску покрајину, у коју су били упрли тада своје очи, не само Срби, већ сви Јужни Словени. Он у тој песми каже:

„Ја полазим, а ви милии остаете друзи! . . .
Која мене бједа гони од ваше груди,
судба ли е пропадати моја измеђ људи?
Каква земља, на што ли ме далека позива? . . .
Још у дјетству сан е био, да ме Триест мами,
пред очима живи образ, ко' град, стајао; самиј;
у послетку све е нешто тајно ми шаптало,
да е небо на том мјесту мени жреблиј дало.
Дошао сам и прошао, вратио се паки,
сердце мое освјетио у окови јаки.
Окови су, салтка дружбо! љубав ваша права . . .
Ви сте мене гостољубно обимали блази!
и у дому и вње дома с искрености трази.
Све сте дали, најстарије отверзли ми дверца,
да е штогод, да ли би ми, још сјена од сердца . . .
Ја сам од вас искусио шчастие племена . . .
О! пређе ће Истријанину жећ угасити Дрина,
Серб у Банат прек' адријски пливати пучина;
Пређе небо стерне горе, церна земља сунце,
вода птице, суша рибу, ваздух ности јунце,
него ће се шчедрост ваша из моје памети,
гдигод будем, именама икада изнети.
Србија је, како идем, мати наша драга,
која њедра отворила, одагнавши врага;
пак синовом са све стране сву бојазан с нима,
милостиво њи призивље и радо иј приима.
У дому ће њеном сватко за се посла наћи . . .
Ја полазим, а ви милии, шта мислите друзи!
Пролеће е, све весело, зелене се лузи;
ход' те са мноом, да заедно утјешимо мајку,
наћи ћемо на Дунаву и на Сави шајку:
ако ли е невозможно, останте у даљи”.¹⁹⁴⁾

За ову обећану земљу — Србију Соларић је радио у Млетцима прикупљајући новчану помоћ,¹⁹⁵⁾ али му није било суђено да у њу дође. Он се нарочито интересовао покретом устанка и извештавао је своје пријатеље о успесима Руса и Срба у Боки Которској.¹⁹⁶⁾

Соларић је 1815. изражавао жељу да се оснују српске школе по Илирији, и подвлачио значај Новог Сада кога је називао српским

¹⁹⁴⁾ Летопис МС 4, 1826, 39—43. И Никола Андрић приписује ову песму Соларићу (Rad JA 150, 1902, 110).

¹⁹⁵⁾ *Дела Доситеја Обрадовића*, 544.

¹⁹⁶⁾ Беседа 1869, 14; Летопис МС 4, 1926, 163—164.

Цариградом.¹⁹⁷⁾ Ни у том није успео и пошто је пропутовао један део Војводине, Аустрије, Далмације и Албаније, умро је 1821. у Млетцима, где му се за гроб не зна.¹⁹⁸⁾ Он је имао пуно лепих идеја и планова, али их није могао остварити. Ипак је његов књижевни рад имао огроман значај на савремене му земљаке нарочито у Трсту.

9. *Јован Дошеновић*, први лиричар и естетичар у новој српској књижевности, пошто је завршио своје студије у Падови, дошао је негде око 1804. у Трст, где се запослио у трговачкој радњи у својству књиговође.¹⁹⁹⁾ Ту је остао до 1809. када је отпутовао у Пешту ради штампања својих радова.

Дошеновић још у Падови пева о српској мајци, српској дојци и српском млеку. Он зна песника Качића и труди се да пише што боље српски. Бео је земљак Павла Соларевића, кога је посвећивао у Млетцима, а када је Соларић објавио свој *Земљопис* поздравно га је песмом. Дошеновић је познавао Ракића, Атанасија Стојковића и Доситеја. Вероватно да се са њима састајао код Драга Теодоровића, у чијој је радњи био запослен, а који је толико чинио „колико још ни један богат Србин није учинио“ при помагању наше књижевности.²⁰⁰⁾ Дошеновић је био на опроштајној вечери када је Доситеј одлазио за Србију. Неки претпостављају, да је он, можда, том приликом, испевао песму *На одлазак г-на Доситеја* [...].²⁰¹⁾ У Трсту је написао песму са којом је поздравно избор Мојсија Миоковића за епископа карлштадског.²⁰²⁾ Он је одржавао везе са Београдом и тамо је шиљао своје штампане ствари да се растурају.²⁰³⁾

10. *Томо Милиновић*, т.зв. *Морињанин*, у младости је много путовао по свету и занимао се трговином, тако да је био стекао и лепо имање.²⁰⁴⁾ У Трсту је био добар пријатељ Доситеја. И за Милиновића претпостављају да би могао бити писац песме *На одлазак г-на Доситеја* [...], пошто се и он занимао писањем стихова.²⁰⁵⁾ Он је отишао у

¹⁹⁷ Rad JA 150, 1902, 112—113, 115.

¹⁹⁸ О Соларићу види интересантан чланак у „Магазину за хумор, књижевност и моду“ 1839, 131—132. Некролог му је написао Д. Давидовић (Нов. серб. 1821, бр. 5).

¹⁹⁹ Магазин за хумор [. . .] 1838, 226—227.

²⁰⁰ Сам Доношевић прича о себи, у предговору за своју „Численицу или науку“, објављену у Будиму 1809 (стр. VIII—XII). Више о њему види: Анд. Гавриловић, *Доситеј Обрадовић*, 45—47; Глас СКА 60, 1901, 221—281, 72, 169—185; Анд. Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности*, 224—226; Димитрије Николајевић, *Нови прилози за биографију песника Јована А. Доношевића*, Књиге Матице српске, бр. 46. Чланци и прилози, Н. Сад 1914, 1—17.

²⁰¹ Годишњица НЧ 23, 1904, 264.

²⁰² *Участіе радостей изъ должны любви Высокопреосвященнѣйшему Госп. Посп. Мойсею Миоковичу Епископу Новоизбранному Карлштатскія Епархіи, Личкому, Горбавскому, Рѣки, Тресра, и пр. отъ страны Клера протопрезвитерата Личкаго, Јоана Атананасевъ Доношевичъ уроженецъ Личкій; а на Сеѣтъ водрузилъ искреннѣйшій Любитель Рода своего. Мѣсяца Цвѣтна 1807, у Венецији. При г. Пани Феодосіи.*

²⁰³ Др Алекса Илић, *Архивска грађа о српским и хрватским књижевницима и културним радницима*, Београд 1931, II, 33.

²⁰⁴ Милићевић, *Поменик*, 345.

²⁰⁵ Годишњица НЧ 23, 1904, 264.

Србију 1809. и ту је постао топџија, или војвода у артиљерији.²⁰⁶⁾ Лако може бити да је он пошао за Доситејем у Србију, која је осећала потребу за просвећеним људима. У Србији Милиновић је правио топове, али када је устанак пропао он је пребеглао у Русију, где је у Акерману умро 1845. У емиграцији је певао о Србији и жалио је што се не може да врати и да у њој умре.²⁰⁷⁾

11. *Арон Јеленић* спомиње се као Ђакон у Трсту. Зна се да је писао песме у којима је прослављао ослобођење Србије под Караборђем и његовим војводама.²⁰⁸⁾ Уздижући Србију он пева:

„Сербја мила свободисја,
отечество вазвратисја
нам на велку нашу радост,
врагом же на жалост [...]”

позивајући да ступају „чеда српска” у борбу против Турака, којима предвиђа погибао, саветује: „Љубав, вјерност, двје сестрице” као „согласне” међу „Себрлими свјата” и уздајући се у Русију додаје:

„Меч бо остриј силног марса
сјевернаго нашег спаса,
враги нашја прогнат
паки наш раждаст”.

У нади за општи успех назива Србију мајком земљом плодноном, којој због успеха у слободи, и Босна завиди, што не може бити и она слободна. Њене становнике назива „Србијанци”. То је ваљда први после Доситеја, који овај појам употребљава у нашој српској књижевности. Ови Србијанци су ослободили део српства зато он тражи:

„Славно серб’ ми бити, друг друга љубити,
отечество слатко от всјех стран бранити”²⁰⁹⁾

12. *Миљко Радоњић*, пошто је завршио школовање у Немачкој, дошао је у Караборђеву Шумадију, у време када је тамо беснио устанак. После Југовића постављен је за професора велике школе, али 1812. избачен је из службе са оптужбом да није пријатељ Руса. Када је устанак пропао 1813. Радоњић одлази у Трст где је добио намеште-

²⁰⁶⁾ Милићевић, *Поменик*, 345.

²⁰⁷⁾ Исти, 345—347. У Заоставштини Сима Милутиновића чува се Милиновићев рукопис „Мнение мое о нараву нашега славносербскога народа обитајушћему у Илирику и проча европејска места”, који је посветио митрополиту црногорском Петру I (Српски народ, Београд, 12. II 1944). Помиње се 1851 (Србски календар (Загреб) 1851, 68).

²⁰⁸⁾ Магазинъ за художество, књижевност и моду 1838, 447. Песме Јеленића носиле су наслов: Пјсни Сербји и Храбримъ ея витезовамъ. Сочиненія Арономъ Еленичемъ Діакономъ въ Тріестѣ. Издивеніемъ же любителя Рода своего изданъ, у Венецији 1807.

²⁰⁹⁾ Јеленић, 3—7.

ње у тамошњој школи да учи децу. Ту се оженио са кћерком Драга Теодоровића.²¹⁰⁾

Радоњић је са Вуком водио преписку још из Београда 1812. године.²¹¹⁾ Ту преписку наставио је и из Трста, где је Вуку прикупљао претплатнике на речник²¹²⁾ и песмарице.²¹³⁾ Радоњић је био у добрим и пријатељским односима у Трсту са Фрушићем, Поповићем и Владисављевићем. Овај последњи у писмима Вуку увек шаље поздраве и у име Радоњића, Фрушића и Поповића.²¹⁴⁾ Године 1829. био је у Александрији и у Каиру,²¹⁵⁾ а доцније се настанио у Румунији, у Брајили,²¹⁶⁾ где је и умро 1837.²¹⁷⁾

Постоји мишљење да је овај Шумадинац написао песму *Србије плачевно паки поробошчение љета 1813. године*.²¹⁸⁾ Ова песма послана је из Митровице 1815. Павлу Соларићу.²¹⁹⁾ У њој се говори о мајци Србији и како чезну за слободом из Босне, Херцеговине, Црне Горе и сестре Бугарске.²²⁰⁾

13. *Јевто Поповић*. На молбу тршћанских Срба митрополит Страмировић послао је 1819. Јевту Поповића у Трст за учитеља тамошње славено-српске школе.²²¹⁾ Поповић је тамо радио и на нашој књижевности, а своја дела је штампао у Будиму. Он је један од првих Срба који су почели да се упознавају са дубровачком књижевношћу. Још 1825. имао је у рукама неке дубровачке трагедије и намеравао је да их изда, али се бојао бечке цензуре. Његови пријатељи су га саветовали да их изда у Петрограду. Он је знао да тако нешто не сме урадити, али је био вољан да то уради само не под својим именом.²²²⁾ Године 1826. ипак је издао *Сузе Радмилове* од Влаха Минчетића, а 1827. као прву свеску својих *Разних дјела*, врло некритично *Османа* Гундулића.²²³⁾ Великокупац тршћански Кристифор Цветковић, „помоћник књижевних људи”, дао му је *Османа* те га издао. Поповић у предговору говорећи о овом делу каже: „Природним говором, красним рјечима и дивним песмотворјем склопио је Гундулић *Османиду* тако, да ће најраснија књига у српском књижеванству остати [...] Са *Османидом* нас ће разни народи више познавати”.²²⁴⁾ Идуће године он је издао дела: *Милош Обилић*, *Бој на Косову* и *Живот и витешка вовања*

²¹⁰ Милићевић, *Поменик*, 603.

²¹¹ Вукова преписка, I, 74.

²¹² Исто, 75.

²¹³ Исто, IV, 358.

²¹⁴ Исто, 360—361, 370, 372.

²¹⁵ Исто, 381.

²¹⁶ Милићевић, *Поменик*, 603.

²¹⁷ Вукова преписка, IV, 416—417.

²¹⁸ Милићевић, *Поменик*, 603.

²¹⁹ *Србије плачевно паки поробошчение љета 1813* [...], у Липиску 1846. Раније је штампано у Млещима 1815.

²²⁰ Исто, 82.

²²¹ Прилози ЈКИФ 8, 1928, 152.

²²² Вукова преписка, V, 175.

²²³ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 4.

²²⁴ *Разна дѣла Јевте Поповића*, *Свезка прва*, у Будиму 1827, стр. VI.

славнога кнеза епирскога Бурђа Кастриота Скендербега. У овој последњој књижици има и Качићевих песама.²²⁵⁾ Године 1829. изашла је и трећа свеска његових дела Милошијада. Од сада он се служи новом Вуковом азбуком. „Писао сам ово дело новом азбуком српском, што сам судио да је много правија за српски језик од сваке старе азбуке, коју су Срби до сада употребљавали”, писао је у предговору Милошијаде. Потпуно Поповићево мишљење о новом правопису не знамо, јер је неке ствари цензура избрисала, али ипак се види одлучан став према новом правопису.²²⁶⁾

Поповића је интересовао проблем порекла Срба, и као добар националиста покушао је о том питању да да своје мишљење још 1831. Те године издао му је Јосиф Миловук дело *Свеславие*.²²⁷⁾ Пошто је у предговору тога дела подвукао да по жељи Миловука пише „образ свију оних Србаља, који су ревносно тежили, да корисни и полезни буду премилом отечеству своме”,²²⁸⁾ прелази на увод у дело и ту покушава да баци светло на питање порекла Срба. Он томе проблему приступа „смјело”, јер сматра да је „велико и гордо за Србина, а к томе и за свакога Славјанина вештенствено дјело” то. Тај проблем он покушава да реши у делу, и надао се да ће дело бити корисно за цело словенство и да ће потстрекнути и друге да штогод напишу и испитају словенски род. Ово је он мислио тим пре што је то писао као верни љубитељ „славног језика српског” и „премилог отечества Срема”. По мишљењу Поповића Словени су први народ „на позорју бјела свјета” који се уздигао. Он се слагао са савременим му славистима по питању порекла Словена, а за српски језик каже да је постао од свију „словенских нарјечија”, укључујући ту и „крањски”, који се говори у Трсту и целој Крањској. Овај је језик „најпотпунији, најизразитији и најприроднији”²²⁹⁾.

Поповићеве идеје допирале су до свих југословенских покрајина. На његове књиге претплаћивали су се Југословени од Велеса до Трста и Цетиња. Он је сам пратио све што је тада излазило на нашем језику и био је један од оних који су се претплаћивали на све српске књиге.²³⁰⁾ Он је остао у Трсту до краја августа 1831. Тада је, по наговору Матије Вучићевића²³¹⁾, отпутовао у Црну Гору, и тамо неко време остао, одакле се креће за Србију. По једној верзији, на путу за Србију, убили су га његови пратиоци²³²⁾.

²²⁵⁾ Н о в а к о в и ћ, *Српска библиографија*, 148.

²²⁶⁾ Поповић је био у добрим односима с Вуком коме је прикупљао претплатнике на његова дела (*Вукова преписка*, V, 174—176).

²²⁷⁾ *Свеславие или Пантеонъ. Свезка прва. Пише Јевта Поповић у Триесту а издае Јосиф Миловук у Пешти*, Будим 1831. Овде се говори о цару Душану. Исте године изашла је друга и трећа свеска у којима се говори о кнезу Лазару, Марку Краљевићу, Милошу Обилићу, Јут Богдану и Девет Југовића.

²²⁸⁾ П о п о в и ћ, *Свеславие*, стр. III.

²²⁹⁾ И с т и, стр. IV—X—II.

²³⁰⁾ Исто. Види списак претплатника на „Разна дјела Јевте Поповића, свеска трећа, Милошијада”, 15, 7—160.

²³¹⁾ И с т о, I, 43. Види *Вукова преписка* I, 43.

²³²⁾ Магазинъ за хуџество, книжество и моду 1839, 80. Овај случај није објашњен ни код Врчевића (Књиге Матице српске, бр. 46, стр. 146—147), ни код Вукадиновића (Прилози ЈКИФ 8, 1928, 152—156).

14. *Димитрије Фрушић*. После два неуспешна покушаја уређивања новина на нашем језику, тек 1813, када је изгледало, да је српски ослободилачки покрет за увек пропао, два млада српска медикаинара успешају у Бечу да покрену лист *Новине сербске*.²³³ То су били Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић. Највећу подршку за покретање овога листа дао је младим медицинарима Копитар,²³⁴ а Вук је био један од најглавнијих сарадника. Пошто је Фрушић довршио медицину 1816. напушта новинарски посао и одлази у Земун, да остане неколико година, ту на домаку Србије, па се опет враћа у Беч. Овде су га његови прјатељи, међу којима је био и Копитар, саветовали да пође у Љубљану или Трст и тамо нађе стално лекарско место. После дужијег размишљања Фрушић се одлучује да иде у Трст где га видимо 1819. Тамо је убрзо стекао поверење и добио је место главног лекара у градској болници, а сународници су га изабрали за саветодавног члана одбора своје општине. Доцније је био претседник и управник истог одбора и био је управник српске школе, коју је функцију вршио од 1827. па све до своје смрти. Осим тога био је управитељ књижевног друштва „Минерва”.

Фрушић се марљиво интересовао српским и грчким језиком, трагајући за „врлином људског знања” које би могло да послужи „његовим земљацима”. Он је и писао неке ствари, из области медицине, али није много²³⁵. Од наших књижевника били су са њим у вези Копитар, Његош, Соларић²³⁶, а нарочито Вук. Вука је у свему помагао. Скупљао му је претплате и молио је да му се у Трсту, од стране Српске општине, додели новчана помоћ. Он му је сам скупљао помоћ. Када говори о Вукову раду он тај рад назива својим, српским. „Твој Словар, српски Словар, наш Словар, Копитарев Словар, те и мој Словар излази. Благо свима нама, а мени преблаго! [. . .]. Лексикон бесмртниј, дика наша, и слава труда твог”, писао је у писму Вуку.

Фрушић се добро осећао у Трсту, али му срећа није била сасвим на услузи. Осећао се усамљен без Вука и Соларића. Сматрао је да би срећнији био када би видео у своме дому где би их могао загрлити, јер њих „Србљин љубити, почитовати и обожавати има у заслугама”. Он брани Вука код тршћанских Срба и оправдава његов рад. Вук је то ценио, па му је зато писао: „Ја сам уверен, да нигде тако пријатеља немам, као ту, и уверен сам особито у љубав вашу и г. Владисављевића, и с превеликом радости дошао бих да се видимо и разговарамо, и да и ја видим тај, за народ наш од старине врло значајан крај”.

Фрушић је нарочито сарађивао у Трсту са учитељем Владисављевићем и породицом Теодоровића. Код њега су навраћали угледни Срби, који су пролазили кроз тај град. Тако је дошао до присних веза

²³³ Пре тога Срби су имали два листа: 1) *Сербскія Новѣны* (1791—1792) и 2) *Славено-Сербскія Вѣдомости* (1792—1794). Види Фрушићева писма из Беча (Држ. архив Србије. Заоставштина М. Петровића).

²³⁴ Светислав Шумаревић, *Штампа у Срба до 1839*, Београд 1939, 61—62.

²³⁵ Прилози КЈИФ, 13, 1933, 102—106. Од 1835 до смрти био је управитељ литерарног друштва „Минерва” у Трсту (Ист о).

²³⁶ Соларић је био велики пријатељ Фрушића (Летопис МС 2, 1826, 156).

са Сарајлијом и Његошем, и преко њега ови понекад воде своју кореспонденцију²³⁷. Осим тога он је одржавао везе и са истакнутим људима у Србији²³⁸. Фрушић је пратио српску књигу која се тада појављивала. Њега налазимо у списку оних Срба који су се претплаћивали на сваку српску књигу тога времена²³⁹. На *Летопис* Матице српске био је претплатник од 1826. до 1834. године²⁴⁰.

Популарна и значајна личност Фрушићева настала је 1838, о чему су опширно јављали листови у Трсту²⁴¹ и Пешти²⁴². Поводом Фрушићеве смрти, Димитрије Владисављевић, из Трста, писао је Вуку: „Утјешимо се барем тим што се не стидимо, да смо имали нацијонала, који се међу толиким отликовао добротом, поштовањем, разумом и смиреностију”²⁴³. Исте године умро је и Димитрије Давидовић у Смедереву²⁴⁴. Оба рођена у Срему, срели се у Бечу на студијама, један је умро на обали Јадрана, на крају западне границе, а други на обали Дунава, у старој српској престоници.

15. *Димитрије Владисављевић*. Пре доласка Поповића и Фрушића у Трсту се налазио Димитрије Владисављевић²⁴⁵, где га видимо као учитеља тамошње наше школе чак и 1853. године²⁴⁶.

Владисављевић је рано почео да се бави књижевношћу. Још 1804. објавио је у Будиму једну песмицу, коју је испевао, поводом смрти Луке Кенџелца, ученика Училишта у Вел. Кикинди²⁴⁷. Осим превода са италијанског, од чега је нешто штампано²⁴⁸, Владисављевић се највише бавио писањем уџбеника. Већ 1826. радио је на *Енциклопедији за децу малу у четири свеске* и *Библиотеку за домаћина у кући*. У последњој радњи расправљао је о питању језика, тј. како се у ком

²³⁷ Вукова преписка, I, 602—697.

²³⁸ Исто, VI, 569.

²³⁹ Разна дјела Јевте Поповића. Свезка трећа. Милошијада, 260.

²⁴⁰ Летопис МС 2, 1827; 2, 1834. Види списак претплатника.

²⁴¹ Прилози КИФ 13, 1933, 102—106.

²⁴² Магазинъ за хуџество [...] 1838, 255—6. Види слику Фрушићеву: „Споменица Димитрију Давидовићу”, Београд 1938, 18. Када су једном приликом запитали Фрушића зашто је напустио новинарски позив он је рекао: „Само сам методу променио, лечио сам и онда и сад. Пре душу, а сада тело у оба случаја незнање”.

²⁴³ Вукова преписка IV, 428.

²⁴⁴ Срп. нов. 7. IV 1838. Око 15 писама које је Фрушић писао еп. Јосифу Рајачићу (од 1829 до 1834), свега 16, налазе се у заоставштини проф. др Алексе Ивића.

²⁴⁵ Доситеј Обрадовић, *Мезимацъ* [...], у Будиму 1818. (види списак претплатника); Вукова преписка I, 668.

²⁴⁶ Последње његово писмо Вуку датирано је у Трсту 24. VIII 1853. (Вукова преписка IV, 553—554). Из писама истом од 14. IV 1822. могло би се закључити да је био у Трсту још 1815. (Исто, 358—359). Године 1816. сигурно је био у Трсту (*Исторја трговине*, вџ Вџнџ 1816, 462). Прво је Владисављевић био учитељ четири године на Ријечи. Одатле је позван у Трст за учитеља (*Учитељ* 5, 1900, 364). Види још „Србска новина или магазинъ за хуџество [...]” 5. VI 1838; Љ. П. Ненадовић, *Целокупна дела*, Београд 1912, 128—135.

²⁴⁷ Магазинъ за хуџество [...] 1838, 180. Када је 1809 штампан превод „Новог Плутарха” и он се на њега претплатио, као „слушатељ теологије”.

²⁴⁸ Новаковић, *Српска библиографија*, 165.

веку српски говорило. Владисављевић је извештавао 1845. Вука да има од школског материјала скоро све готово и то: *Граматику* италијанску за Србе, српску за Италијане и српску за Србе у школи, нешто превода за школу, *Секретар* за српску младеж у школи, за шегрте, за калфе, нешто реторике и земљописа и др.²⁴⁹ „Све намјештено за овакову дјецу, као што мени долазе”, наглашавао је он. *Граматику* је највише ценио, јер је и највише око ње радио. Њу је мислио најпре да изда, јер „Грамматика мора ићи пред свим овим”, истицао је Владисављевић, тим пре што се у Трсту „буди воља учити се српском језику”²⁵⁰.

За време буне 1848/49. видимо Владисављевића у великом послу. „Ја сам сада у већем послу него икада до сада, јер се историја наша данашња по свијету шири, тако се и моје лекције у српском језику умножавају, а и без тога имам налог од гувернера преводити на истрански језик царске указе и друге њихове послове за Историју. Ако ми је икада била потреба за штампу оно мало моје *Српске граматике*, то би ми баш сад најнужније било”, јавља Вуку²⁵¹. Са штампањем радова некако му није ишло за руком. Мислио је да уз помоћ Вука штампа у Бечу. Помишљао је и покушавао 1835. и 1848. да оснује штампарију у Трсту, али и у томе није имао успеха. Године 1849. он је само литографисао у Трсту буквицу за Италијане, а идуће године преговарао је о набавци штампарије из Србије. Ни у томе није имао успеха. Тек после његове смрти изашао му је превод *Историје света за децу*²⁵².

Владисављевић, нарочито после одласка из Трста Поповића и смрти Фрушића, био је један од главних српских личности у Трсту²⁵³. Он је одржавао везе са политичарима и књижевницима у Црној Гори, Боки, Далмацији, Кнежевини Србији, Војводини, Хрватској, у Бечу, Будиму и др. градовима, а у његовој кући гостили су се Сима Милутиновић, на пролазу 1827. за Црну Гору, Његош и Вук за време својих бављења у овом граду и други наши прваци који су долазили у Трст. Њега је посетио 1839. Кнез Љубомирски, који му је обећао да ће му послати „неке пољачке ствари”. Године 1841. посетио га је Колар из Пеште који је био пун „туге и јада о утјешњавању Славенства”. Са Вуком је одржавао присне везе. Још од 1822. сачувана је његова преписка са реформатором српског језика. Помажући му у прикупљању претплата на књиге и растурању истих Владисављевић је од почетка

²⁴⁹ Године 1844. објавио је рад „Опомена родитељима и воспитатељима” (Србско-далматинскиј магазинъ 1844, 48—54).

²⁵⁰ Вукова преписка IV, 460—461, 500.

²⁵¹ Вукова преписка IV, 502.

²⁵² *Припрема за историју свега света ради дјеце. Превео с немачког по А. Л. Шлецеру покојни Димитрије Владисављевић, бивши учитељ при српској школи у Трсту, а прегледао и на свијет издао Вук Стеф. Караџић* [...], у Бечу, у наклади Ане удове В. С. Караџића 1864.

²⁵³ Учитељ 51, 1900, 365.

стајао на страни Вука²⁵⁴. Он критикује 1828. Симу Милутиновића што није штампао *Сербианку* Вуковим правописом. Када је требало да се Вук брани ми видимо и Владисављевића у његовом табору. Нарочито је био противан нападима Јоакима Вујића, који када је по други пут био у Трсту, исмејаваше Вуково „килаво њ и љ”. Бранио је Вука и од Мушицког. За Вука каже да је „Србин и Србијанац”, и, шта више „најзаслуженији у многијем струкама, а особито у књижевству”. Он није дозвољавао да се на Вуков рад виче. „Ко виче, онај, који ништа не разумије [...]. Вране на сунце грачу”, узвикивао је, уверен у Вуков успех. Због тога је стално настојао да материјално помогне Вука, наговарајући Србе у Трсту да га помогну претплатама и прилозима. Познато је да Вук није неко време добро стајао код Срба у Трсту, али благодаревни енергичном заузимању самог Владисављевића ситуација се изменила у корист Вука²⁵⁵.

Владисављевић је помагао српску књигу и био је редован претплатник на све наше књиге.²⁵⁶ Он је прикупљао и слао претплату и за *Летопис*.²⁵⁷ Са Београдом је одржавао везе. Писао је Цветку Рајевићу, а 1834. посетио српску престоницу, где је Тирол претставио Јеврему Обреновићу. Три године доцније нађено му је место васпитача кнежевске деце у Београду али није тамо отишао. Године 1844. упознао се са младим кнезом Михаилом, који је посетио Трст и у њему српску цркву. После овога упознавања кнез му је слао поздраве из Беча. Из Београда је наручивао школске уџбенике: *Катихизис* и *Буквар*, а 1850. разговара са Јованом Гавриловићем да добије на дар штампарију.

За време буне 1844/49. видео је како се сударају Италијани са Немцима, на штету Хрвата. Италијани су мрзели Немце, а „јадни Рвати подносе ову мрзост мјесто Немаца”.²⁵⁸ Њега је плашила неизвесност „у Сријему и Рватској због наше народности”.²⁵⁹ За Хрвате каже: „да би Бог дао да се мирним начином намири, а с друге стране бојим се да их Мађари не намаме на танак лед”.²⁶⁰ Словенски живаљ у Трсту и околини назива „Словенцима” и чудио се зашто они не

²⁵⁴ Владисављевић није само прикупљао прилоге у Трсту већ и у другим градовима. Примера ради наводимо Вуково дело „Милош Обреновић”, објављено у Будиму 1828. Списак претплатника из Трста и Котора послао је Владисављевићу. Види још Драгољуб (Пешта) 1845. Значајна је његова преписка са Теодором Павловићем и Николом Стојановићем (1828—1845), у којој се види шта је мислио о нашој књизи (Архив Матице српске у Н. Саду, бр. 3883—3886). Кукучљевић је Прерадовићу саветовао 1846. да посети Владисављевића, који ће му бити на руци (Архив Института за језик ЈАЗУ).

²⁵⁵ Вукова преписка IV, 359—534.

²⁵⁶ Поповић, *Разна дјела*, Свезка трећа. Милошијада, 260.

²⁵⁷ Летопис МС, 2, 1827. (види списак претплатника: 2, 1851, 183). Он је прикупљао претплате и Вразу (Свеуч. библиотека у Загребу, Р. 3981/II, 228).

²⁵⁸ Вукова преписка IV, 488. О кнезу Михаилу и његовој посети Трсту опширно је писао Теодору Павловићу у Пешту (Архив Матице Српске, бр. 3883). Гавриловић је настојавао 1850. да Владисављевић дође у Војводину за врховног управитеља свију тамошњих школа (Учитељ 5, 1900, 365).

²⁵⁹ Вукова преписка IV, 490.

²⁶⁰ Исто, 498.

спомињу славног Миклошића.²⁶¹ „За изгорелу сиротињу у Војводини” био је нешто новаца прикупио у Трсту, с тим да се подели оним који су били, после буне, у највећој невољи.²⁶²

За време промене управе у Славенском друштву у Трсту, фебруара 1849, изабран је за члана управе.²⁶³ У тој управи остао је дужи и одиграо је велику улогу баш за време буне. Он је одржавао везу са Копитаром и кад је овај дошао 1841. у Трст упознао га је са Косеским и Рушманом, који су доцније играли истакнуте улоге у Славенском друштву.²⁶⁴

Владисављевић је цео век провео у раду на васпитавању српске младежи у Трсту. Предавао је разне предмете, али најзначајнија су његова предавања о књижевности и о језику. Зна се да је чак 1850. два пута недељно држао предавање из илирске књижевности и језика.²⁶⁵ Он је тада био надучитељ.²⁶⁶ Године 1855. изгубио је говор, јер га је ударила капља. Тада је пензионисан и живео је још до 1858. године.²⁶⁷

Владисављевић је, како га Данило Медаковић назива „био српски конзул” у Трсту. Он је завршавао све послове за Србе, који су се тамо обраћали с молбом, или свраћали послом.²⁶⁸ Цео његов рад посветио је српској, југословенској и словенској ствари.

16. *Сима Милутиновић Сарајлија*. После пропасти Карађорђева устанка Сима Милутиновић је отишао у емиграцију, па се преко Трста, Далмације и Босне вратио натраг.²⁶⁹ Године 1827. поново се појавио у Трсту Сима. За њега су тамо знали и пре тога. Димитрије Владисављевић преплатио се био на његову *Зорицу* 1826.²⁷⁰ Знало се нешто и за његову *Сербианку*, јер је Фрушић у писму Вуку, од 27. априла 1826, питао да ли је добио „Објављеније о Србиади од Милутиновића Симе из Липсије”.²⁷¹ За *Сербианку* Владисављевић истом је писао 25. јануара 1827: „Чули смо да је изашла у Липсику некаква Србијада. Дед нам јавите шта је то”.²⁷² Вук је писао Владисављевићу о Сими. Ово писмо Владисављевић је читао пред Симом у присуству „два попа кои га дижу у облаке”, као књижевника. Сима му је био тада дошао у госте на који дан. Ту се сви Симу нападали због његова језика. А и Вук је писао да нико Симина дела не чита „јер га нико не може ни разумети. Изгледа да је тада нешто и Фрушић говорио о

²⁶¹ Исто, 501.

²⁶² Исто, 510.

²⁶³ *Dokaz vrvnanja in delavnosti Slavjanskiga društva v Torstu [...] 1849, 6.*

²⁶⁴ *Вукова преписка IV, 446.*

²⁶⁵ *Jadranski Slavjan (Trst) 1850, 23.*

²⁶⁶ Петар Петровић, *Лажни цар Шћепан Мали*, у Југославији (Трст — Загреб) 1851, 186.

²⁶⁷ Учитељ 5, 1900, 367; *Slovan* 1886, 187; Архив Срп. Академије, бр. 8010/2; пештанско-буднскій скоротеча 22 и 26. X 1842.

²⁶⁸ Учитељ 5, 1900, 367—368.

²⁶⁹ Историски записи 1, 1948, 373.

²⁷⁰ *Зорица Симеоном Милутиновићем Сарајлиом сачиниена а Јосифом Миловуком издана*, у Будиму 1827. (види списак претплатника).

²⁷¹ *Вукова преписка I, 664.*

²⁷² Исто, IV, 371.

томе. Том приликом Сима се бранио и говорио је: „Да граматисти служе језику, а поети да језик служи”.²⁷³ У писму Вуку каже: „Да смо ми Срби још ближи источника но ушћа”, и зато треба да штампамо књиге старим правописом.²⁷⁴

У Трсту Сима је остао месец дана и том приликом упознао се са свима виђеним тамошњим Србима: свештеницима, учитељима, трговцима и др. У то време бијаше дошао у Трст и Лукијан Мушицки, кога Сима назива „Српским Хорацијем”. За једном софром похвалио је Мушицки *Сербианку*, али је напао језик Симин. Сам Сима о томе прича:

„Фала теби а за Сербианку,
нек су просте и обичне речи,
кое свакиј Срб и простиј знаде.
Пак да буде опште сокровиште
свега Србства, и његово дјество!”

То приликом Јевто Поповић му је сугерирао да напише неку драму. Он је заиста у Црној Гори написао 1827. *Трагедију Обилић*, где је приказао целу косовску трагедију и јунаштво Обилића.²⁷⁵

Сима из Трста, место да иде у Србију, где га је позвао кнез Милош, променио је пут и окренуо за Црну Гору. Ова одлука је вероватно дело тршћанских Срба, јер знамо да ју је Фрушић „одобрио”.²⁷⁶ По доласку у Црну Гору одржава и даље везе са тршћанским Србима, јер видимо да је преписку са Вуком водио преко пријатеља у том граду.²⁷⁷ На Цетињу је водио велику пропаганду против Аустрије.²⁷⁸

Сима, учесник Караборћева устанка, писар Совјета, путује по Румунији, Бугарској, Русији, Немачкој, Аустрији, Хрватској, Далмацији и Црној Гори. Његов песнички рад обзнањује се 1826. штампањем *Сербианке*, коју је писао с једне стране по узору класичног народног епа, а с друге стране по песничком раду Андрије Качића.²⁷⁹ Овоме треба додати и то да је Сима знао одлично нашу народну историју. Према томе када је био у Трсту, где је дошао по објави *Сербианке*, његов национални и културни дух могао је да дубоко заоре идеје за ослобођење и уједињење код тамошњих Срба, Сима је у својој песми *Србин* певао:

„Хај Приморче, та Срб’—Триестанче,
стјена јака срдашцу попјевка! . . .

²⁷³ Исто, 373—374.

²⁷⁴ Исто, I, 39.

²⁷⁵ Трагедија Обилић. Матично сочинјение Симеона Милутиновића Сарайлие, у Липси 1837, стр. V—VIII.

²⁷⁶ Вукова преписка IV, 374.

²⁷⁷ Исто, I, 666.

²⁷⁸ Др Алекса Ивић, *Архивска грађа . . .*, Београд 1931, II, 122—124.

²⁷⁹ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 156—159.

Симина „Приморкиња вила” дозива „Требевићку вилу”, а ова је у одговору назива „сесто моја Славенкињо вило”. Даље у тој песми се велича Гопчевић, Тршћанин, који у двобоју убија петорицу Латина. Песма се завршава прослављајући Славију и њену кћи Србију.²⁸⁰

У знак признања духовних вредности и патриотизма *Јадрански Славјан*, орган Славенског друштва у Трсту, у рубрици, „Живљење ученик Славјанов” објавио је кратку биографију овог српског песника и једног од првака словенског „писменства”.²⁸¹

17. Лукијан Мушицки, „и као владика више је радио као Србин но као црквени човек”. У његовој поезији има много „јаког српског патриотизма, и то оно чиме је он највише утицао на савременике”. Он је цео Србин. То се види из његове песме из 1826. где пева:

„Ја Србин сербски читам, пишем,
и душом сербском к роду дишем
та песмом сербском дижем род”.²⁸²

Својим национализмом обухватио је цео српски народ „от Пеште даж’ до Черне Горе”.²⁸³ Њега интересује српска прошлост и наука о нашем језику. Он се бави испитивањем односа српског и словенског језика и изјашњава се за народни језик, али није дао ни да се одбаци руско-словенски језик. Управо он је за оба језика.

„Ви писатељи равно љубте језик
цркве своје, рода свога.
Онај нам није туђ, овај прост није!
обојим се дичи Серб.
Славенски, сербски језик — два су пута,
ка једној цељи воде нас[. .].²⁸⁴

Мушицки је био велики поштовалац Доситеја и Вука и због тога се замера митрополиту.²⁸⁵ У своме држању према Вуковим идејама имао је понекад и свој критички став. Овај родољубиви човек посећивао је и Трст и то неколико пута. Фрушић је писао о Вуку 29. марта 1825: „Доћи ће сад, о нашем Ускрсу, гд. Мушицки”.²⁸⁶ Зна се да је био у Трсту 1827, када је кроз Трст пропутавао Сима Милутиновић.²⁸⁷ Тада су га тршћански Срби помогли, о чему Фрушић јавља Вуку: „Ми смо га овде подпомогли и више него што он заслужује, и што ће икада заслужити боим се”.²⁸⁸ Срби из Трста 1832. предлагали

²⁸⁰ *Jadranski Slavjan* 1850, лист 4.

²⁸¹ Симеонъ Милутиновичъ, Србинъ, Земунъ 1842, 1—8.

²⁸² Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 140—141.

²⁸³ Лукјана Мушицкогъ стихотвореніе, у Будиму 1838, I, 21.

²⁸⁴ Гавриловић, *Историја српске и хрватске књижевности*, 253.

²⁸⁵ Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, 140—141.

²⁸⁶ *Вукова преписка* I, 660.

²⁸⁷ Милутиновић, *Трагедіа Обилићъ*, стр. V—VIII.

²⁸⁸ *Вукова преписка* I, 665—666.

су Мушицком да напише „букваре и школске књиге”, а трошак око тога штампања они би платили. Због тога, били су вољни да чак и штампарију у Трсту оснују, ако би то било потребно.²⁸⁹ Али Копитар, од кога су тражили савет по овом питању, препоручио им је да сачекају са школским књигама док Мушицки не добије неку бољу епархију.²⁹⁰

Године 1835. Мушицки је опет посетио Трст. Владисављевић је том приликом полемисао са њим по питању језика, јер је Мушицки био за одржање словенског језика у цркви.²⁹¹ Вероватно да је тада саставио познату оду под насловом: *Ода великодушни Сербом триестинским*. Борећи се у тешкој ситуацији, по себе и Србе, он се обраћа и Србима у Трсту са речима:

„О Триестинци! Ви покровитељи
мње будте. Мноју ваш поживет покров
докоље сербскиј род пребудет,
сербским јазиком глагоља рода”.²⁹²

Имајући овакво мишљење о Србима у Трсту Мушицки је одржавао везу са њима и као књижевник и као владика, нарочито пошто је 1828. постављен за владикау горњо-карловачке епархије. Њега су ови Срби новцем помагали у просветном раду.^{292a}

Када је после смрти митрополита Стратимировића (4. X 1836.) било питање ко ће доћи за митрополита, Фрушић је писао Вуку: „Што вам се чини: ко ће нам митрополитати? Да би Бог дао Мушицки, и ако не би њему послужила срећа, оно би још Рајачић био најбољи”.²⁹³ Жеља Фрушићева, а преко њега и тршћанских Срба није се испунила, јер нити је изабран Мушицки ни Рајачић.²⁹⁴

18. Вук Стеф. Караџић. Наш славни Вук Караџић био је такође у вези са Србима у Трсту. Ова веза одржавана је нарочито преко његових пријатеља Фрушића и Владисављевића. Са Фрушићем је био у пријатељству још у Бечу, док је овај тамо био. Фрушић му је и пре доласка у Трст помагао у прикупљању претплата и одашиљању књига. У том послу он је у вези са Драгом Теодоровићем, Павлом Соларићем и другима. По одласку Фрушића из Беча у Земун у сталној су преписци.²⁹⁵ Та преписка настављена је и по Фрушићевом од-

²⁸⁹ Исто, 673. Мушицки је оставио у рукопису српску граматику (Летопис 1879, 127—135).

²⁹⁰ Вукова преписка, 675.

²⁹¹ Исто, IV, 401—402.

²⁹² Лукиана Мушицкогъ Стихотвореніе, у Будимѹ 1840, II, 113.

^{292a} Милан Радек, Прилази о просветним настојањима Лукијана Мушицког у Горњој Крајини, Споменик САНИУ, 109, 1960, 57—99; архив САНИУ, LXV/7868.

²⁹³ Вукова преписка I, 696.

²⁹⁴ После смрти Митрополита Стратимировића изабран је Стеван Станковић (11. XI 1837. — 31. VII 1841).

²⁹⁵ Вукова преписка I, 632—639.

ласку у Трст.²⁹⁶ Са Владисављевићем је у преписци од 1822. године.²⁹⁷

Фрушић је писао Вуку из Трста 1819: „Тебе овде наши Срби јоште не умеју почитовати. Требаће мало времена, док боље сазру. Лексикон бесмртниј дика наша, и слава труда твога, ние по свачијем укусу. Али ослони се на мене, умећу ја прилику употребити за побољшање ума добри иначе Трстанаца. Није на њима толика кривица, кои не разумевају, веће на онима, кои мисле да што разумевају. Највише на Лексикон твој вичу, али то е доста, јербо имам утјеху, да ћеду тебе највише и волети моћи”.²⁹⁸ Године 1820. предлаже Фрушић Вуку да они двојица и Соларић заведу „неку кореспонденцију литерарну”, како би могли прикупљати вести о нашим књижевним делима.²⁹⁹ Те године Вук пита Фрушића да ли га је измирио са Србима у Трсту, нашта му овај орговара: „Нити могу рећи да сам, нити да нисам”.³⁰⁰ Фрушић није тако лако могао да утиче на промену мишљења код Срба у Трсту о Вуковом језику. Они нису просто дали „добре им речи извадити, а још мању новаца или воље на пренумерацију”.³⁰¹ Поред тога Пера Теодоровић је помагао Вука, преко Фрушића, као што је и раније чинио то, јер га видимо да се претплаћује на Вукове песмарице.³⁰² Вук је био нестрпљив и тражио је 1823. новаца. Фрушић га извештава да се у Трсту за њега не може на зајам добити новаца, а камо ли на поклон. Поред свега тога, благодарехи Пери Теодоровићу, нешто мало новаца Вук је исцупао.³⁰³ Али тек што је то примио, а већ се обраћа за поновну помоћ. Он то чини јер му је било „једина надежда у Тристанцима”, међу којима се надао нарочито на Перу Теодоровића.³⁰⁴ Фрушић, Владисављевић, Радоњић и Теодоровић били су му пријатељи,³⁰⁵ па им се могао обраћати за помоћ. Фрушић га још 1825. пита када ће доћи у госте. „Ја сам се већ преправио за дочекати те у моме дому, а и сви твои овде познати јесу у томе очекивању”, писао је Фрушић.³⁰⁶ Вук није долазио, али помоћ је тражио и даље.³⁰⁷ Владисављевић му без прекида помаже на прикупљању претплатника и растурању књига,³⁰⁸ а Фрушић не одустаје од позивања Вука да дође у Трст да посети њега и Владисављевића, као своје највеће пријатеље у Трсту.³⁰⁹ На овај позив Вук

²⁹⁶ Исто, 639—697.

²⁹⁷ Исто, IV, 358—534.

²⁹⁸ Исто, 639.

²⁹⁹ Исто, 640—641.

³⁰⁰ Исто, 644.

³⁰¹ Исто, 647.

³⁰² Исто, 648—650.

³⁰³ Исто, 653—656.

³⁰⁴ Исто, 656—658.

³⁰⁵ Исто, IV, 360.

³⁰⁶ Исто, I, 660.

³⁰⁷ Исто, 662—672.

³⁰⁸ Исто, IV, 362—383.

³⁰⁹ Исто, I, 673.

му је 1833. одговорио: „Ја сам уверен да нигде таквих немам пријатеља као ту[...], и с превеликом радости дошао би сам да се видимо и разговарамо, и да и ја видим тај, за народ наш од старине врло значајан крај”. Вук још тада није могао доћи, јер није имао трошка, али том приликом потстиче своје пријатеље да раде на оснивању штампарије у Трсту.³¹⁰ Исте године Вук је тражио помоћ од Српске општине у Трсту. И ту га је Фрушић помогао. Општина му је доделила помоћ од сто форинти.³¹¹ Сам Владисављевић скупља за њега претплатнике и јавља му да у Беч стиже Његош па му препоручује да се са њим упозна.³¹² Вук се упознао са Његошем 1833. када је овај дошао у Беч. Тада је Вук уговорио са Његошем да дође у Црну Гору. Сам Вук је мислио да је то добар моменат да иде са Његошем у Црну Гору, али Фрушић је био мишљења да још за неко време не иде, јер му је изгледало да тада није било повољно време за његов долазак у Трст због општег стања у Српској гршћанској општини.³¹³

Вук је стигао у Трст 10. јула 1834. Ту се задржао месец дана у друштву са Фрушићем, Владисављевићем и другим пријатељима, па је кренуо на пут у Црну Гору. Отуда се вратио у Трст у јулу 1835, и ту је остао и овог пута месец дана. На овом путу био је увек под присмотром аустријске полиције, зато његово писмо Копитару не долази, јер га цензура задржава. И на том путу био је у великој новчаној оскудици, па га Фрушић и неки Срби и тада помажу,³¹⁴ са којима је редовно одржавао везу.³¹⁵ За време овога пута Фрушић и Владисављевић су га обавестили да му је Србија доделила пензију.³¹⁶

Вук је био у Трсту опет 1837. Дошао је преко Хрватске и Словеније 3. августа и остао и овога пута месец дана, где се купао, по савету Фрушића. Поново је посетио Трст идуће године у септембру месецу и задржао се свега неколико дана. Овога пута путовао је по Хрватској, Далмацији и Истри.³¹⁷

Вук је посетио Трст крајем априла и почетком маја 1841. Овога пута са њим су били руски научници Срезњевски, Прејс и Књажевић и књижевник Надеждин, који су пропутовали југословенске приморске покрајине.³¹⁸ Крајем 1846. Вук је послао свога сина Владисављевићу у Трст у школу, да би код њега научио српски и италијански. Нешто због сина, а нешто и због купања у мору, крајем јула 1847, отишао је Вук у Трст где је остао до половине септембра.³¹⁹

После смрти Фрушићеве Вук је одржавао везу са Трстом, преко Владисављевића, са којим је у сталној пријатељској преписци све

³¹⁰ Исто, 674. Курзив је мој.

³¹¹ Исто, IV, 257—259; I, 675—677.

³¹² Исто, IV, 387.

³¹³ Исто, 683.

³¹⁴ Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд 1924, 424—428.

³¹⁵ Вукова преписка I, 696—698.

³¹⁶ Исто, 689; IV, 400.

³¹⁷ Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*, 435—436.

³¹⁸ Исто, 503—504.

³¹⁹ Вукова преписка VI, 329—330.

до краја 1853. године.³²⁰ Он за овај крај каже: „Трст је најзначајнија приморска општина народа нашега (по броју душа може бити и најмања, али по богатству прва у своме народу)”.³²¹

Вука је помагала и српска омладина у Трсту. Ово је имало одјека и код остале српске омладине. Када су у Трсту издали Вукову слику и послали је у Вуковар, тамошња омладина српска поздравила је писмом своју браћу младе Србе у Трсту. У том писму омладина вуковарска 28. јануара 1838. пише:

„Остајте с' честитошћу
Триестанци Срби! славно на мору.
(Исидор Стојановић у *Оди на Триестанце Србе*,
непечатаној).

Да образ господина Вука Стеф. Караџића сви његови пријатељи и почитатељи пред очима имају и онда, кад њега међу њима не буде, а и сви позни радови да гледа на лице мужа оног, који им је биће рода одржао, и име сачувао и прославио, и онда, кад њега на овом свету не буде, о томе сте се ви млади Србљи Триестинци својски побринули, преписавши лице његово верно и пославши га почетком ове године њему у Вуковар. Од увек је ту у Триесту било дивних остатака Немањиног доба. Сведок је томе славниј овјенчана *Драга* [Теодоровић], а даље од обичнога и ваше непристрасности ваше очи прогледу, то сте мили и родољубиви *Драгинци* сад доказали. Срећнини, праведнини потомци знаће јоште боље то ваше красно дјело ценити кад нам наш и ваш Вук злобу слабе браће преживи. Они ће ду тако дјела са слови у паметник правог Србства бележити.

Ми вам пак јављамо да је та касна идеја у души и срцима нашим одавно већ зачета била. Но, ви сте је сад оживели. За кое примите фалу од земље до неба. Молећи вас да нас неколико егземплара обрадујете, и увјеравајући о нашој љубави и почитанију све вас остајемо ваши љубитељи”.³²²

Идеје Вукове продрле су биле и у Трст о чему ћемо се уверити кад буде говора у школским уџбеницима, који су издавани у Трсту, у којима је текст на нашем језику штампан Вуковим правописом, и то пре него ли је то било у другим српским покрајинама.

19. *Арсеније Димитријевић*. Са Димитријем Владисављевићем од 1837. сретамо и учитеља Симеона Арсенија Димитријевића.³²³ Године 1843. оба су забележени као професори,³²⁴ а 1845. као „високо-

³²⁰ Исто, IV, 534.

³²¹ Вук Стеф. Караџић, *Црна Гора и Бока Которска*, Београд 1922, 2.

³²² Магазинъ за художество [...] 1838, 215. Питање је ко је радио ову слику. Највероватније да је то дело словеначког сликара Јозефа Томинца који је тада био у Трсту. Он је сликао и Вукова пријатеља Димитрија Фрушића (Уметнички преглед, Београд 6—7, 1940, 212). Слика је рађена негде крајем 1837, а и Вук је био у Трсту у августу исте године. Мора да је по наговору Фрушића ову слику правно Томинц, који је био наш најбољи уметник у Трсту.

³²³ Сербско-далматинскиј магазинъ 1837. (види списак претплатника).

³²⁴ Исто, 1843. (види списак претплатника).

учени” у Трсту.³²⁵ Идуће године срегамо Димитријевића.³²⁶ И овај тршћански учитељ бавио се књигом и зато је „признатељност и почитание србског рода достојно себи задобио”.³²⁷ Он је превео и издао *Историју римску*, која му је донела ово признање.³²⁸

20. *Никола Вујиновић*. Поред Владисављевића који се био посветио писању уџбеника за омладину српску, радио је нешто на томе и Никола Вујиновић, свештеник српски у Трсту и члан Конзисторије у Карловцу.³²⁹ Он је објавио кратке историје старог³³⁰ и новог завета.³³¹ Осим тога у Трсту је превео са руског на „славено-србскиј” тумачења литургије, и посветио Ивану Георгијевићу, Хаџикости, комерцијалном саветнику и почасном московском грађанину.³³² Такође је превео и руководство за исповести причесте, које је објављено трошком Српске општине у Трсту.³³³ Објавио је чланак *Нравственост* 1840. године,³³⁴ и био је дописник *Јужне пчеле*, у којој је јављао о важнијим догађајима који су се дешавали у Трсту код Срба.³³⁵

Тога истог свештеника видимо као потписника на уверењу о националном раду Андрије Стојковића, у списку претплатника на Његошев *Лажни цар Шћепан Мали*³³⁶ и другим књигама.³³⁷

21. *А. Квекић и Ана од Стратимировић*. Можда је овде вредно напоменути и симпатичну појаву у културном раду у Трсту, које су дале наше жене. То су Аделфина Квекић и Ана од Стратимировић.

³²⁵ Исто, 1845. (види списак претплатника).

³²⁶ Исто, 1846, 156. Умро је 14/26. III 1848. (Свеопште југославенске и србске новине (Пешта) 31. III 1848; I додатак к Срб. нов. 16. IV 1848.

³²⁷ Исто, 1842, 106.

³²⁸ *Исторія Римска одъ основана Рима до пропасти Римске Имперіе на западу. Сочиніе Дж. Голдимица. Превео съ талианскогъ Симеонъ Арсеніе Димитриевичъ учитель прве класе у Триесту. Част прва*, у Новом Саду 1841.

³²⁹ Србско-далматинскій магазинъ 1846, 156; Арх. Срп. академије, бр. 8010/1.

³³⁰ Вујиновић Никола, *Кратко руководство къ познанію свашене Історіе старогъ завѣта са нравоучителньимъ додаткомъ за србску младеж* [...] Пароха Триест. админістратора, у Карловцу 1841.

³³¹ Исти, *Краткое руководство къ познанію свашене Історіе новаго завѣта за славено-србску младеж* [...]. Трудом [...] сваштеника благород. Общества Триестинскогъ, у Карлштадту (1843).

³³² Исти, *Толкованіе божествене литургіе. Преводъ съ російскога трудомъ* [...], у Будиму 1846.

³³³ Исти, *Духовникъ и духовное чадо или краткое хрїстіанское поученіе о исповѣди и тайны святого причащенія за хрїстиане православно-восточне церкви всякаго возраста. Трудомъ* [...] сваштеника благ. Опш. печатана у Карлштадту 1846.

³³⁴ Србско-далматинскій магазинъ 1840, 69—83.

³³⁵ *Годишњица* НЧ 29, 1910, 188, 190. Види „Летопис МС”, 60, 1843, 146; „Јужна пчела” 1851—1852, а нарочито „Пештанско-будимскій скоротеча” 8. IV; 17. и 20. VI; 1. VII; 11. XI 1843; 27. I 1844; Напредок 3. и 20. V 1849.

³³⁶ Петар Петровић, *Лажни цар Шћепан Мали* (издање 1851), 186.

³³⁷ Срб. далматинскій магазинъ 1837 (види списак претплатника до 1861).

Оне су преводиле неке ствари на наш језик. Налазимо од прве чланак *Добротворна дјевојчица*,³³⁸ а од друге *Братинска љубав*.³³⁹

ТРСТ И КОНЦЕПЦИЈА СРБА ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ

У колико су се Срби, крајем 18. и у првој половини 19. века, духовно и политички узбуркивали, утолико су се више развијале концепције за ослобођење и уједињење не само Срба него и свих Југословена. Широки духовни и политички таласи заплускивали су и сам град Трст и ту налазили дубоки простор у који су се сливали с тим, да се у даном моменту, од стране тришћанских Срба, опет дигну у покрет и разлију по разним југословенским покрајинама.

Крајем 18. века почели су да се појављују знаци ослободилачког покрета у Шумадији који је почетком 19. века извео васкрс српске државе, и који је доцније одиграо главну улогу у извођењу југословенске мисли. Тешки економски положај Срба под Турцима и национално угњетавање изазвали су ослободилачки покрет. Овај покрет ослањао се на руско-аустријску тежњу и план да се сруши турска царевина и подели Балкан на два дела. По тој подели највећим делом Срби су имали припасти Аустрији, а остали део Балкана Русији, где је она намеравала да обнови грчко царство.³⁴⁰ Позната је чињеница да су ојачани Срби у Војводини и тамо се пренела главна црквена, национална, политичка и културна акција српског народа, на чијем челу је био црквени поглавар. Аустрија је у свима сукобима користила Србе и преко цркве их позивала у акцију. Ово се нарочито показало у последњем (1788—1791) аус-

³³⁸ Исто, 1843, 88—89.

³³⁹ Исто, 89—90. Требало би обрадити: *Јована Гавриловића*, који је 1869. тврдио да је Медо Пуцић Србин из Дубровника, вере православне (Држ. арх. у Београду, ПО, к. 28, 1869, 16); *Љубомира Ненадовића*, који је био у Трсту 1845. (П. Поповић, *Из књижевности*, III, 104), *Петра Прерадовића*, који је у Трсту 1846. (Арх. југосл. академије. Институт за језик и књижевност, Писма Кукучевићева Прерадовићу, к. 36), који је од православних родитеља (Кулаковски, *Иллиризмъ*, Варшава 1894, 383), *Јакова Кјудина* заслужног српског јавног радника у Трсту до 1848. (Босанска вила 1894, 161—162; *Nar. novine (Zagreb)* 29. I 1848) и т.д. У Трсту је предаван српскохрватски језик благодарећи Србима. Један од њих био је и Кјудина. Колико је предавање нашег језика имало утицај на тамошње Југословене најбоље сведочи једна загребчанка. Она је 1844 писала из Трста: „Ја сам се увјерила, да то није срамота рећи' „ја сам Харватица“, као што смо прије десет годинах мислиле“. Зато више волим домовину, језик и књижевност, и марљиво читам. Нисам овде једна. Има нас више. Састајемо се сваког четвртка. „Учимо сарбски читати, јер знаш да ми Загребчанке једва да смо до сада видјеле сарбске књиге, а камо ли читале. Зато смо овде наумиле осталим харватским сестрама добар пример дати, и источној браћи нашу љубав очитовати, те им читамо књиге“. Радоваћете се кад доћем у Загреб и као права Српкиња почнем читати и певати песме (*Danica* 28 prosinca 1844).

³⁴⁰ Стојан Новаковић, *Турско царство пред српски устанак 1780—1804*, Београд 1906, 1—3, 11—23.

тријско-турском рату.³⁴¹ У позивању Срба на устанак истакли су се тада, са стране српске цркве, епископ бачки Јован Јовановић³⁴² и архимандрит манастира Трноше Стефан Јовановић.³⁴³ Овај последњи морао је због свога рада доцније да емигрира за неко време у Аустрију,³⁴⁴ где је наставио са политичким радом.³⁴⁵ Тамо је одмах дошао у везу са карловачким митрополитом Стефаном Стратимировићем, који је био „нека врста посредника и обавештача у српском питању.³⁴⁶ Митрополит Стратимировић сматрао је да ће Србима једино Русија помоћи, па је обраћао пажњу тој великој словенској држави на потребу српског народа. Пре њега је чинио то и архимандрит манастира Пиве Арсеније Гаговић, „човек ретке вредности и угледа”.³⁴⁷ Он није имао одређен план у својим намерама при поласку 1803. за Русију, где је настојавао да заинтересује Русе за ослобођење српског народа.³⁴⁸ Пошто је два пута свраћао код митрополита Стратимировића, пролазећи кроз Срем. Карловце на путу за Русију, политичку концепцију по питању ослобођења и уједињења свога народа мора да је формирао под утицајем самог митрополита Стратимировића.³⁴⁹

Када је 1804. букнуо у Шумадији устанак, митрополит Стратимировић обраћа се у јуну руском цару са меморандумом. Прикупивши и податке о приликама по српским покрајинама, које је добио од арх. Гаговића³⁵⁰ и других, у меморандуму је затражио руску помоћ

³⁴¹ Ово учествовање Срба осветљено је у радовима наших историчара: Д-р Драг. Павловић, *Прилог историји Кочине Крајине и Михаљевићевог Фрајкора*, Глас СКА 68, 1904, 109—158. Види још Срп. књ. гласник 13, 1914, св. 2—5); Исти, *Србија за време последњег аустриско-турског рата 1788—1791 по архивској и другој грађи*, Београда 1910; Душан Поповић, *Кочина Крајина*, Београд 1930; Исти, *Крајина у последњем аустриско-турском рату (1788—1791)*, Годишњица НЧ 43, 1934, 178—253; Исти, *Покрет у северној Србији и бачки епископ Јован Јовановић 1787—1790*, Глас СКА 138, 1930, 147—208.

³⁴² Глас СКА 103, 1922, 147—208.

³⁴³ О архимандриту Стефану види радове: Миленко Вукићевић, *Из историје српске*, Београд 1900, 19—49. Упореди: Драг. Страњковић, *Стеван Јовановић архимандрит манастира Трноше*, Браство 25, 1931, 79—93; Д-р Душан Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791—1794*, Београд 1927, 41—70; Исти, *Нови подаци о архимандриту Стевану Јовановићу*, Годишњица НЧ 41, 1932, 99—127.

³⁴⁴ Глас СКА 138, 1930, 185.

³⁴⁵ Д-р Душан Пантелић, *Београдски пашалук после Свиштовског мира*, 41—70.

³⁴⁶ Боко Слијепчевић, *Стеван Стратимировић*, Београд 1936, 171—176.

³⁴⁷ Стев. М. Димитријевић, *Стевана Стратимировића митрополита карловачкога план за ослобођење српског народа*, Београд, 1926 (сепарат из „Богословља”) 4—5. О манастиру Пиви види: Пера Слијепчевић, *Пивски манастир*, Сарајево 1934 и Б. Б. Михаиловић, *Манастир Пива*, Никшић 1937.

³⁴⁸ Миленко Вукићевић, *Караборђе*, Београд 1907, I, 236—238.

³⁴⁹ Споменик 1904, XXXIX, 107; Вукићевић, *Караборђе*, I, 236, 396—397; II (Београд 1912) 201. Архимандрит Арсеније одржавао је везе и са црногорским митрополитом Петром I (Срп. књ. гласник 15, 1925, 594; Споменик СКА 103, 1922, 96; Браство 25, 1931, 28—29). О његовим везама са Русима 1812. имамо података (Луца 1895, 287—288). О раду овога патриоте види: Вук Стеф. Караџић, *Скупљени историјски и етнографски списи*, Београд 1898, 208.

³⁵⁰ Споменик СКА 39, 1904, 107—108.

за стварање славено-српског царства. Он тамо износи да је Русија „показала наклоност за васпостављање” грчке царевине. „Али ово не би одговарало намерама Русије, задобити за себе верне и искрене Славене”, подвлачи мирополит. Даље се у меморандуму констатује да су Грци несигуран елемент и нису верни, па зато треба помоћи Србе, јер „нема под небом народа, који би имао толико љубави и наклоности према Русима и руским владоцима, као што су [...] они, поред све удаљености, једину наду на Русију имају”. Остварење овога царства било би корисно и по Русију.³⁵¹ Митрополит је упутио свој меморандум по протојереју Андреју Атанасијевићу Самборском, који из Маџарске у Русију преко Трста путује, да би тамо што више података прикупио у одбрану митрополитове тезе.³⁵² Лако се да претпоставити да је то он учинио по сугестији самог митрополита. Зна се да су на путу, по словенском југу, 1804. били у Срем. Карловцима код митрополита два Руса: Андреј Сергејевић Кајсаров и Александар Ивановић Тургењев, где су се упознали и са Лукијаном Мушицким. Одатле су они отишли, исте године, у Трст и тамо су посетили Доситеја.³⁵³ Уосталом Руси су посећивали Трст врло радо и разуме се и као православни мора да су посећивали и тамошњу српску цркву и њену општину.³⁵⁴ О томе сведочи и посета 1838. самог руског цара Николе I.³⁵⁵ Поред тога 1851. бавио се у Млетцима и велики кнез Константин. Он је са супругом 9. децембра посетио у Трсту право-

³⁵¹ Текст оригинала тога меморандума општапан је у „Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ” 1868, I, 241—256. Да би се овај меморандум лакше приказао цару направљен је из њега извод, који имамо објављен у „Русскій архивъ” 1868, I, 114—220. Тај извод је објавио С. М. Димитријевић 1926 под насловом „Стратимировића митрополита карловачког план за ослобођење и уједињење српског народа”, и то у преводу (Стр. 16—28) и у оригинали (стр. 35—47). Литературу о томе меморандуму види у „Летопису” МС 300, 1921, 15.

Док је митрополит тражио помоћ од Русије дотле је Сава Текелија поднео 1805. меморандум цару Франци, у коме је предлагао шта треба да се предузме од стране Аустрије да „србска царство устроји” (Д-р Душан Поповић, *Проблеми Војводине*, Београд 1925, I, 101—105).

³⁵² Димитријевић, *Стевана Стратимировића*, 8-15. Самборски је одржавао везе са митрополитом и епископом бачким Јованом Јовановићем (Исто, 12—13), а епископ бачки Јовановић одржава у исто време везе са петроградским митрополитом Амвросијем и тражи преко њега помоћ од Русије (Вукчићевић, *Караџић*, I, 406).

³⁵³ Летопис МС 202, 1900, 168.

³⁵⁴ У Трст су долазили између осталих Владимир Броњевски. Он је био дуго у Трсту и 1810. креће у Русију. У његовим делима он са симпатијама пише о тамошњим Словенима. По његовом мишљењу присуство руске војске у Италији, за време наполеонских борби, пробудило је тамошње Словене из сна. Вјера, језик и слични обичаји подигли су њихову народну свест. „За њих сада нема ништа пријатније него говорити о Русији” (В. Броњевскій, *Путешествіе отъ Треста до Петербурга 1810*, Москва 1828, 23—31). Чевкин је посетио Трст 1839, када је путовао за Црну Гору (Срп. нов. 30. IX 1839). Године 1841. видимо тамо: Срезњевског, Прејса, Књажевића, Надеждина (Стојановић, *Вук Стеф. Караџић*, 503—504). О путу Срезњевског види дело „*Путевія писма*” Срезњевског по словенским земљама, које је изашло у Петрограду 1895, (стр. 228—32). Тамо има и о потпуковнику Озерецковском, који је путовао у Црну Гору (*Писма Петра II Петровића Његоша*, Београд 1940, 261).

славну српску цркву. Срби су га том приликом са одушевљењем дочекали. Српско „православно добро и сложено общество[...] као што је пламтећим жаром своим према цркви[...] и код целог србства разглашено и обште познато, тако је и сад све могуће употребило, да високе ове госте најсјајније дочека”. Њих је поздравио тамошњи српски свештеник Никола Вујиновић на руском језику. Дописник који јавља ову вест *Јужној пчели*, при крају дописа каже: „Какво је уопште овај појављај за све Србље овдашње деловао, слабо је мое перо да би потпуно изразити могао”.³⁵⁶

У Трсту је прота Самборски заиста могао добити најбоље и најповољније информације по нашу народну ствар. Нема сумње да је и он посетио српску цркву и њену општину, као и главне и виђеније тамошње Србе. Том приликом могао се користити наклоношћу тршћанских Срба према устанку у Шумадији и идеји за ослобођење и уједињење.

По једној легенди завера за први устанак у Шумадији организована је у Трсту. Ту легенду забележио је руски изасланик у Црној Гори. Он је њу чуо и забележио у околини самог митрополита Петра I. Свакако да је забележио негде у време од 1806. до 1809. По њој, Карађорђе је ступио у Трсту у везу са трговцем Јованом Куртовићем, а преко њега и са другим тршћанским српским трговцима и претставио им своју замисао о ослобођењу. Ова његова замисао допала се тршћанским Србима и они су му одмах дали новчану помоћ, обећавши, при томе, да ће му и даље давати годишњу помоћ „на војне потребе”.³⁵⁷ Обзиром на време када се ова легенда записала може се претпоставити значај Трста у ослободилачкој акцији, јер се о њему тако нешто говорило у слободарској српској Црној Гори. Ово тим пре што се то причало на Цетињу, код митрополита Петра I, и што су то причали Црногорци, који су склони да историјске чињенице обавију лепо у приче и анегдоте. Према томе, ако је веровати овој легенди, тршћански истакнути Срби, упознати са самом ствари, могли су проти Самборском дати корисне информације и сугестије. Да је стварно у Трсту и пре доласка Самборског помагана ствар устанка има непобитних доказа. Прота Самборски предао је у Бечу 14. јуна 1804. митрополитов меморандум да га тамошњи руски посланик упути у Петроград, док не би он сам стигао заобилазним путем.³⁵⁸ После овога датума могао је прота бити у Трсту. Доситеј је у писму од 5. јуна писао Соларићу и тражио да се тамо прикупи помоћ за устанак, и напомиње да су већ то урадили у Трсту.³⁵⁹ Ова помоћ је дата пре 5. јуна, јер је и Доситеј „дао” свој прилог пре тога

³⁵⁶ Д-р Л. Томановић, *Петар Други Петровић — Његош*, Цетиње 1896, 95; Гласник СК 26, 1869, 18.

³⁵⁷ *Јужна пчела* 1 и 22. XII 1851 и 16. I 1852.

³⁵⁸ Братство 25, 1931, 1—32. Ову легенду објавио је Глигорије Милорадовић у „Чтенія въ Импер. общ. истор. и древ. російскіхъ при Московскомъ университетѣ” 1880. књ. 4 и засебно. Други пут је прештампаана 1892. Први пут је била посвећена кнезу Николи I, а други пут краљу Александру Обреновићу.

³⁵⁹ Исто, I. Димитријевић, *Стевана Стратимировића...*, 15. 20.

³⁵⁹ *Дела Доситеја Обрадовића*, 544.

времена. Према томе тршћански Срби су заиста помагали устанак и пре доласка проте Самборског у Трст. Та помоћ била је знатна, јер видимо да и сам Доситеј даје повећу суму од своје зараде. Ову помоћ су тражили из Шумадије. Познато је да су се устаници и доцније обраћали тршћанским Србима и тражили новчану помоћ. После успешних борби прве две године устаници су већ били материјално исцрпљени. Совјет тада тражи помоћ од Срба преко Саве и Дунава, па и од Срба у Трсту. У том циљу Совјет шаље у Трст свога члана Аврама Лукића и секретара Јеремију Гагића, давши им и писмо упућено на тамошње Србе, које им је служио као пуномоћје. У том писму, од 7. августа 1806, Совјет је писао тршћанским Србима: „Ми се много страна од вас, кои се изван Србије сладчајшег *отечества нашег*, находите, различите гласове чујемо и писма примисмо, којима нас возбуждавате и ободравате, да се храбро држимо, и отечество браће крв нашу колико е љубов ваше к отечеству и с како радосним срцем ви као и ми очекујете онај предрагиј час, у коме ће свакиј Србин, буди гди он био, то рећи моћи, ми Срби јесмо и ми наше отечество имамо [...]”.

Вама, кои нас ободравате братски и љубвом вашом срца наша пламена возжигаете [...] принуђени смо вам казати, да до сад врло е мало било тако пламените србске наше браће, кои би с чимгод боље отечеству помогли, него само лепим речима, уздицањем и изјасњењем свое красне жеље, а сваки зна, да онде, гди се иште храна, оружје, барут и олово само желећи и уздишући помоћи нема [...].

Зато, кад сте већ нас, кои смо овде, на то возбудили да ми сви сложено докле е крви србске една капља, непријатељем попустити нећемо, нити ћемо се у туђој земљи закопати. Тако сад већ једанпут време е да и ви сами један другога возбудите и ободрите, гдигод се двојица састанете, да и ви, от ваше стране двигушчем се отечеству помоћ дате, кое се сад онако колеба, као на пољу Косову што се колебало [...].

Сад браћо Триешћани видите, а чрез вас нека узнају сва проча браћа јединоверни наши буди под коим именом били, код нас е све једно Србљин, Грк, Бугарин, Влах, сви смо браћа и синови једне цркве, сад видите шта ми от вас свију, кои благородну у себи крв осећате, иштемо. Ми ћемо воевати, а ви кои сте богатством славна общества можете нам помоћи, доносећи нам оружје, муницију и храну, кое нитко учинити не може, него ви кои сте богата общества, и коих ће имена као света у срцама нашим и у актма србским остати. И то све од вас страдајушче отечество ваше не иште на поклон, да поклоните, но само као људи богати, да кредитирате отечество ваше, као што разумни Англизи сами свом отечеству кредитирају, и само себи дугују, а не туђину, и зато и отечество им славно стои и сваки е утјешен и срећан. Зар не може тако исто и Србија срећна бити? Зар е благородство и великодушје само Англичанам привезано и својствено”.³⁶⁰

³⁶⁰ Писмо се чува у Архиви срп. академије науке, бр. 427, а делимично је објављено (*Споменица Доситеја Обрадовића*, 90—92; Братство 25, 1931, 25).

Изасланици Совјета успешно су извршили своју мисију, јер су са собом донели из Трста 11.400 форинти. Приложили су: Јован Куртовић 1.000, Стеван Ризнић 2.000, Буро и Перо Теодоровић 4.000, Драго Теодоровић 1.500, Јован и Димитрије Ђирковићи 2.000, Јован Николић 500, Филип Цветковић 300, и Викентије Ракић 100 форинти. Ову суму предали су изасланици 8. октобра 1806. у Топчидеру врховном команданту Карађорђу.³⁶¹

После посете Лукића и Гагића Трсту неки Срби из Трста одржавају присне везе са Београдом. Браћа Теодоровићи намеравали су да купе кућу у Београду и тамо живе. О томе се старао Доситеј када је дошао у Србију. Из Србије је „жедне Триестанце” са новостима напајао Јевтимије Крстић, који је дошао из Трста у Београд и ту отворио радњу. Он је са радошћу писао у Трст о доласку Руса у Београд, због чега се од радости „топио”, а долазак руског конзула у Србију 3. августа 1807. сматрао је да треба златним словима забележити у историју Срба. Писање Крстића тришћанском трговцу Теодору Захарићу, и извештавање о стању у Србији, аустријске власти су строго контролисале због русофилског карактера.³⁶²

У ово време, по народном послу у Трсту, видну је улогу играо и митрополит Стратимировић, који све ради са нарочитом пажњом и дискрецијом.³⁶³ Он је био нарочиту пажњу покљонио Трсту и Приморју. То се најбоље види из Соларевићевих и Ракићевих писама, упућених њему из Трста 1806. Они су га доста опширно обавештавали о догађајима који су се одигравали у Трсту и Приморју, иако су тада били за неко време одвојени ти крајеви испод јурисдикције Карловачке митрополије.³⁶⁴ По његовом националном раду и улози коју је играо тада, Копитар га је назвао „папа сербицус”.³⁶⁵

Меморандум „српског папе”, који је упућен преко Самборског руском цару, писан је тешким славено-српским језиком и да би га лакше император схватио направљен је извод.³⁶⁶ Уз мемоар прота је послао и своја два, једно императору а друго тадашњем руском министру спољних послова, Пољаку, кнезу Адаму Чарториском. Он је у тим писмима нагласио озбиљност меморандума и потребу да се Србима укаже помоћ. Кнез Чарториски је саопштио идеје митропо-

³⁶¹ Мита Петровић, *Финансије и установе у обновљеној Србији*, Београд 1897, I, 69. О томе спомиње и Сима Милутиновић (*Србијанка*, III, 31); Прота Матија Ненадовић (*Мемоари*, Београд 1893, 233) и Лазар Арсенијевић—Баталака (*Историја српског устанка*, Београд 1898, I 230).

³⁶² Ивић, *Архивска грађа* [...], II, 32—38.

³⁶³ Летопис МС 345, 1936, 40—60 (види још и Летопис МС 201, 1900, 39—66, књ. 202, стр. 158—209).

³⁶⁴ Беседа 1869, 14—15, 30—32, 45—48. Французи су 1807 покушали да придобију црногорског владуку Петра I, за своју политику на источном делу Балкана. Они су му нудили власт над свима православним Југословенима под њиховом влашћу, тј. у целој Илирији, само да не сарађује са Русима. Разуме се, он је то одбио (*Аутобиографија протосинђела Кирила Цветковића и његова страдања за православље*, Београд 1898, стр. II).

³⁶⁵ И. В. Јагичъ, *Новія писма Добровскогo, Копитара и другихъ югозападнихъ Славянъ*, С. Петербургъ 1897, 28.

³⁶⁶ Русскій архивъ, 1868, I, 114—120 и у српском преводу код Димитријевића, *Стевана Стратимировића* ..., 16—20.

лита Стратимировића самом цару, али са својом тенденцијом.³⁶⁷ Године 1804. кнез Чарториски сматрао је да треба поправити положај Србије и Црне Горе, којој треба придодати Котор.³⁶⁸ Он је те године са пуно симпатија примио српску депутацију са протом Матијом Ненадовићем на челу, саслушао и упутио шта треба Србија да ради. Две године касније кнез Чарториски имао је уверење да ће се Јужни Словени ујединити под заставом црногорског митрополита Петра I. „Изгледа да ће се све земље словенске сјединити под заставом митрополита” црногорског Петра I, писао је он у своме меморнадуму цару.³⁶⁹ Према овоме он је већ био стекао уверење да на Балкану постоји идеја о борби за уједињење Јужних Словена. Ово је морало да наступи под утицајем идеје митрополита Стратимировића, која је изложена у његовом меморандуму. Од тада кнез Чарториски ради целог века на остварењу велике замисли ослобођења и уједињења Јужних Словена. Његова акција у томе правцу потпуно се слагала са његовим погледима на узајамну сарадњу словенских народа. О томе он даје уверење 1841. кад каже: „Од почетка моје политичке каријере моји погледи ослањали су се на братском осећању међу словенским народима и њиховој заједничкој борби противу њихових непријатеља”³⁷⁰.

Под утицајем револуције у Француској и у Белгији, и због унутрашње ситуације у земљи, Пољаци су дигли устанак 1830. За претседника народне владе у том устанку био је изабран сам кнез Чарториски. После тешких и крвавих борби 1831. устанак је угушен оружаном силом.³⁷¹ Тада су многи Пољаци емигрирали у Француску, а са њима и кнез Чарториски. Он је био познати дипломата у целој Европи и чим је стигао у Париз отпочео је акцију за ослобођење Пољске, коју је водио све до своје смрти. У тој акцији одржавао је везе са владама понеких држава, а код многих од њих имао је и своје агенте, који су активно радили.³⁷²

Кнез Чарториски у емиграцији предвидео је распад турске царевине. Да би у том случају Балкан спасао од евентуалне поделе између Аустрије и Русије, које је сматрао главним непријатељима Пољске, отпочео је рад на стварању балканске државе, која би била бастион противу аустриско-руског надирања на Балкан.³⁷³ Никола Васојевић,

³⁶⁷ Димитријевић, *Стевана Стратимировића*..., 21—23.

³⁶⁸ *Мемоари князя Адама Чарториского*, Москва 1812, I, 332.

³⁶⁹ Исти, I, 332; II, 60—61, 82; *Сборникъ импер. русскаго истор. общества* 82, 1892, 865—875, 334—341).

³⁷⁰ Инструкција од 1. VI. 1840 дана д-р Адаму Липчинском (Архива Адама Чарториског у Кракову, бр. 5410).

³⁷¹ Dr Anatol Lewicki, *Historja Polski* (Варшава), 362—371.

³⁷² Исти, 376—377.

³⁷³ Sišićev zbornik, Zagreb 1930, 531; Marcell Handelman, *La politique Yougoslave du prince Czartoryski entre 1840—1848*. I. Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des lettres, Gracovie 1926, 107—112; Исти, *La Question d'Orient et la politique yougoslave du prince Czartoryski après 1840*, Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politique. Nov. — déc. 1929.

бивши конзул енглески у Новом Пазару, звани кнез од Васојевића, иначе презименом Радоњић,³⁷⁴ дошао је 1840. у Париз с намером да на западу тражи помоћи за „остварење државе Холмије”, која би обухватала земље између Србије и Црне Горе са северном Албанијом. Ту земљу он назива „Холмијом”, што је дошло од „холм”-брдо. Кнез Чарториски хтео је ову прилику да искористи па је са Николом Васојевићем уговорио да му помогне у дипломатској акцији око оснивања „Холмије”, с тим да овај њему у својој држави омогући рад на ослобођењу Пољске³⁷⁵. Од тога момента активније и одређеније почиње кнез Чарториски да изводи своју политику за ослобођење и у јединење Југословена. Те године шаље свога првог агента у Београд, који се после краћег времена враћа и подноси извештај о стању у Србији.³⁷⁶ Као други његов агент дошао је у Београд 1842. Лудвик Звјерковски³⁷⁷, а идуће године замењује га Фрања Зах, који је остао на том положају до мађарске буне. За време, пак, ове буне раде други агенти. Кнез Чарториски је водио активну југословенску политику преко свога агента у Цариграду Чајковског, под чијом су контролом били агенти пољски у Београду. Кнез је у многеме помагао дипломатском радњом уставобранитеље у преврату, учвршћивању њихова режима и вођењу политике³⁷⁸. Пред одлазак Захов у Србију има помена о намери кнеза Чарториског да се ради на стварању хришћанско-словенске уније на Балкану, која би била нека врста конфедерације, у којој би Србија и Црна Гора морале територијално да се повећају³⁷⁹. У његовој инструкцији датој Заху налазимо његову препоруку Србији, где он каже да она треба да састави план по коме би у будућности радила³⁸⁰. Пошто се Зах упознао у Србији са тамошњим приликама и југословенским проблемом написао је, крајем 1844, план „југословенске политике Србије”, по коме је имала Србија да убудуће води спољну националну политику. Овај састав је резултат и пољског револуционарног настојања да на Балкану помогне стварање једне словенске државе, одакле би и они могли лакше радити на ослобођењу своје отаџбине. Илија Гарашанин учинио је тада неке мање измене и допуне у томе плану, који је доцније познат под именом „Начерта-

³⁷⁴ О раду, намерама и неуспеху Васојевића писано је у раду д-р Љубомир Дурковић—Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња*, Београд 1957.

³⁷⁵ Љубомир Дурковић, *Везе кнеза Николе Васојевића са пољском емиграцијом*, Зета 7. 6. 1938. Опширније о томе у раду: Lubomir Durkovicz-Jakszicz, *Petar II Petrović*, Warszawa 1938, 148—160 (преведено у „Записима” 1939).

³⁷⁶ Dr Lubomir Durkovicz-Jakszicz, *Pierwszy polski agent dyplomatyczny w Białogrodzie w XIX w.* — Dr Adam Lyszczynski, Warszawa 1939 (odbitka z „Problemów Europy Wschodniej”).

³⁷⁷ Његови извештаји су у Архиви кнеза Чарториског, бр. 3410.

³⁷⁸ Д-р Драг. Страњаковић, *Влада уставобранитеља 1842—1853*, Београд, 31—34, 63—64, 72—73, 155, 268—269; Исти, *Вучићева буна 1842 г.*, Београд 1936, 124, 152—155; Гргур Јакшић и Драг. Страњаковић, *Србија од 1813 до 1858 године*, Београд (1936), 88—99; Вук Стеф. Караџић, *Скупљени историјски и етнографски списи*, 221.

³⁷⁹ Д-р Алекса Ивић, *Архивска грађа* [...], II, 147.

³⁸⁰ Handelsman, *La politique d'Orient*, 17—26, 22.

нија Илије Гарашанина"³⁸¹. По том плану се организовала пропаганда по југословенским покрајинама и били су ангажовани најугледнији Југословени тога времена³⁸². У раду на извођењу ослобођења и уједињења учествовали су и Срби у Трсту. Они су помогли у хватању веза и обавештењима. Ту су долазили трговци и преко њих се успостављала веза на терену у унутрашњости појединих наших покрајина. Тако је био случај са везама са Херцеговином. Из Мостара су долазили трговци у Трст и преко њих добијале су се вести из тога краја, који је био спреман да се дигне на устанак, у свако доба када то Србија јави³⁸³. По свој прилици и београдски трговац Никола Пеиновић, који се бавио 1846. у Трсту, служио је у тој пропаганди³⁸⁴. Његове везе и активност на том путу дозвољавају да се изводи тај закључак. Почетком 1846. основано је „Српско читалиште у Београду“. Објављено је да му је намера, да набави што више књига и новина за читање. И стварно су ту биле наше новине из Пеште, Загреба, Смирне, Цариграда, Атине, Далмације и Бугарске³⁸⁵. На првој седници чланова читалишта, одржаној 24. фебруара, на којој је био и Пеиновић, говорио је Максим Симоновић³⁸⁶. На путу, у Пешти, Бечу, а нарочито у Трсту молили су Пеиновића да се тај говор објави. Он о томе говори у своме писму упућеном дирекцији читалишта у Београд, где изјављује своју радост поводом факта да се снажи „Србија-Славе кћерка“, и предлаже да се говор објави у Подунавци. У Трсту су питали многи Пеиновића о стању у Србији, и давали су сугестије, да се у тој слободној српској државици оснује трговачка берза и мјенични суд ради организовања бољег извођења трговине. Пошто је ценио оснивање београдског читалишта Пеиновић је, бавећи се у Трсту, набавио „Описаније“, тј. план красног града и вароши „Трста“, „који је врло љепо израђен“ и послао је читалишту као прилог од стране своје и свога ортака Манојла Стефановића. Јављајући о томе писао је: „Подарок истиј није тако знаменит од родољубиви синова и грађана сербско-београдски бит ће свесрдно приложен, из чега закључујем, да ће славна Дирекција Читалишта нашег тај, као и највећиј примити и задовољан бити“³⁸⁷. Тако је стигла слика Трста у Београд у Читалиште,

³⁸¹ Dr Lubomir Durkovicz-Jakszicz, „Nacertanie” lub kilka słów, Warszawa (odbitka z „Wschodu” 1938, nr. 1), 1—5; Оба текста објавио је Драг. Страњаковић 1939 у „Споменику” СКА 91, ХСГ. Изашло је и у сепарату. Види изванредно добро написану студију Радослава Перовића „Око „Nacertanija” iz 1844 godine” (Историјски гласник 1964, 75—94).

³⁸² О организацији те пропаганде види: М. Б. Милићевић, *Из својих успомена*. Годишњица № 177, 1897, 9—13; Драг. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије 1844—1858 године*, Београд 1936 (сепарат из „Гласника Историског друштва у Н. Саду”, књ. IX).

³⁸³ Драг. Страњаковић, *Политичка пропаганда Србије* . . . 5.

³⁸⁴ Из Србије ишла је делимично трговина преко Трста (Српски дневник 12. VII. 1852).

³⁸⁵ Срб. нов. 19. IV. и 31. V. 1846.

³⁸⁶ *Слово при отворењу читалишта Србског у Београду 24 фебруара 1846 год. говорено г. Максимомъ Симоновићемъ*. (Овај говор штампан је у 1000 примерака, како се то тврди у брошури „Постанак и развитак Београдског читалишта”, Београд 1872, 12).

³⁸⁷ Срб. нов. 30. IV. 1846.

кроз које су пролазили сви наши и страни културни људи тога времена, који су долазили или се бавили у Београду. Појава ове слике у Београду, у време највеће југословенске пропаганде, има симболички значај повезивања та два града у којима ће се кроз неколико година, водити велика акција за Југословенство и стварање Југославије.

Са Трстом су одржаване присне везе и за време буне 1848/49. Тамо је ишао Матија Бан, одмах у почетку, када је обилазио Срем, Славонију, Далмацију и Црну Гору³⁸⁸. Он је тада носио са собом и план о стварању „Југославије“³⁸⁹. Његова посета Трсту, одмах после Цетиња, значајна је, јер је у овом граду морао ухватити везе са тршћанским Југословенима, а нарочито са Србима, као што је то урадио приликом тога пута у другим местима. Преко Трста добио је новац који је слао Његошу на Цетиње³⁹⁰. Аустриска власт правилно је схватала опасност српске акције која се вршила у Трсту преко емисара из Београда и Цетиња³⁹¹. Банова акција, коју је тада водио према плану „Основи политични Југословена“, мора да је имала утицаја и на цео ток рада Словенског друштва у Трсту, које је радило на окупљању Југословена и њиховом упућивању на заједничку борбу против суседних глацитеља. О држању самих тршћанских Срба према југословенској борби за време буне 1848/49. најбоље нам сведочи допис од осмог јануара 1849, послан из Трста и објављен у карловачком листу *Напредак*. Он гласи:

„Ево истине памети достојно и спасително 1848. љето. Оно положи темеље народности и слободе; оно понови побратимство, и тврдим сајузом скопча славенске народе, уништи раздор међу њима, који је паклена прошаста политика у сопственом интересу направила. Она поврати нам славно и јуначко име наше, које је било у тамности остало; оно подиже на ноге Војводину нашу, за којом смо толико чезнули. Отликава се од стотина несретних прошастих година, у којима смо под строгим игом стењали. Подигнимо му вјечан спомен:

Подигнимо кулу до облака,
вишу него Краљевић Марко.

И украсимо је именима предостојног нашег старца патријарха, блаженопочившег војводе, важних наших сојузника *Јелачића бана* и *Карађорђевића књаза*, *дичног црногорског Владике*, храбрих витезова наших *Стратимировића*, *Книћанина*, *Јовановића* и прочих, а најпаче чедољубиве наше матере Србије које великодушној помоћи имамо спасеније наше приписати. Тако скупимо се мало и велико, мушко и женско, и пренесимо топлу благодарност нашу с положенијем присега

³⁸⁸ Записи 22, 1938, 336—338; 1, 1924, 191—193.

³⁸⁹ О томе плану опширно се говори у мом раду „Србијанско-црногорска сарадња“.

³⁹⁰ О овоме извештава Гарашанина сам Бан писмено 29. XII. 1849 (из Банове заоставштине која се чува у Историском институту САН).

³⁹¹ *Ungarisch Jahrbücher* (Berlin) 1921, I, 26—27; Нови живот 6, 1921, 102. Када су тршћански Срби дознали за потврду патријарха и војводе били су весели, што је морало да утиче и на остале Словене у Трсту (*Novine DNS* 13. I. 1849).

да ћемо све силе употребити за показати се достојни безсмртне благодати коју нам 1848. љето тако шћедро подари.

Прву пак дужност, коју нам наступивше ново љето налаже, јест избор новог војводе. Да нас Бог напои духом разума, да посланике наше умудри у овом важном за народност дјелују.

Ја би у избору војводе следујућа својства тражио:

- 1) Да је прави Србин и отличан родољуб,
- 2) дипломатическо и војено искуство,
- 3) честитост и вобшче образование сходно настојећем развитуку и напретку.
- 4) непрезрели возраст [...].

Вобшче пак претположивши у избору овако значајног званија људи разумни, удалимо славољубље кои велику важност у украсењу прсију крстовима и звездама полагају; желио би даље да падне жребне на оне, кои вњешња знаменија презиру, сљедоватељно кои већу утјеху у народном благополучију полагају неже ли у сујетним наградама и титулама.

НАПОМЕНА: Онај који буде обрађивао потпунију историју Срба у Трсту, треба да зна и за ове податке, које сам у току свога рада на овом питању забележио:

¹ Vjekoslav Gjorgijević *Hrvati, Srbi, Dalmatinci a svi rimska Stolica, Trst 1860*; Семница 1858, 320 (позивају се архитекти да направе план за цркву у Трсту).

² Никифор Вукадиновић, свештеник у Трсту, радио је у овом граду скоро 40 година. Познат је његов рад о клерикалној школи у Горњо-карловачкој епархији, објављеном у „Гл. Срп. прав. Патријаршије” 1926, 26—28, где се говори и о Срп. прав. општини у Трсту. Он се дуго бавио проучавањем живота Срба у Трсту, па је припремао рад, у коме би била обухваћена историја цркве, школе, трговине, поморства и најугледнијих српских породица у Трсту (Време 19. II 1929). У писму Стајићу 23. XII 1928. је нагласио: „Ова моја пипава и заморна истраживања” су тешка (Архив Матице српске. Преписка Вукадиновића са Стајићем, бр. 7761—7762).

³ Новији радови о Србима у Трсту су: Мита Костић, *Српско трговачко насеље у Трсту XVIII века*, Историски часопис, 5, 1955, 167—185; Апа Кгустуна Wirszytlo, *Triest — Kolebka myšli jugosłowianskiej, zycie slowianskie (Kraków)* (писано на основу података које сам писцу саопштио. Овај чланак оду дара од писања историчара Батовског и других у томе часопису, јер је у њему испињена идеја југословенска); Миодраг Ал. Пурковић, *Историја српске православне цркве у Трсту*, Трст 1960.

⁴ У заоставштини сп. Милаша има докумената и за историју Срба у Трсту (Музеј Срба у Загребу).

⁵ О школи у Трсту, да је била 1816, а да је основана 1890, (Серб. нов. 24. IV и 11. V 1818), али више о њој код Фран Барбалића (Српска ријеч 28. VI 1946), али се тамо не спомињу чувена правила из 1842, чији се рукописни примерак сада налази у цркви у Петрињи, коју су усташе уништили, и који ми је прота Бранко Јакшић послао да га микрофилмујем (који се сада чува у Унив. библиотеци у Београду, сиг. Мк 2/249). Павле Козлица, игуман, написао је „Кратки катихизис за православну дјецу у Трсту”, штампан у Задру 1884.

⁶ О појединим Србима постоје подаци: претплатници на „Нов. серб.” за 1814. Спиридон Филиповић от Сундечић, арх., Павловић, трговац; у Бечу су били тршћански ученици Тодоровић, Рајевић и Ђирковић (Нов. серб. 20. VII 1818); Василије Теодоровић, лекар из Трста, свршио студије у Падови, тражио је 1837. службу у Србији (Држ. архив Србије. Мин. ун. дела 1841, II, 182); Вучетићи су из Херцеговине (Biasuletto, *Viaggio del re Fedezico...*, 114); Његош је дао

Промисао Божији признавши нашу правду благослови претпријатије наше. Јек српске храбрости и побједе стиже по целој Европи, увјеривши је и овом приликом да нема оружја, које би јуначком српском срцу одолети могло. Но при свем том с највећом предострожности треба да се оружамо, да не би оружјем подле какове преваре изгубили оно, зашто смо толико жртвовали драгоцене наше крви.

повељу о дворјанству Ивану, сину Христифору Гопчевићу (Зет. гласник 2. V 1931); Павле Петровић школује се у Трсту (Серб. нар. нов. 5. X 1841); био је неки Србољуб Етелредо (Пешт.-буд. скоротеча 11. и 14. III 1843); чланови Словенског налазе се у списку 1852. који се чува (Унив. библ. у Београду, Ибр. 3872); о учитељу Миливоју говори М. Б. Милићевић („Село Залоселија и учитељ Миливоје” у Београду 1880, 66 и даље); Вујић у Трсту (Зборник МС за књижевност и језик, 2, 1854, 45 и даље); о Куртовићу има у Медаковићевом раду о манастиру Гомирју. Године 1871, за крштење кнежева сина на Цетињу, путовала је омладина на Цетиње, коју је помогао Веља Лумбардић (Летопис МС, 308, 1926, 191).

⁷ О набавци књига за библиотеку у Трсту има података (Записи и натписи, бр. 10312, 10413, 10422, 10424, 10427); др Љубомир Дурковић—Јакшић, *Историја српских библиотека 1801—1850*, Београд 1963, 68); о школским књигама за Југословене у Трсту (Подунавка 7. и 14. XI 1847); о стицању „Срб. нов.” у Трст (Серб. нар. нов. 21. I 1843); о поновном стицању истих новина из Београда (Срб. нов. 7. I 1850).

⁸ Прикупљање претплатника на књиге: Драго Теодоровић и Максим Куртовић („Објављеније” Јована Берића у Будиму 1. III 1814. на „Педагогику”), Драго Теодоровић („Објављеније” Вукове на „Писменицу” 25. VIII 1814. и „Нов. Срб.” 1. IX 1814), Василије Вуковић, трг. („Објављеније” Н. Месаровића у Сентандреји 25. IV 1815. на „Разбри-бригу”), Драго Теодоровић и Миљке Радоњић („Објављеније” Вуково из Срем. Карловаца 14. VI 1815. на српске нар. песме; „Објављеније” Стеф. Живковића из Пеште фебруара 1815. на „Благодјетелна муза”), браћа Петар и Драго Теодоровић („Објављеније” на „Нов. срб.” 22. и 24. V 1848), Д. Фрушић на „Нов. Срб.”, Вукове срп. нар. песме, и књигу Василија Булита („Додатак” бр. 42, 56. и 92 „Нов. срб.” 1821) и Јевто Поповић за „Летопис” МС („Објављеније” Магарашевић из Н. Сад, 18. VI 1823).

⁹ О тршћанским Србима и Караборђевом устанку појавили су се чланци: „Некролог” Драга Теодоровића (Нов. Срб. 28. VIII 1818), Рад. Грујића (Споменица устанка у Србији 1804—1854, Београд, 24), Јадрана Ферлуге (Борба 23. III 1954) и Ј. Ферлуга — Б. Храбак (Нови прилози студената Фил. факултета у Београду 1949, 81—93), док о помоћи Срба из Трста 1848/49. Србима у борби противу Мабара има података: 1.500 пушака, 8 топова, до 2.000 пиштоља, преко 30 цента барута и друге ствари (Срб. нов. 30. IV 1849).

¹⁰ Тршћански Срби помагали су просвету код Срба: У одговору Срп. општини у Сегедину, на писмо од 20. II т. г., писали су 4/16. априла 1840. да се радује настојању око побољшавања „народних заведенија” (писмо код проте Стеве Бурђевића у Београду), дата је помоћ школи у Руми основаној 1770 (Голубица 1842, 275), Симеон Арсеније, учитељ из Трста, послао је у Београд 25 књига да се даду добрим ученицима (Срб. нов. 24. III 1842), Бурковић је помогао библиотеку у Земуну (Летопис МС, 23, 1830, 58), Општина и појединци су помагали Матицу српску од 1827—1845 (*Преглед цѣлога счетоводнога состоянја књижевнога држства МС...*, Будим 1849, 12—18). Лазар Димитријевић завештао је цркви св. Михаила у Сарајеву суму од 2031 ф. и 36 к. (Архив Црквеног музеја Срп. прав. цркве у Сарајеву, копија писма из 1854).

¹¹ Тршћански Срби су подизали трговину Србије: она је обављана сувим до Сиска, а онда до Београда Савом (Мѣсецословъ 1836, 50), предлагано је да се оснује трговачко друштво у Београду за извоз стоке преко Трста (Срб. нов. 2. V 1842), да се одржава веза са Трстом ради трговине (Срб. нов. 6. XII 1842); М. Вучегић, трговац из Трста, у преписци је са кнезом Милошем у Бечу (Држ. архив Србије. ПИО, к. 79); Александар Маринковић, трговац, слао је робу у Београд;

Нека нам вазда притворна она и лисичија срества, коим су стари наши кнезови, деспоти, патриарси и војводе верни били, пред очима буду”.

Петар Теодоровић, адвокат из Трста, као опуномоћени куће Ганзони и Ливесон интервенисао је у Београду против Јања Константина Тафра, трговца у Београду (Држ. архив Србије. Управа вароши Београда 1845, VII, 2195, 2512); неколика наша трговца, који су радили за Кнежевину, 15. VII 1849. молили су из Беча, да им држава омогући да робу, купљену у Трсту, могу превозити преко Сиска (Држ. архив Србије. Мин. ин. дела 1849, III, 103); Шпедитер Мариновић из Трста шаље робу преко Земунa (Држ. арх. Србије. Управа вароши Београда 1850, XI, 2723); Александар Васојевић залагао се да се трговина води, не преко Трста, већ преко Крагујевца и Улциња (Срб. нов. 4, 7. и 9. XI 1850); Вук Врчевић 1852. видео је у Ријенси Црнојевића трговца из Подгорнице, који се бавио трговином преко Трста (Архив Југ. академије наука у Загребу. Врчевићев рукопис), и Његош је своје финансијске послове водио и преко Трста (Стварање 1948, 70; Историски записи 1948, 69, 72, 77—79).

¹² У Трсту је основано друштво дилетаната, да би пропагирало словенске приредбе (Даница 20. XII 1861). На Сретење била је велика славенска беседа (Исто, 20. II 1862). Трићански Срби се радовали успеху Срба у Н. Саду (Исто, 20. IV 1862).

¹³ У Трсту је био Јован Гавриловић 1847, 1848, 1850 (Подунавка 2. IV 1848; Архив Југ. академије наука. Даничићсва кореспонденција), који је отуда 21. III 1850. писао Даничићу у Беч, да дође у Београд за проф., као и то да је чуо у Загребу, да „натежу што немају довољно људи за чиновнике који знају народним језиком радити”. У Трсту је Рукавина издавао своје ствари (Подунавка 1844, 56, 167; његова писма из 1844. и 1845. Гају, која се налазе у Националној и свеучилишној библиотеци у Загребу. Р. 3992/105).

¹⁴ Године 1909. била је у Трсту Српска читаоница (*Правила Српске читаонице у Трсту*, Трст 1909).

¹⁵ Икону у прилогу радио је Михаило Сперанца у Трсту 1786. Године 1941. устаници су је узели из цркве у Српским Моравицама и однели у Загреб. Сада се налази у Музеју Срба у Загребу.

¹⁶ Пошто је овај рад предат за штампање појавили су се и ови моји радови, у којима се говори и о Србима у Трсту: *Жена којој је Његош посвио 1844*, Политика (Београд) 1. IX 1963; *Историја Српских библиотека*, Београд 1963; *Идеја и предлози о путу од Београда до Улциња у Његошево време*, Зборник Иксанију 1966, V; Бранислав, Београд 1968; *О првим југословенским листовима и Трсту*, *Počeci štampe jugoslovenskih naroda*, Београд 1969.

Zusammenfassung

Dr. Ljubomir Durković-Jakšić

BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER SERBISCH-ORTHODOXEN KIRCHGEMEINDE IN TRIESTE

Nach einer Reihe von Artikeln — Beiträgen aus der Geschichte der serbisch-orthodoxen Kirchgemeinde in Trieste, welche die Zeitspanne von 1748 bis 1451 bedecken, gibt der Verfasser in diesem Artikel zwei neue Beiträge: 1) Die Idee der serbischen sozialen und kulturellen Arbeiter in Trieste, und 2) Trieste und die Konzeptionen der Serben hinsichtlich der Befreiung und Vereinigung.

Im ersten Beitrag werden das Leben, die Tätigkeit, die Gedanken und Strömungen derjenigen sozialen und kulturellen Arbeiter beschrieben, die entweder in Trieste lebten oder indem sie durch diese Stadt reisten, Kontakte und Verbindungen mit der serbischen orthodoxen Kirchgemeinde in Trieste aufhielten. Im Zusammenhang damit wird es unterstrichen, dass einige Namen der hervorragendsten serbischen Schriftsteller aus jener Zeit immer wieder mit Trieste verbunden waren. Die Ideen und Tätigkeit dieser Schriftsteller und öffentlicher Arbeiter haben eine enorme Bedeutung sowohl für die Geschichte der Serbischen Kirche wie auch für die Nationalgeschichte der Serben, da ihre Tätigkeit in dieser Stadt stark mit der Befreiungsbewegung und der Arbeit an der Vereinigung der jugoslawischen Völker verbunden war. Aus diesem Grunde sind in diesem Beitrag solche bekannten Namen ehrenvoll erwähnt, wie Zacharije Orfelin, Vikentije Ljuština, Gerasim Zelić, Vikentije Rakić, Joakim Vujić, Atanasije Stojković, Dositej Obradović, Pavle Solarić, Ivan Danošević, Toma Milinović, Aron Jelenić, Milenko Radonić, Jevto Popović, Dimitrije Frušić, Dimitrije Vladisavljević, Sima Milutinović Sarajlija, Lukijan Mušicki, Vuk Stef. Karadžić, Nikolaj Vuinović, A. Kvekić, i Anna de Stratimirović.

Im zweiten Beitrag wird es erzählt, auf welche Art und Weise bei den Serben in zweiter Hälfte des 18. und in erster Hälfte des 19. Jahrhunderts die Idee von der Befreiung und Vereinigung nicht nur der Serben sondern aller Jugoslawen allmählich gewachsen ist. Dies hat regen Widerhall in der serbischen Gemeinde in Trieste, besonders nach dem von Kara-Georg angeführten Aufstand gegen die Türken, gefunden. Die Serben von Trieste haben den serbischen Aufstand begrüßt, und als die Revolutionäre um die Hilfe in Trieste baten, haben sie die nötigen Mittel bekommen. In weiteren Kämpfen der Serben haben die Serben von Trieste, persönlich oder durch ihre serbisch-orthodoxe Kirchgemeinde, vielseitig die nationale Politik unterstützt und grosse Propaganda und Verbreitung der Bücher entwickelt. Die serbisch-orthodoxe Kirchgemeinde in Trieste wurde zum Treffpunkt, wo die Serben aus Serbien einkehrten und, dank der Hilfe dieser Gemeinde, eine Möglichkeit der Zusammenarbeit mit dem Westen hatten. Darin hat sich auch die vielbedeutende Rolle der serbisch-orthodoxen Gemeinde in Trieste gezeigt.

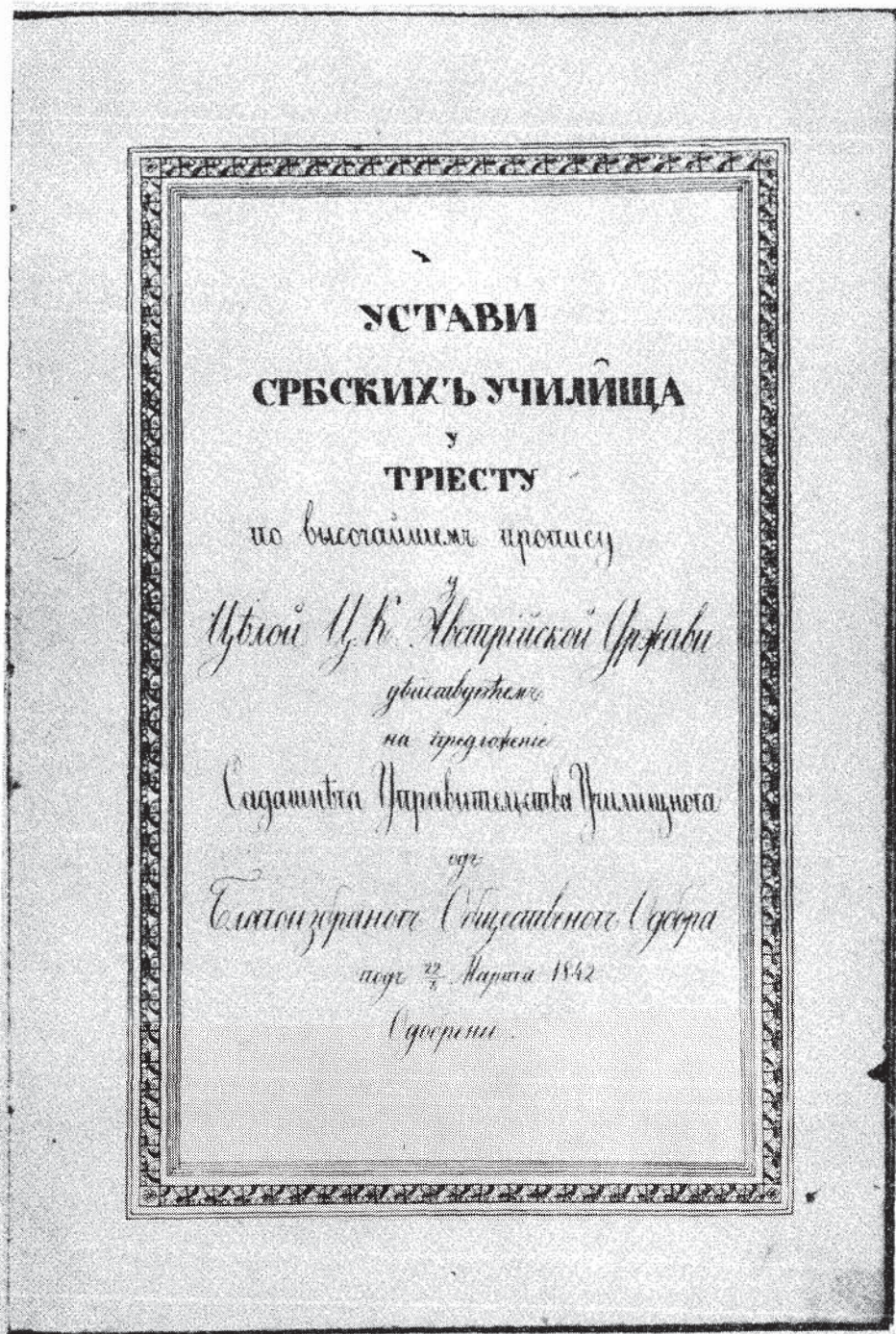
Др Любомир Дуркович-Якшич

**ПРИЛОЖЕНИЕ К ИСТОРИИ СЕРБСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ
ЦЕРКОВНОЙ ОБЩИНЫ В ТРИЕСТЕ**

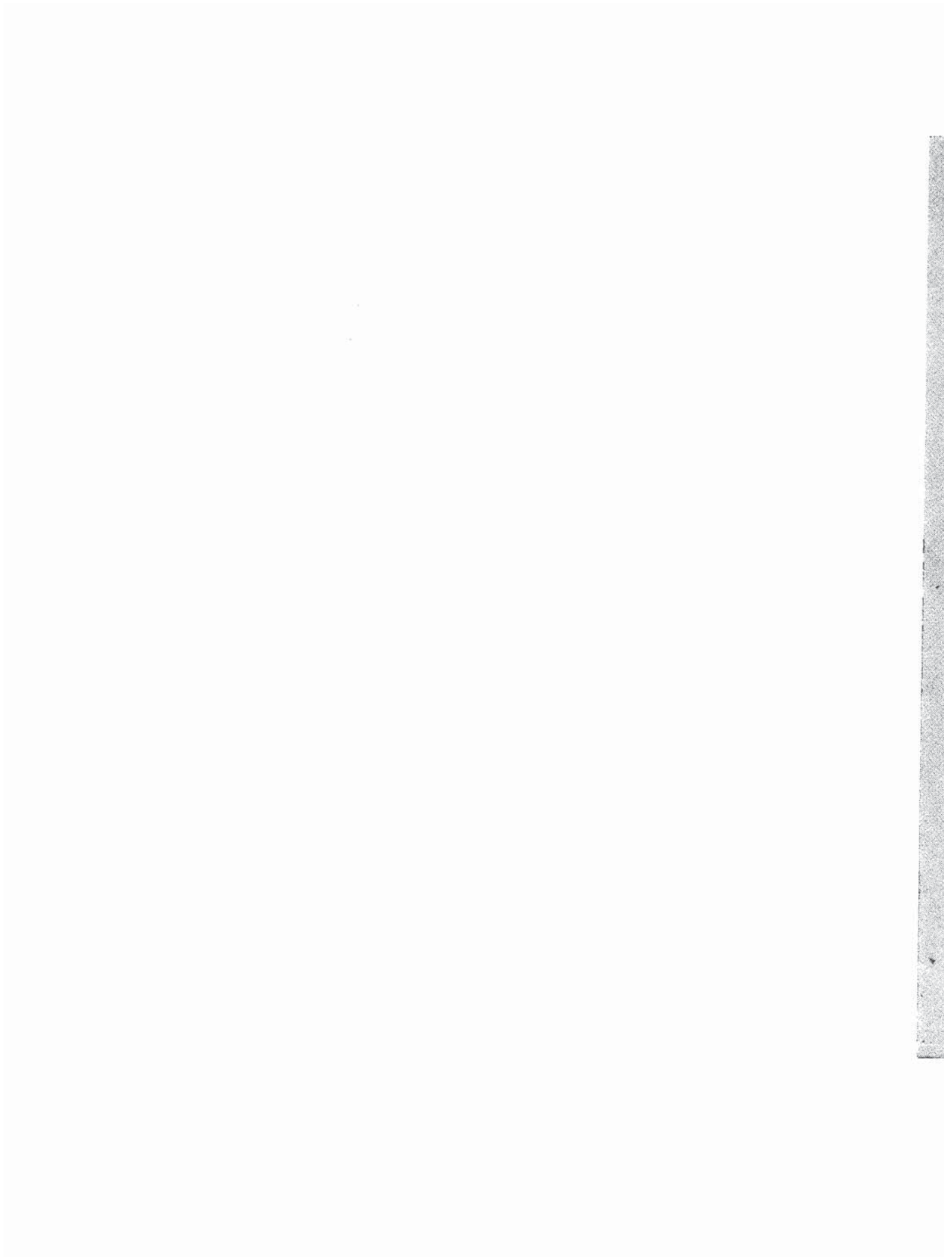
После ряда статей — приложений к истории Сербской православной церковной общины в Триесте, охватывающих период от 1748 г. по 1851 год, автор, в данной статье, дает два новых приложения: 1) Идея сербских общественных и культурных деятелей в Триесте и 2) Триест и концепции Сербов относительно освобождения и объединения.

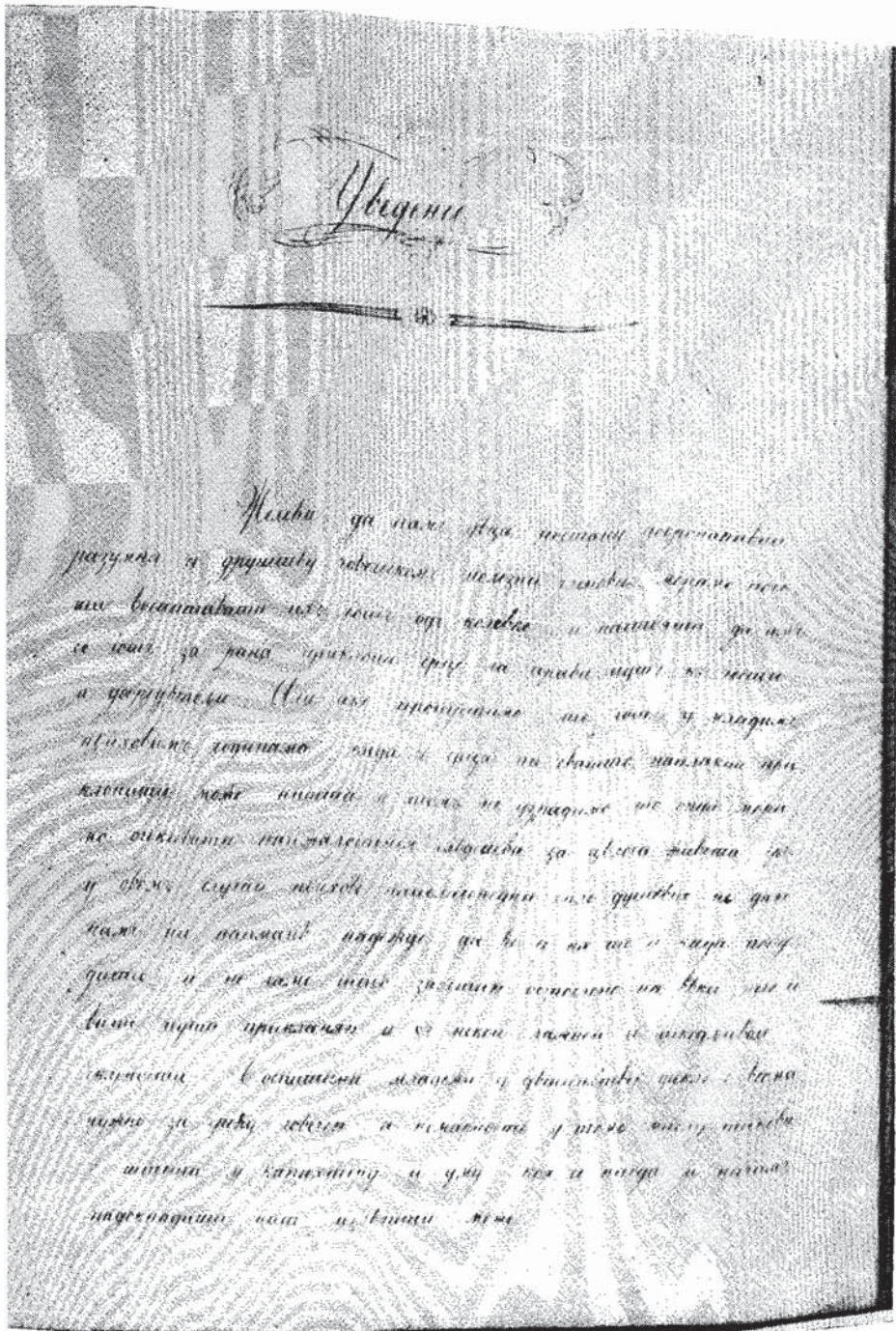
В первом приложении описаны жизнь, деятельность, мысли и стремления тех общественных и культурных деятелей, которые или жили или, посещая Триест, поддерживали контакты и связи с Сербской православной церковной общиной в Триесте. Здесь подчеркивается, что имена самых выдающихся сербских писателей этого времени неизменно связаны с Триестом. Идеи и деятельность этих писателей и общественных деятелей имеют огромное значение как для истории Сербской церкви, так и для национальной истории Сербов, потому что их деятельность в этом городе была тесно связана с освободительным движением, с работой по объединению югославянских народностей. Благодаря этому, в данном приложении, нашли себе место такие имена как: Захарий Орфелин, Викентий Люштина, Герасим Зелич, Викентий Ракич, Иоаким Вуич, Афанасий Стойкович, Доситей Обрадович, Павел Соларич, Иван Доношевич, Фома Милинович, Арон Еленич, Миленко Радонич, Евто Попович, Димитрий Фрушич, Димитрий Владисавлевич, Сима Милутинович Сарайлия, Лукиян Мушицкий, Вук Стеф. Караджич, Николай Вуинович, А. Квекич и Анна де Стратимирович.

Во втором приложении повествуется, каким образом у Сербов, во второй половине 18 и в первой половине 19 века укреплялась концепция освобождения и объединения не только Сербов, но и всех Югославов. Это нашло отклик среди сербского населения Триеста, особенно после того, как Кара-Георгий поднял восстание. Триестские Сербы приветствовали сербскую революцию и, когда повстанцы запросили помощи, они им дали денежные средства. В дальнейшем процессе борьбы Сербов, Сербы из Триеста, индивидуально или через свою Сербскую православную церковную общину, всесторонне поддерживали национальную политику, пропаганду и распространение книг. Сербская православная община в Триесте сделалась сборным пунктом, куда являлись и откуда Сербы, благодаря поддержке этой общины, имели возможность общения с западным миром. В этом и состояла многозначущая роль Сербской православной общины в Триесте.

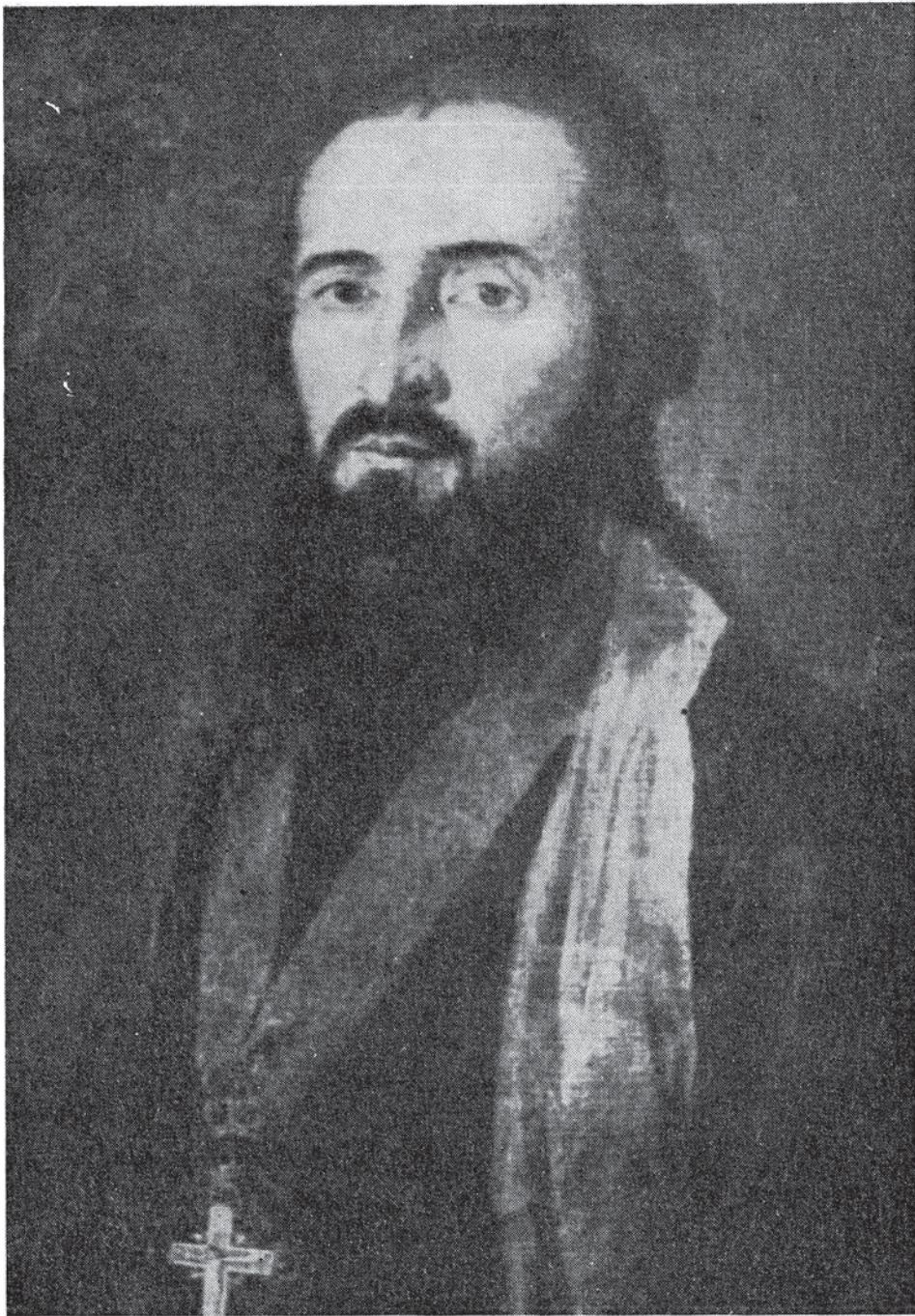

Сл. 1. Устави српских училишта (насловна страна)

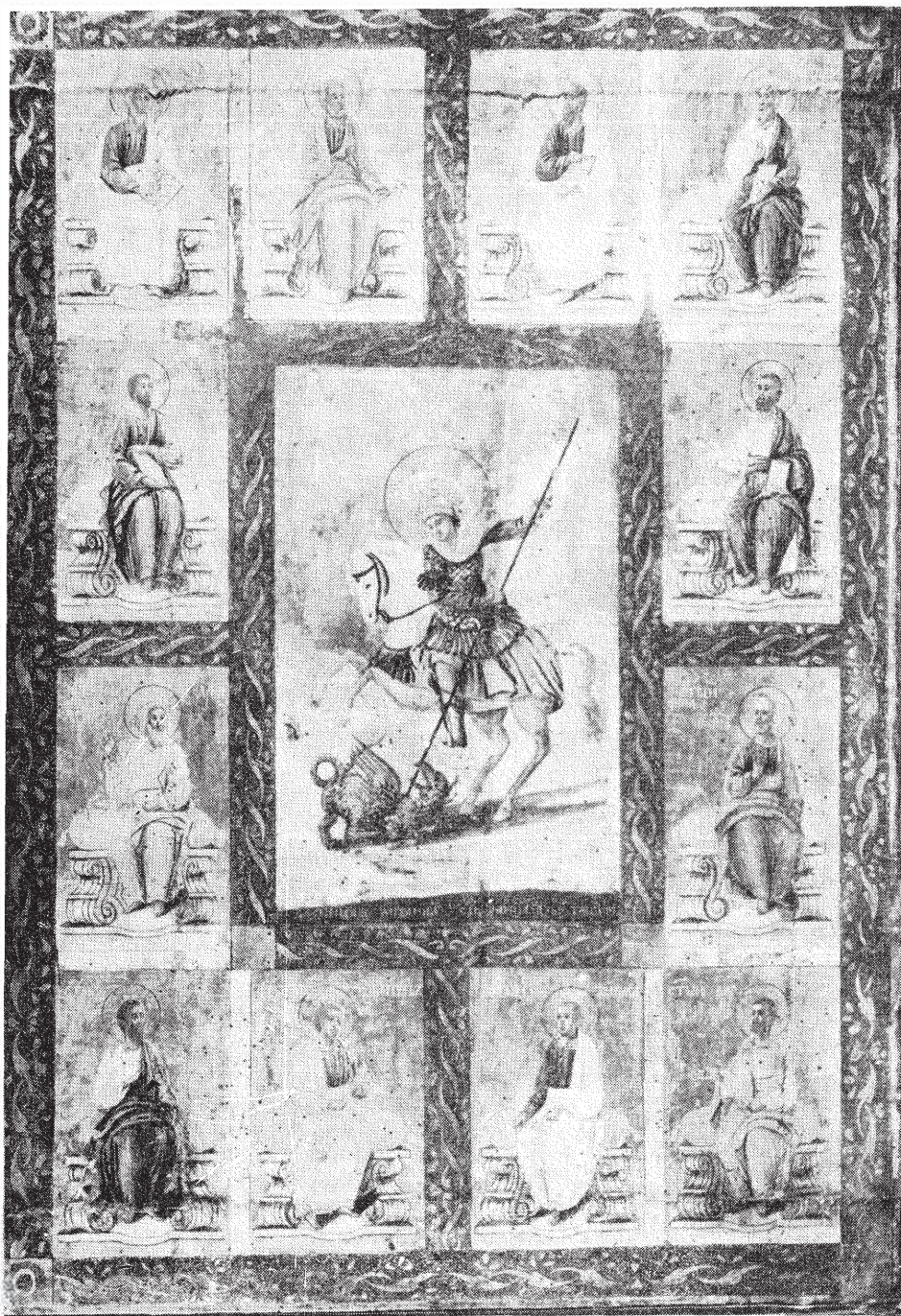

Сл. 2. Увод у „Устави српских училишта“

Сл. 3. Викентије Љуштина

Сл. 4. Икона св. Борба (рад Михаила Сперанце Трст, 1784.)

Сл. 4а. Икона св. Борѣа (детал)